

मूल्य १ रुपया
(वा. वर्गणी ६ रु.)

Reg. No. B. 3434
Licence No. 53.
Licenced to post
without prepayment

ऑक्टोबर
१९६५

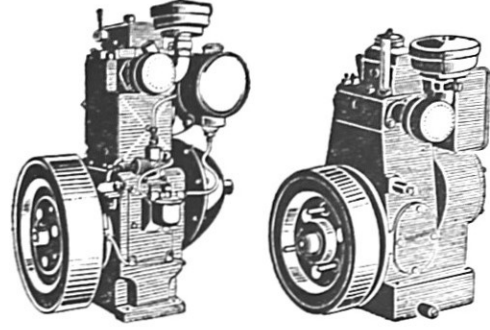
अर्थ

दिवाळी
विशेषांक

फिल्लोस्कर

TOM & BAY

दीपावली शुभेच्छा

ही दिवाळी व नूतन वर्ष आमच्या
ग्राहकांस व हितचिंतकांस
सुखसमृद्धीची व आनंदाची जावो.

फिल्लोस्कर ऑईल एंजिन्यर्स लि.

एल्फिन्स्टन रोड, पुणे-३ (भारत)

विजयशालिनी दिवाळी

★ आपल्या शूर जवानांनी प्राणपणाने झुंज देऊन स्वातंत्र्याचे संरक्षण केले आणि पाकिस्तानी आक्रमकांना पिढीन काढले. म्हणूनच आज देशाला “विजयशालिनी दिवाळी” साजरी करण्याचे भाग्य लाभले आहे.

★ दिवाळीच्या या सुमंगल प्रसंगी आपल्या शूर जवानांची आठवण ठेवून त्यांच्या कुटुंबियांना मदत करणे आपले श्रेष्ठतम कर्तव्य आहे.

★ संरक्षण निधीला सहळणें मदत करा ★

दि कोल्हापूर शुगर मिल्स लि.,

कसबा बावडा, कोल्हापूर ३.

स्थापना १९४०

शाखा : बन्हट्टी

दि

जमखंडी अर्बन

कोऑपरेटिव्ह बँक लि., जमखंडी

आपल्या रौप्यमहोत्सवी वर्षात सर्व सभासद, ठेवीदार आणि हिताचिंतकांचे अभीष्टचिंतन करीत आहे :

व

त्यांचेकडून वाढत्या सहकार्याची अपेक्षा करीत आहे.

म. द. खाडिलकर
मॅनेजर

श्री. म. अथणी
चेअरमन

ठाकरसी फॅब्रिक्स

फॅशनसाठी सर्वोत्तम पसंती; सॅन्फोराइज्ड
कापड **SANFORIZED**

सूटिंग, अर्टिंग, सुंदर,
साधे आणि डिझाईन्सचे,
तन्हेत-हेचे कापड असे हे आवडते पुरुषांचे.)

ठाकरसी ग्रुप
ऑफ मिल्स

बी फाऊन स्पिनिंग वॅन्ड मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि.)

बी इंडियन मॅन्युफॅक्चरिंग कं. लि.

बी हिंदुस्तान स्पिनिंग वॅन्ड वीव्हिंग मिल्स कं. लि.)

TM-36 B1

SUKDOW

THE TRUSTED NAME IN GOA

Dealers in :-

Textiles, Foodstuffs, Chemicals, Fertilizers and Agricultural insecticides, sewing machines, electric fans, electric appliances, bicycles, scooters, toilet preparations, readymade garments, presentation articles, stainless steel utensils, etc.

Distributors in Goa for :-

The Jai Engineering Works Limited, Calcutta.
Parle Products Mfg. Co. Pvt. Limited, Bombay.
Mettur Chemical & Industrial Corporation Limited, Mettur Dam.
Bharat Pulverising Mills Pvt. Limited, Bombay.
Weikfield Products Co. (India), Poona.
Deval Utensils Factory, Poona.

SUKDOW INDUSTRIAL

Sukdow Building,
Post Box No. 208
Margão (Goa)

मातृ-भूमीच्या रक्षणार्थ

प्राणार्पणाची आहुती देणाऱ्या

आणि

आत्मसमर्पणाच्या निष्ठेने,

धीरोदात्तपणे

सिद्ध असणाऱ्या

आमच्या

शूर जवानांना

आमचे

सादर प्रणाम !

दि सोलापूर डिस्ट्रिक्ट सेन्ट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.
सोलापूर

सन्मित्र

को-ऑपरेटिव्ह अर्बन बँक लि.,

११, मुगमाट पथ, मुंबई ४

मध्यम वर्गाच्या सर्व गरजा भागविणारी, सर्वांच्या विश्वासास पात्र
असलेली, प्रगतिपथावरील लोकप्रिय बँक

अधिकृत मांडवल	रु. १,००,०००
खपलेले मांडवल	रु. १,५०,०००
खेळते मांडवल	रु. १,८०,१४१
ठेवी	रु. ७,१७,२०५

ठेवीदारांना बोनस

आकर्षक 'बोनस ठेव' योजना.

सर्वाधिक लोकप्रिय अल्पवचन योजना.

सकाळ-संध्याकाळ अशा कामकाजाच्या सोईस्कर वेळा.

अल्प व्याजाने कर्ज मिळण्याची सोय.

कार्याध्यक्ष :

मॅनेजिंग डायरेक्टर :

शं. ना. कानडे, एम. ए.;

ग. रा. मोळे

शास्त्रज्ञ डॉ. प्रफुल्लचंद्र राय यांनी सर्टिफिकेट दिलेले
रुचकर आणि स्वादिष्ट

मुखशुद्धीचें

== च म न ==

चिमूटभर तोंडांत दाकतांच मुख
सुगंधमय होतें.

वाटली किंमत १ रुपया

याचे सेवनानें तहान भागून आवाज सुलतो; करितां
वक्ते, गवई, नटनटी, इगरे लोकांना अत्यंत उपयोगी
आहे. चमन तोंडांत दाकतांच लाळेबरोबर मिश्र
होऊन श्वास सुगंधित होतो. लहान-थोरंस,
तसेंच गरोदर स्त्रियांनाहि उपयुक्त.

इंग्लिश औषधें आणि अत्तरें बनविणार

स्टार कंपनी, बेळगांव

॥ श्री ॥

दि बृहन्महाराष्ट्र शुगर सिंडिकेट लि., पुणे २

आता कोदंड घेऊनि हाती । आरूढ मा इथे रथी ।

देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधाने ॥

—श्रीज्ञानेश्वरी

पाकिस्तानने भारतावर आक्रमण केल्यामुळे, आपल्या मातृभूमीच्या रक्षणासाठी आपल्या शूर जवानांनी प्राण पणाला लावून रणांगणावर मर्डेमकी गाजवून शत्रूला धूळ चारली, याबद्दल भारतीय जनता जवानांशी सदैव कृतज्ञ राहिल. या कसोटीच्या वेळी सर्व भारतीयांनी एक होऊन आपली सारी शक्ती जवानांच्या पाठीशी उभी करून त्यांना साथ दिली व राष्ट्राच्या अभेद्य एकजुटीचा प्रत्यय आणून दिला. यापुढे युद्धसाहित्यापासून तो थेट अन्नधान्यापर्यंत सर्वस्वी स्वावलंबी होणे हे उद्दिष्ट साधण्यासाठी आपण अविश्रांत झटले पाहिजे. आपण सारे राष्ट्राकारिता आहोत या भावनेने आपल्या वाटचाला आलेली कर्तव्ये चोखपणे बजावून आपले उद्दिष्ट साधण्यास साहाय्य करू या. सिंडिकेटही आपल्या कारखान्यांतून साखरेचे व स्पिरिटचे जास्तीत जास्त उत्पादन वाढवून देश बलवान व स्वावलंबी करण्यातील आपला वाटा उचलूनि आहे.

आपल्या शूर जवानांनी सीमोल्लंघन केलेच आहे.

दिवाळी व नूतन वर्षानिमित्त जवानांना व जनतेला शुभेच्छा.

गो. श्री. वाल्मिके, बी. कॉम.

ऑफिशियलिंग मॅनेजर.

शं. ल. लिमये, बी. एससी., एलएल. बी., वकील

अध्यक्ष

अर्थ

दिवाळी अंक

१० ऑक्टोबर १९६५

स्थापना : १९३५

संस्थापक :

प्रो. वामन गोविंद काळे

संपादक :

श्रीपाद वामन काळे

“अर्थ एव प्रधानः” इति कौटिल्यः अर्थमूलौ धर्मकामाविति ।

—कौटिलीय अर्थशास्त्र

स्वयंपूर्णतेतून सुसज्जतेकडे !

पाकिस्तानी आक्रमणाने केलेली जागृती

[संपादकीय]

पंतप्रधान श्री. शास्त्री ह्यांनी काश्मीरच्या लष्करी आघाडीइतकीच देशातील अन्नआघाडी महत्त्वाची आहे असे सांगून शेतकऱ्यांना अधिक उत्पादन करण्याचे, व्यापाऱ्यांना प्रामाणिकपणे वाटप करण्याचे आणि जनतेला अन्नधान्य जपून वापरण्याचे आवाहन केले आहे. परदेशातून अन्नधान्य आयात करून अगर त्यांच्याकडून इतर मार्गाने मदत घेऊन काश्मीरचा प्रश्न सोडविणे ह्यापुढे अवघड जाणार आहे. काश्मीरच्या प्रश्नातील गुंता-गुंतीचे धागेदोरे त्यांच्या भवितव्याशी कसे निगडित झालेले आहेत ते पुढील विवेचनावरून चांगले कळून येईल.

काश्मीरचा प्रश्न आपल्या मनाप्रमाणे सोडविण्याचा प्रयत्न पाकिस्तान गेली अठरा वर्षे करीत आहे. १९४७ साली पाकिस्तानने टोळीवाल्यांच्या तुकड्या जमवून काश्मीर जिंकण्याचा प्रयत्न केला. तो अयशस्वी झाल्यावर संयुक्त राष्ट्र-संघटनेच्या मार्फत काश्मीरात सार्वमत घेण्यासाठी धडपड करण्यात आली. परंतु सार्वमत घेण्यासाठी उभयता देशांत जरूर असणारी समजूत होऊ शकली नाही. कारण सार्वमतासाठी अनुकूल असणाऱ्या परिस्थिती-विषयी त्यांचे एकमत होऊ शकले नाही. ब्रिटन व अमेरिका ह्यांच्याशी लष्करी दोस्तीही पाकिस्तानने करून पाहिली. भारताशी प्रत्यक्ष बोलणी करण्याच्या प्रयत्नातूनही काही निष्पन्न झाले नाही. मग चीनशी मैत्री करून भारतावर दडपण आणण्याचा मार्ग अनुसरण्यात आला. पण त्यालाही भारताने दाद दिली नाही. काश्मीर-मधील शेख अब्दुल्ला ह्यांच्या लोकप्रियतेचा फायदा घेण्याचे प्रयत्नही विफल झाले. अखेर गेल्या ५ ऑगस्ट पासून काश्मीर-मध्ये पाकिस्तानकडून गनिमी सैनिक पाठविण्यात आले. ह्या गनिमी सैनिकांनी मार खावून काश्मीरच्या छोट्याशा खोऱ्यात भारताची १ लाख सेना तळ ठोकून असतानाही गनिमी सैनिकांच्या साहाय्याने तेथील लोक अंतर्गत उठाव करू शकतील अशी पाकिस्तानची कल्पना असावी. कदाचित हा भिजत पडलेला प्रश्न पुन्हा जिवंत करण्याचा पाकिस्तानचा इरादा असावा. तो मात्र यशस्वी झाला आहे. १ सप्टेंबर रोजी पाकिस्तानने काश्मीरच्या डांब विभागात आंतरराष्ट्रीय सरहद्द ओलांडून सरळ आक्रमणच केले. ह्या आक्रमणामुळे मोठ्या युद्धासच तोंड लागले. पण असे मोठे युद्ध जिंकणे पाकिस्तानला शक्य होणार नाही.

पाकिस्तानचे भारताशी मोठे युद्ध झाले नाही तर आयूब-खानाला चार मार्ग मोकळे आहेत. तो आणखी गनिमी युद्ध चालू ठेवील अगर भारतावर जागतिक दडपण आणण्याची खटपट करील; किंवा चीनला भारतावर आक्रमण करण्यास

भाग पाडील; नाहीतर काश्मीरचा प्रश्न तसाच वाऱ्यावर सोडून देईल. हा शेवटचा मार्ग अगदीच अशक्य नाही. कारण, गेल्या ७ वर्षांत आयूबखानाने काश्मीरी लोकांसाठी काहीच केलेले नाही; आणि तरीसुद्धा त्याचे पाकिस्तानमधील स्थान अढळ आहे. गनिमी युद्ध चालू ठेवण्याचा मार्ग सोपा नाही. ह्या प्रयत्नांत खुद्द पाकिस्तानवरच आघात होण्याचा संभव आहे. काश्मीरचे खोरे हिवाळ्यात बर्फमय होते. तेथील लोकही लष्करी दृष्टीने उठाव करण्यासारखे नाहीत. अशा परिस्थितीत युद्धबंदी रेषेच्या आसपास कटकटी निर्माण करण्यापलीकडे गनिमी युद्धाचा फारसा उपयोग होणार नाही. जागतिक दडपणाला भारत दाद देणार नाही. जागतिक दडपणाचा अर्थ संयुक्त राष्ट्र संघटना असा असेल, तरीही त्यात अर्थ नाही. कारण, सुरक्षा-समितीने पाकिस्तानला पटेल असा निर्णय जरी घेतला तरी तो भारताच्या संमतीशिवाय अंमलात आणता येणार नाही. ह्यापुढे पाकिस्तानला अमेरिकेची फारशी मदत मिळणार नाही. कारण आयूबखानावर अमेरिका रुष्ट झालेली आहे. भारताची सद्बिच्छा गमावून रशिया पाकिस्तानच्या हाकेला ओ देणार नाही. ब्रिटन भारतावर आर्थिक दडपण फारसे आणू शकत नाही. उलट ब्रिटनचे भारतामधील आर्थिक हितसंबंध एक प्रकारे भारताकडेच ओलीस असल्यासारखे आहेत. राहता राहिला चीन. चीन भारताला पेचात धरू शकेल आणि तसे करण्यास तयारही होईल. पण आयूबखानाचे चीनशी कितपत जमेल आणि चीन त्याच्याशी कितपत जुळवून घेईल हे प्रश्न गुंता-गुंतीचे आहेत. १९६२ साली चीनने भारतावर हल्ला केला तेव्हा पाकिस्तानच्या सरहद्दीवरील भारताचे सैन्य चीन-भारत सरहद्दीवर जाऊ शकले होते. चीनला ह्याची विस्मृती झाली असेल काय ? कच्छच्या रणात भारत-पाकिस्तान संघर्ष झाला त्या वेळी चीन-भारत सरहद्दीवरून भारत काही प्रमाणात लष्कर काढून

ही दिवाळी व नवे वर्ष आमच्या हितचिंतकांस व वाचकांस सुखाचे जावो !

चेऊ शकला. पाकिस्तान ही गोष्ट विसरलेला नाही. भारत-पाकिस्तानमधील ताजा संघर्ष मंडळल्यावर चीनने भारताला घमकावकी देण्यापलीकडे फारसे काही केले नाही हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. चीनने काश्मीरचा प्रश्न स्वयंनिर्णयाने सोडविण्यास पाठिंबा दिला असला तरी त्यासंबंधी प्रत्यक्ष कुती करण्याची चीनची कितपत तयारी आहे हा प्रश्नच आहे. तथापी, चीन आपण होऊनच भारतावर हल्ला करण्याची अगर तशी घमकी देण्याची शक्यता आहे. पण, तशी चीनची तयारी नसेल तर आयूवसानाला चीनच्या साधीबद्दल काही तरी किंमत यावी लागेल. चीनला तशी किंमत दिल्याने अमेरिका पाकिस्तानपासून अविकच दूर जाईल, आणि अमेरिकेला आणखी दूर सारणे आयूवसानाला परवडणार नाही.

चीनने पाकिस्तानला ६ कोटी डॉलर्सचे कर्ज दिलेले आहे, तर अमेरिका पाकिस्तानला दरसाल त्याच्या सहापट मदत देत आहे. ह्या मदतीत लष्करी साहाय्याचा समावेश नाही. आर्थिक कारणे सोडून दिली तरी आयूवसानने पाश्चिमात्य राष्ट्रांशी असलेले संबंध पूर्णपणे तोडण्याविषयी विशेष उत्सुकता आजवर दाखविलेली नाही; मग कम्युनिस्ट देशांशी संबंध जोडण्यात त्याने कितीही आस्था दाखविलेली असो.

आयूवसानाला चीनशी दोस्ती जोडण्यात असलेल्या गुप्त घोष्यांचाही विचार करावा लागेल. पाकिस्तान हे मुसलमानी राष्ट्र असून त्याचा कारभार मांडवळदार व जमीनदार चालवितात. चीनशी दोस्ती केली तर ही परिस्थिती टिकेल अगर टिकणारही नाही. निदान-पूर्व पाकिस्तानात जरी कम्युनिझम बेकायदा असला तरीही त्याचा थोडाबहुत प्रभाव आहे. पाकिस्तानने काश्मीर बळकावले तर भारत पूर्व पाकिस्तान पादाक्रांत करील अशी घमकी भारताने दिली तर काय होईल? भारताच्या ईशान्य कोपऱ्यातून सली उतरून चीनने पूर्व पाकिस्तानचे रक्षण करावे अशी हाक आयूवसान देईल काय? समजा, चीनने भारतावर पुन्हा एकदा हल्ला केला तर एकट्याच्या बळावर भारताला चीनशी सामना देणे शक्य होणार नाही. भारत आहे त्या स्वरूपात टिकून राहिला तर तो अधिकच जहाल राष्ट्रवादी होईल. पण, भारत एकाकी राहणार नाही. अशा स्थितीत पाकिस्तानला आपल्या उंबरठ्यावर बड्या राष्ट्रांची रणघुमाळी सपेल काय? आणि वही राष्ट्रे अशी गुंतली असताना पाकिस्तानला काश्मीर घशांत घालण्याचे स्वातंत्र्य मिळेल काय? भारत दुसरीकडे गुंतला असताना काश्मीर सामर्थ्याने जिंकण्याचा मार्ग सोडला तर भारत सरकारची काश्मीरवरील पकड सैल करून

वेण्याचा पाकिस्तानला कोणता मोठा भिळणार आहे? १९६३ साली चीनच्या भीतीने हे शक्य झाले नाही. मग आता हिंदी लष्कर समर्थ असताना हे कसे शक्य होईल? पाकिस्तानची लोकसंख्या भारताच्या एका चतुर्थांश आहे. त्याचा मुलूख दुमंगलेला आहे. त्याचे सशस्त्र दल कमजोर आहे. आणि अर्थव्यवस्था कमकुवत आहे. अशा परिस्थितीत भारताचा काश्मीरबद्दलचा निर्धार डळमळीत करणे पाकिस्तानला फार मोठा धोका पत्करल्याशिवाय जमणार नाही. तरीही त्याच्या अच्यक्षाला असा धोका पत्करण्यापूर्वी अनेकदा विचार करावा लागेल. आता उभयता देशात सदिच्छेचा अचानक उद्रेक झाल्यास दोन्ही बाजूंना संमत असा तोडगा निघू शकेल, उभयता देशांतील वृत्तपत्रे एकमेकावर हट्टे करण्याचे सोडून देतील आणि रावळपिंडी व दिल्ली येथे उभयतांच्या समान हितसंबंधांची पुन्हा जाणीव होईल, हे शक्य आहे काय? अगदीच अशक्य नाही.

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची आणि ढावपेचांची ही चर्चा झाली. पण त्यातील यश हे असेर आर्थिक व लष्करी सामर्थ्यावरच अवलंबून राहणार आणि त्याकरिता भारत हा शेतीचे उत्पादन आणि औद्योगिक कच्च्या मालाचे उत्पादन, ह्यांचे वावर्तीत स्वावलंबी व्हायलाच हवा. आजची परिस्थिती तशी नाही. येत्या १५-२० वर्षांत भारत बहुतेक सर्व क्षेत्रांत स्वयंपूर्ण होईल, असे मत नियोजन मंडळाचे टेप्युटी चेअरमन, श्री. अशोक मेहता, ह्यांनी १२ ऑक्टोबर रोजी दिली येथे जाहीर केले. (शेतीचे उत्पादन १९६३-६४ मध्ये १९६१-६२ चे मानाने कमीच झाले होते.) तोपर्यंत शेजारचे शत्रू वाट पाहतील, ही शक्यताच नाही. लोकशाहीमध्ये कुठल्याही गोष्टीला गती प्राप्त होण्यास वेळ लागतो, असे श्री. मेहता म्हणाले. युद्धकाळात तर तातडीची आवश्यकता असते; अशा वेळी लोकशाहीची तत्त्वे आढ येऊ लागली, तर कसे चालेल? सरकारचे हात बळकट करण्याचे लोकशाही मार्गाने ठरवून, संवीरपणाचा अंमल निर्माण करायलाच हवा. लोकांच्या इच्छेवर व सद्भावनेवर अवलंबून राहणे घोष्याचे आहे, हे जागृत लोकांना सहज पटण्याजोगे आहे. शत्रूच्या घोष्याचा अशा रीतीने उपयोग करून घेतला पाहिजे. जवानांचे अभिनंदन जरूर करायला हवे, पण तेवढ्यानेच आपले कर्तव्य बजावल्याच्या प्रमात कुणी राहू नये; झालेली लढाई ही आगामी भीषण युद्ध-परिस्थितीची केवळ चुणुक आहे, हे लक्षात ठेवायला हवे.

अनुक्रमणिका

१ स्वयंपूर्णतेतून मुसन्नतेकडे !	४	१ हौशी प्रवाशांच्या धंद्याचे वाढते महत्त्व	३०
२ टाटांचा ज्योषपतीना आदर्श	६	१० भारत सरकारचा कर्जबाजारीपणा	३४
३ सहकारी बँकिंगमधील प्रचलित धाडामोड	९	११ सुरक्षितता व्यवस्था	३५
४ ज्योषा ज्योषांच्या मदत देण्याचे स्टेट बँकेचे कार्य	११	१२ बँक-खातेदार करार	३९
५ बँकिंगच्या व्यवसायात सेवामावाला महत्त्व	१७	१३ प्रगत क्षेत्राची वर्गाचा उदय	४१
६ औद्योगिक विकासांत मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीचे कार्य	२१	१४ महाराष्ट्रात मुक्त विभागाची स्थापना	४३
७ सहकारी चळवळीच्या निकोप प्रकृतीची पथ्ये	२७	१५ महत्त्वाचे काही तुलनात्मक आकडे	४५
८ सहकारी संस्थांना मदत व कर्ज	२९	१६ मेहनतीपेक्षा कामाचा दर्जा महत्त्वाचा	४७

“अर्था”चा येता अंक, एका सुटीनंतर, १७ नोव्हेंबर रोजी प्रसिद्ध होईल.

टाटांचा उद्योगपतींना आदर्श

सामाजिक जाणीवेने कार्य करणाऱ्या उद्योगपतींचे विशाल कार्य

टाटा घराण्याच्या औद्योगिक पुढारीपणात एक प्रकारचा डोलदार मानवतावाद आहे. पण, त्याचबरोबर फायदेशीर उद्योगधंद्यांबाबत एक प्रकारची जबरदस्त निष्ठा पण आहे. त्यामुळे टाटांवर बराच ताण पडतो; पण त्यांना त्यातच समाधान वाटते. टाटांच्या कामगिरीबद्दल त्यांचे सर्वच टीकाकार हे मत अर्थातच व्यक्त करणार नाहीत. सर्वच मोठ्या उद्योगधंद्यांप्रमाणे त्यांच्यावरही लोकमताचा हल्ला होतो. समाजवादी दंगाच्या समाजात तर हे अधिकच खरे आहे. पण टाटा आपल्या कामगिरीच्या पायावर उभे राहण्यास तयार आहेत आणि ही कामगिरी खरोखरच लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. कॉमनवेल्थ राष्ट्रगटांतच काय पण सर्व जगातही अशी कामगिरी फारच थोडी आढळेल. केवळ उद्योगधंद्यात व व्यापारातच नाही तर कला, संशोधन, सामाजिक हितसंबंधन, ह्या सर्वच क्षेत्रांत टाटा हिंदुस्थानमध्ये नेहमीच अग्रेसर राहिले आहेत. व्याप आणि विविधता ह्या दोनच दृष्टींनी त्यांचे कार्य अर्थपूर्ण आहे असे नाही. ज्या देशात नियोजित अर्थव्यवस्था हे श्रद्धास्थान आहे त्या देशातही टाटांनी आपली भरभराट चालू ठेवली आहे ही बाब विशेष लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. विकास पावत असणाऱ्या देशांच्या जगांत ह्याला महत्त्व आहे. कारण अशा सर्वच देशांनी नियोजनाचा आश्रय केलेला आहे. आगामी काळात अशा प्रचंड औद्योगिक संघटनांकडून काय कार्य होईल अशी अपेक्षा आहे? टाटांनी भारताची विशेष प्रकारांनी सेवा केलेली आहे. तरीसुद्धा काँग्रेससारख्या राजकीय पक्षांकडून त्यांच्यावर टीका करण्यात आली नाही, असे मानण्याचे कारण नाही. तरीसुद्धा त्यांनी केलेले कार्य कोणालाही सहज दिसण्यासारखे आहे. बदलत्या काळाचे आव्हान स्वीकारण्याची धमक, जुळवून घेण्याची हातोटी हे टाटांच्या सामर्थ्याचे रहस्य आहे. श्री. जमशेटजी टाटा ह्यांनी उद्योगधंद्यात प्रथम पदार्पण केले तेव्हापासूनच हा गुण दिसून येतो. हा पारशी गृहस्थ मुंबईतील एका प्रमुख व्यापाऱ्याचा मुलगा. पण नेहमीच म्हटल्याप्रमाणे आधुनिक भारताची स्थापना करणारांपैकी एक मोठा माणूस अशी कीर्ती त्यांनी मिळविली. व्यापार, बँकिंग, सुताच्या गिरण्या, कापड गिरण्या, अशा अनेक क्षेत्रांत त्यांनी एका मागून एक यश मिळविले आणि लोखंड व पोलादाच्या धंद्यांचा पाया घालून ठेवला. त्यांनी घातलेल्या पायावरच पुढे भारतामधील सर्वात मोठ्या औद्योगिक व व्यापारी संघटनेची उभारणी करण्यात आली. ह्या अजस्र व गुंतागुंतीच्या संघटनेचे नाव टाटा संस प्रायव्हेट लि. असे आहे. संघटनेने प्रकाशित केलेल्या माहितीप्रमाणे तिचा द्रव्यनिधी ४०० कोटी रुपयांचा आहे, आणि ती दरसाल १७० रु. किंमतीचा माल अगर सुसोयी निर्माण करते. संघटनेतील उद्योगधंद्यात १ लक्ष, ३० हजार लोक काम करीत आहेत. लोखंड व पोलाद, रेल्वे इंजिने, डिझेल मोटारी, यांत्रिक हत्यारे, कापड गिरण्यांची यंत्रसामुग्री, सिमेंट, साबण, वनस्पती तेले, इत्यादी अनेक प्रकारचे धंदे संघटनेत आहेत.

जहांगीर रतनजी दादाभाई टाटा

टाटा उद्योगधंद्याचे सध्याचे प्रमुख श्री. जे. आर. डी. टाटा हे संस्थापक टाटांचे पुतणे आहेत. त्यांचे वय ६० असले तरी ते

दिसतात तरुण आणि चपळ. त्यांनी वयाच्या ३२ व्या वर्षी उद्योगधंद्यांची सूत्रे आपल्या हातांत घेतली आणि तेव्हापासून सतत २८ वर्षे त्यांचा विस्तार केला आणि त्यांत विविधता आणली. टाटा हे आंतरराष्ट्रीय धंदेवाल्यांचे एक खरेखुरे उदाहरण आहे. ही गोष्ट सहजच लक्षात येण्यासारखी आहे. ते सुसंस्कृत आहेत, त्यांनी खूप प्रयत्न केलेला आहे, आणि ते मोठे क्रीडापटू आहेत. भारताचे ते पहिले वैमानिक आहेत. थोरल्या जमशेटजी प्रमाणेच ते भारताशी दृढमूल आहेत. केवळ हिंदी माणूसच ज्या तऱ्हेने भारताच्या वर्तमानाशी व भविष्याशी निगडित होऊ शकेल त्याच तऱ्हेने ते निगडित झालेले आहेत. त्यांच्या तारुण्यातील तापटपणा आता निवला आहे. पण मनाची भरारी, अचूक वेध घेणारी गरूडनजर आणि व्यापक दृष्टिकोण मात्र पहिल्यासारखीच आहेत. विकासाच्या मार्गावर असणाऱ्या समाजवादी दंगाच्या देशांतील उद्योगपतींना टाटांनी एक नमुनेदार उदाहरण घालून दिले आहे; मग तो उद्योगपती तद्देशीय असो अगर परदेशीय असो. भारताच्या बत्तीने पाश्चिमात्य पद्धतीच्या उद्योगधंद्यात आव्हान देण्याच्या कामी टाटा हे नेहमीच आघाडीवर राहिले आहेत. अलीकडे युरोपियन आणि अमेरिकन कंपन्यांशी सहकार्य करून त्यांनी संयुक्त उद्योगधंदे उभारले आहेत. त्यामुळे औद्योगिक क्रांतीचे मंद टप्पे गाठणे शक्य झाले आहे.

सामाजिक ध्येय

प्रथमपासूनच सामाजिक ध्येय असलेली अशी ही संघटना होती. शिक्षण, संशोधन, समाजहित, दारिद्र्य-निवारण, इत्यादी बाबतीत टाटांनी निर्माण केलेले विश्वस्तनिधी आणि दिलेल्या देणग्या ह्यावरून हे उघड होते. टाटा संसचे ८१ टक्के भांडवल धर्मादाय विश्वस्तनिधींच्या मालकीचे आहे. टाटा कुटुंबातील व्यक्तींनी ह्या देणग्या दिलेल्या आहेत. 'विकास' ह्या शब्दाचा आजचा अर्थ काय आहे? कुशल, कर्तबगार आणि व्यावसायिक लोक, असा त्याचा अर्थ आहे. भारतामधील पहिले तंत्रज्ञ आणि तंत्रशास्त्रज्ञ टाटांनी शिकवून तयार केलेले आहेत. भारतात मजूर-मालक संबंधाबाबत टाटांनी पुढाकार घेतला, इतकेच नव्हे तर युरोपलाही काही मोलाचे धडे दिले. ८ तासांचा दिवस, निवृत्तिवेतन, अपघाताबद्दल नुकसानभरपाई, इत्यादी प्रथा टाटांनीच प्रथम सुरू केल्या. हिंदी समाजावर टाटा कंपनीचा खोल ठसा उमटलेला आहे. भारतात उद्योगपतींचा एक नवा आदर्श टाटा कंपनीने निर्माण केलेला आहे. हा नवा उद्योगपती प्रगतीचे सर्व फायदे समाजाला देतो; पण त्याचबरोबर देशाच्या परंपरेतील उत्तम असेल त्याचेही जतन करतो. संस्थापक टाटांनी जमशेटपूर येथे जे प्रचंड पोलादनगर उभारले त्यावरून हे स्पष्टपणे लक्षात येते. टाटा आयर्न आणि स्टील कंपनीचा नोकर हा आधुनिक पद्धतीच्या घरात राहतो; त्याची शिक्षणाची व आरोग्याची व्यवस्था मोफत करण्यात येते. सेळाच्या व मनोरंजनाच्या सोयी त्याला उपलब्ध असतात; त्याला मूळचा पगार तर मिळतोच पण त्याशिवाय निर्देशांकप्रमाणे भत्ता, इन्सॅटिव्ह बोनस, नफ्यात हिस्सा आणि सेवानिवृत्त झाल्यावर काही रोकड व निवृत्तिवेतन ह्यांचाही फायदा मिळतो.

टाटांचे अग्रेसरत्व

टिस्को ही कंपनी सर्व दृष्टींनी भारतामधील सर्वात मोठी कंपनी आहे. मालमत्ता, विक्री, नफा, अशा कोणत्याही दृष्टींनी भारतामधील पहिल्या दहा मोठ्या कंपन्यांत असोशिपेटेड सिमेंट ही कंपनी मोठते. ह्या कंपनीचा क्रमांक ३ रा असून तीत टाटा कंपनीही काही प्रमाणात सहभागी आहे. टाटा एंजिनिअरिंग अँड लोकोमोटिव्ह कंपनीचा अनुक्रम ४ था लागतो. टाटा पॉवर कंपनीचा १० वा नंबर आहे. भारताच्या औद्योगिक क्रांतीच्या पहिल्या अवस्थेत टाटा कंपनी ही जवळजवळ एकटीच मोठी कंपनी होती. भारताच्या अर्थव्यवस्थेतील तिचे मोठे स्थान, अर्थव्यवस्थेच्या मावी अवस्थेवरही टाटांचा परिणाम फार सोल होईल ह्याची ग्वाहीच म्हणता येईल. ही संधी त्या कंपनीला मिटाली पाहिजे. अगदी शुद्ध तात्त्विक भूमिकेवरून टीका करणारांनाही ह्या गोष्टीला विरोध करता येणार नाही. कारण कंपनीचे आतापर्यंतचे कार्य तसेच आहे. थोडक्यात म्हणजे टाटांचा व्याप हे केवळ औद्योगिक साम्राज्य नाही. तो जीवन जगण्याचा एक प्रशंसनीय मार्ग आहे.

टाटांच्या घराण्याचा औद्योगिक वटवृक्ष

टाटा सन्स प्रायव्हेट लि.

टाटा इंडस्ट्रीज प्रायव्हेट लि.—मॅनेजिंग एजंट्स.

टाटा सर्व्हिसेस लि.—टाटा औद्योगिक गटाच्या सोयी व सवलती वाढविण्यासाठी १९५७ साली स्थापन करण्यात आली.

टाटा आयर्न अँड स्टील कंपनी लि.—टाटा गटोपैकी सर्वात महत्त्वाचा घटक. बिहारमधील जमशेटपूर येथील लोखंड व पोलादाचा जगातील एक प्रचंड कारखाना.

दि इंडियन ट्यूब कं. लि.—टाटा आयर्न अँड स्टील व स्ट्युअर्ट्स अँड लॉइड ह्यांचा संयुक्त कारखाना

टाटा एंजिनिअरिंग अँड लोकोमोटिव्ह कं. लि.—टाटांच्या मालकीचा दुसऱ्या क्रमांकाचा मोठा कारखाना. ह्याचे तीन विभाग आहेत : (१) मोटार कारखाना, (२) जनरल एंजिनिअरिंग, (३) फौन्ट्रीज.

टाटा जॉन्सन लि.—परदेशीय कंपन्यांच्या सास सहकार्याने नवीन कारखान्यांसंबंधी तांत्रिक ज्ञान पुरविणारी व विक्री करणारी संघटना.

टाटा कापड गिरण्या—कापसाचे अनेक प्रकारचे कापड ह्या गिरण्यांतून तयार होते. गिरण्यात ६,८०० भाग व ३ लाख, १० हजार चाल्या आहेत.

टाटा हायड्रो-इलेक्ट्रिक कंपन्या—भिरा, सोपोली, भिवपुरी येथील जल-विद्युत् केंद्रे आणि ट्रॉवे येथील औष्णिक वीज केंद्र.

टाटा लि.—टाटा गटाच्या कंपन्यांचे ब्रिटन व युरोपमधील प्रतिनिधी. ह्याशिवाय इतर महत्त्वाच्या भारतीय उद्योगधंद्यांचेही प्रतिनिधी म्हणून काम करते.

टाटा इन्फॉर्मेटिड—यंत्रसामग्रीची सरेदी, : तंत्रज्ञांची भरती, उपकरणांची व इतर साधनांची सरेदी, इत्यादी बाबतीत सर्व टाटा कंपन्यांचे व इतर औद्योगिक संघटनांचे अमेरिकेमधील प्रतिनिधी.

टाटा ऑईल मिल्स कं. लि.—प्रसाधने, सावतेले, सुवासिक तेले, इत्यादी वस्तूंचे भारतामधील प्रमुख निर्माते.

लक्रमे लि.—ह्या कंपनीने सुवासिक तेले व इतर सुगंधी द्रव्ये ह्यांच्या उत्पादनावाबत दोन फ्रँच कंपन्यांशी करार केलेले आहेत. त्याशिवाय सौंदर्यवर्धक साधनांच्या निर्मितीसाठी एका अमेरिकन कंपनीचेही सहकार्य मिळविले आहे.

इंडस्ट्रिअल परफ्यूमर्स लि.—टाटा आणि रुझा-उपाँ ह्या फ्रँच कंपन्यांची संयुक्त कंपनी; सुगंधी रसायने व इतर सुगंधी द्रव्यांच्या निर्मितीसाठी.

टाटा केमिकल्स लि.—भारताच्या उद्योगधंद्यांना लागणारी जड रसायने, समुद्राच्या पाण्यापासून तयार करण्याचा मिठापूर येथील कारखाना.

टाटा-फिसोन लि. (स्थापना १९५७)—कीड व कीटकनाशक रसायने टाटा केमिकल्सच्या साहाय्याने निर्माण करण्याचा कारखाना.

दि इन्व्हेस्टमेंट कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लि.—जगातील प्रमुख रोख्यांच्या बाजारातील सुरक्षित आणि विविध तऱ्हेची गुंतवणूक टाटा कंपनीच्या मार्गदर्शनात उपलब्ध करून देण्यासाठी स्थापन करण्यात आलेली संघटना.

इन्व्हेटा इंडस्ट्रिअल कॉर्पोरेशन लि.—छोट्या उद्योगधंद्यांच्या स्थापनेला मदत करणारी संघटना; छोट्या कंपन्यांत कधीकधी नियंत्रण राहील इतकी गुंतवणूक करण्यात येते.

दि नॅशनल एको रेडिओ अँड एंजिनिअरिंग कं. लि.—रेडिओ रीसीव्हर्स आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचे निर्माते; कंपनीचा इलेक्ट्रिक विभाग लाकडी पेट्या व सुट्या तयार करतो.

दि इंडियन स्टॅण्डर्ड मेटल कं. लि.—लोहेतर धातूचे शुद्धीकरण करण्याचा कारखाना.

ससून जे. डेव्हिड अँड कं. लि.—भांडवल गुंतवणूक करणारी संघटना; रोले, डिपेचर्स, कंपन्यांचे भाग भांडवल व स्थावर मालमत्ता ह्यात पैसे गुंतविते.

व्होल्टास लि.—दोन एंजिनिअरिंग संघटना व एक व्यापारी संघटना चालविते.

दि इंडियन होटेल्स कं. लि.—ताजमहाल होटेल, ग्रीन्स होटेल व रेस्टॉरॉ चालविते.

आणखी काही संघटना—दि कमर्शियल प्रिंटिंग प्रेस लि., दि असोशिपेटेड बिल्डिंग कंपनी लि., टाटा इंटरनॅशनल ए. जी., दि असोशिपेटेड सिमेंट कंपनी लि., दि न्यू इंडिया अश्युरन्स कं. लि. ह्याशिवाय लोकांची सेवा करण्यासाठी विश्वस्तनिधी, धर्मादाय संस्था, शिक्षण व संशोधन संस्था स्थापन करण्यात आल्या आहेत. उच्च शिक्षणासाठी जे. एन्. टाटा एनवॉर्मेंट, सर रतन टाटा चॅरिटीज, सर दोराबजी टाटा ट्रस्ट, टाटा मेमोरिअल हॉस्पिटल, टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेस, टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ फंडामेंटल रिसर्च, लेडी टाटा मेमोरिअल ट्रस्ट, इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स.

जनतेचा विश्वास]

ह्याचे प्रतीक

[जनतेचे प्रेम

इचलकरंजी जनता सहकारी बँक लिमिटेड

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १९६३ इ.]

इचलकरंजी

[फोन नंबर २१३

केवळ तीन वर्षांचे अल्पावधीतील प्रगती हीच जनतेच्या विश्वासाची खूण

खपलेले शेअर भांडवल	रु. २,६७,०००
गंगाजळी व इतर निधी	रु. ८९,०००
ठेवी	रु. १३ लाखांवर
खेळते भांडवल	रु. १८ लाखांवर
निव्वळ नफा (३०-६-६५ अखेरचा)	रु. ५१,६६३.८५

घरोघरी दिलेल्या बचत पेट्यांमुळे जनतेत बचतीची सवय वाढू लागली.

व्याजाचा दर मुदतबंद ठेवीवर	५॥ ते ७%
सेविंग्स	४%
चालू	१%
कॉल डिपॉझिट	४॥ ते ६%

मोठ्या रकमेस अधिक व्याजाचा दर दिला जातो

ह्याखेरीज बचतीच्या इतर ठेवींवर आकर्षक व्याजाचा दर दिला जातो. बँकिंगचे सर्व व्यवहार केले जातात.

अधिक माहितीसाठी भेटा अगर लिहा.

आर. पी. कुलकर्णी, मॅनेजर.

क. बा. आवाडे, चेअरमन.

पैसा येतो आणि जातो

पण, स्टेट बँकेच्या वाढतीत

पैसा येतो आणि वाढतो !

स्टेट बँक ऑफ इंडियामधील तुमची बचत तुमच्या भविष्याचे संरक्षण करते. आणि तुम्ही इकडे शिकत असताना किंवा काम करीत असताना, तिकडे बचत वाढत जात असते. चेक बुकाची सोय असणारे सेविंग्स खाते उघडा.

कर कमी, म्हणजे हातात पैसा जास्त. म्हणजे तुम्ही जास्त बचत करू शकता आणि स्टेट बँक ऑफ इंडियाने आजवर कधीही दिले नाही इतके भारी व्याज मिळवू शकता.

मुदती ठेवी ठेवून**आणखी उत्पन्न मिळवा**

तुम्ही आपली बचत मुदती ठेवीत ठेवा. आम्ही तुम्हाला आणखी उत्पन्न मिळवून देऊ. ७% इतके भारी व्याज तुम्हाला मिळेल. आमच्याकडे या आम्ही तुम्हाला तुमच्या पैशाची प्राप्ती वाढवून देऊ.

सेविंग्स खाते : ४% पर्यंत

मुदती ठेवी : ७% पर्यंत

व्याजाच्या दरांचा तपशील मागवून घ्या.

सेवेसाठी स्टेट बँक

सहकारी बँकिंगमधील प्रचलित घडामोडी

सहकारी बँकिंगच्या दृष्टीने गेल्या वर्षातील सर्वात महत्त्वाची घटना, म्हणजे रिझर्व्ह बँकेला सहकारी बँकांवर नियंत्रण ठेवण्याचा अधिकार देणारे बिल लोकसभेत मांडण्यात आले. सहकारी बँकांच्या व्यवहारांचे वाढते स्वरूप, त्यांचेकडील वाढत्या ठेवी, त्यांच्यावरील जबाबदाऱ्यांची विविधता, शेतीच्या उत्पादनवाढीचे बाबतीत त्यांच्याकडून महत्त्वाच्या भूमिकेची अपेक्षा, ह्या सर्व गोष्टींमुळे हिंदी बँकिंगमधील सहकारी बँकांच्या व्यवहारांना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. बँकिंगच्या इतर क्षेत्राप्रमाणे सहकारी क्षेत्रही एकाच नियंत्रक संस्थेकडे येणे त्यामुळे अगत्याचे झाले. रिझर्व्ह बँकेच्या वाढत्या मदतीमुळे सहकारी बँकांचा शेतीस कर्जपुरवठा झपाट्याने वाढला आहे, आणि या कर्जाचा विनियोग योग्य कारणासाठी व उत्पादनवाढीसाठीच होतोना, हे पाहण्याची आवश्यकता निर्माण झाली. पीककर्ज योजनेचा गेल्या वर्षी आणखी जोराने पुरस्कार करण्यात आला व त्याबाबतीत बरीच प्रगती झाली. सहकारी बँकिंगच्या कार्यात नैसर्गिक आपत्तीमुळे, होणारे आघात विघ्ने आणतात, त्यांची तीव्रता कमी करण्यासाठी गेल्या वर्षी एक योजना पक्की करण्यात आली. सहकारी चळवळीची प्रगती संबंध भारतभर एकाच गतीने झालेली नाही; काही राज्यांतून तर पुच्छ प्रगतीच अनुभवास आली आहे. त्याचा आढावा घेण्यासाठी, विशेषतः शेतीचे उत्पादन वाढविण्याचे बाबतीत कर्जपुरवठा काय करू शकेल ह्याची चौकशी करण्यासाठी “शेती कर्ज पुरवठ्याकरिता संस्थांचे द्वारा करावयाची व्यवस्था अभ्यासणारी एक अनौपचारिक समिती” नेमण्यात आली. शेतीसाठी कर्जवाटपाकरिता सहकारी संस्था ह्याच सोडस्कर आहेत, हे ह्या समितीने मान्य करूनही तात्पुरती व्यवस्था म्हणून पूर्वेकडील काही राज्ये व राजस्थान ह्यासाठी (जेथे सहकारी कर्जपुरवठा बाल्यावस्थेत आहे.) अग्रिकल्चरल क्रेडिट कॉर्पोरेशनस स्थापण्यात यावीत असे सुचविले. त्यामुळे तेथील विद्यमान सहकारी पतपेढ्यांना पुनर्घटनेस आणि स्वतःचे सामर्थ्य वाढविण्यास अवसर मिळेल आणि कालांतराने त्या ह्या कॉर्पोरेशनचे काम स्वतःकडे घेऊ शकतील अशी कल्पना.

पीक कर्ज व विक्री ह्यांची सांगड

फक्त एक-दोनच राज्यांत पीक कर्ज योजना आणि उत्पादक कार्यासाठी दिलेल्या कर्जाची विक्रीव्यवस्थेशी सांगड ही समाधानकारक दिसून आली. काही राज्यांनी त्याबाबत हालचाल सुरू केली आहे. बाकीच्या बहुतेक राज्यांतून प्रगतीच्या मार्गात अडसर असल्याचे आढळून आले. रिझर्व्ह बँकेने राज्यांच्या सहकारी रजिस्ट्रारांना विनंती केली की त्यांनी राज्य आणि मध्यवर्ती सहकारी बँकांना पीककर्ज योजनेबाबत आढावा घेऊन पुढे पाऊल टाकण्यासाठी आवाहन करावे. रिझर्व्ह बँक त्यांना अल्पमुदतीची कर्जे मंजूर करतेवेळी, त्या बँकांची ह्या संबंधातील प्रगती लक्षात घेईल असे त्यांना कळविण्यात आले.

ज्या राज्यातील सहकारी चळवळीची प्रगती समाधानकारक नाही, अशा ठिकाणी बँकांच्या क्रेडिटच्या मर्यादा मंजूर करते-वेळी संबंधित राज्य सरकारांची हमी घेण्याची रिझर्व्ह बँकेची कित्येक वर्षांची प्रथा होती. काही राज्य सरकारे व सहकारी बँका ह्यांनी सूचना केली की, ज्या बँकांचा कारभार किमान

कार्यक्षमतेचा आहे व ज्यांची किमान मजबुती आहे अशा बँकांचे बाबतीत तरी रिझर्व्ह बँकेने हमीच्या ह्या अटीचा हट्ट धरू नये. त्याचा विचार करून, अहवालाच्या वर्षी रिझर्व्ह बँकेने ‘अ’ आणि ‘ब’ वर्गातील ज्या बँका राज्य सरकारच्या हमीचे आधारावर कर्ज घेत होत्या, त्या बँकांना हमी न देता १९६५-६६ नंतरच्या काळात नव्या कर्जमर्यादांसाठी अर्ज करण्याची सवलत दिली.

रिझर्व्ह बँकेकडून कर्ज घेताना ‘क’ वर्गाच्या सहकारी बँकांना न थकलेल्या येणे कर्जाचे तारण घावे लागत असे, त्याची माफी पूर्वीच्या वर्षी दिली होती. ही माफी अहवालाच्या वर्षीही चालू ठेवण्यात आली. ‘क’ वर्गीय बँकांना सुधारण्यास वाव मिळावा, हा त्याचा उद्देश. त्याचबरोबर त्या बँकांनी आपली थकबाकी कमी करण्याची कोशीस करून, १९६५-६६ पासून त्यांनी नेहमीच्या अटी पाळता येण्याची परिस्थिती निर्माण केली पाहिजे, असे त्यांना बजावण्यात आले. त्याप्रमाणे सहकारी रजिस्ट्रारसंना कळविण्यात आले. आता अगदी अपवाद म्हणूनच ही सवलत मिळू शकेल.

राज्य सहकारी बँका रिझर्व्ह बँकेकडून १७ (४) (क) कलमाखाली त्यांना जोडलेल्या मध्यवर्ती सहकारी बँकांचे-वतीने कर्जे घेतात. त्याविषयक पद्धतीत दुरुस्ती करण्यात आली; राज्य सहकारी बँकांवर रिझर्व्ह बँकेकडे राज्य सरकारांच्या गॅरंटीचे दस्त व त्यांच्या प्रॉमिसरी नोटांचे बरोबर मध्यवर्ती सहकारी बँकांच्या प्रॉमिसरी नोटाही दाखल करण्याची सक्ती करण्यात आली.

रिझर्व्ह बँकेच्या कर्ज फेडीची मुदत मध्यवर्ती बँकांच्या प्रॉमिसरी नोटांतील तारखेवर अवलंबून ठेवण्यात येऊ लागली; राज्य सहकारी बँकांनी कर्जे घेतली त्याच्यानंतर बारा महिने ही मुदत आता उरली नाही.

कर्जपुरवठ्याच्या अटी

सहकारी कर्जपुरवठा आणि मार्केटिंग ह्यांची प्रभावी सांगड घालण्याच्या उद्देशाने पिकांच्या विक्रीसाठी रिझर्व्ह बँकेकडून मिळावयाच्या कर्जाला दोन अटी घालण्यात आल्या. (१) शेतीच्या मालाच्या तारणावर कर्ज देताना पूर्वी दिलेली अल्प मुदतीची कर्जे व मध्यम मुदतीच्या कर्जांचा हप्ता ह्यातून वसूल करून घेतला पाहिजे. मार्केटिंग सोसायटीला क्रेडिट सोसायटीचे येणे वसूल करता यावे, ह्यासाठी क्रेडिट सोसायटीने कर्जदार सभासद व त्यांचेकडून येणे असलेली कर्जे, ह्यांचा मार्केटिंग सोसायटीला तपशील दिला पाहिजे. शेतमालाचे तारणावर मार्केटिंग सोसायटीच्यांनी क्रेडिट सोसायटीचे सभासद नसणारांनाही किंवा त्यांचे कर्जदार नसणारांनाही कर्जे व्यावसायिक हरकत नाही. खेड्यातील प्राथमिक पतपेढीकडून तसे सर्टिफिकेट मात्र त्यांनी दाखल केले पाहिजे. (२) जे तयार माल मार्केटिंग सोसायटीच्या तर्फे किंवा क्रेडिट सोसायटीतर्फे (ती कमिशन एजंट म्हणून काम करीत असल्यास) विकण्याचे लेखी बंधन स्वीकारतील, त्यांनाच ही प्रोड्यूस प्लेज कर्जे दिली जातील.

सहकारी मार्केटिंग, प्रोसेसिंग आणि कंड्यूमर्स स्टोअर्स सोसाय-

ध्यांना कर्जे देतांना कोणती तत्त्वे विचारात घ्यावीत, ह्याचाही रिझर्व्ह बँकेने खल केला. अन्नधान्याची सरकारतर्फे वसुली आणि जीवनावश्यक जिनसांचे वाटप ह्याविषयक राज्य / मध्यवर्ती सरकारांच्या योजनांनुसार ह्या सोसायट्यांवरील अपेक्षित जबाबदाऱ्यांचा त्यात प्रामुख्याने विचार करण्यात आला होता. ह्याबाबत मार्च १९६५ मध्ये सहकारी रजिस्ट्रारसंना मार्गदर्शक असे सर्व्युलर घाडण्यात आले.

मध्यम मुदतीची कर्जे

रिझर्व्ह बँकेने मध्यम मुदतीच्या कर्जाबाबत उपलब्ध केलेल्या सोईचा पुरेसा उपयोग करून घेतला जात नाही, ह्या दृष्टीने बँकेने राज्य सहकारी बँकांना काही सूचना केल्या. त्यात एक अशी होती, की राज्य सहकारी बँकेने संबंधित मध्यवर्ती सहकारी बँकेला इंटेरिम कॅश क्रेडिट मंजूर करण्यास हरकत नाही. ज्यावेळी मध्यवर्ती बँकांजवळ राज्य सहकारी बँकांकडून भरपाईदाखल मदत मागण्यापूर्वी प्रथम कर्ज देण्यास स्वतःचे पैसे नसतील, त्यावेळीच असे कॅश क्रेडिट देण्यास हरकत नाही. शक्य तेवढ्या लवकर अशा कॅश क्रेडिटसचे मध्यम मुदतीच्या कर्जात रूपांतर केले पाहिजे; सहकारी वर्ष संपण्याच्या आत तर ते केलेच गेले पाहिजे. मार्केटिंग सोसायट्या, कॅझमर्स स्टोअर्स, इत्यादींना कर्जे देण्यासाठी राज्य आणि मध्यवर्ती सहकारी बँकांनी रिझर्व्ह बँकेकडे कर्जमागणी करावी. हेतु हा, की त्या बँकांचा अशा कर्जात गुंतलेला पैसा रिकामा होऊन तो शेतीसाठी मध्यम मुदतीची कर्जे देण्यास उपयोगी पडावा.

कर्जावरील व्याजाच्या दरात वाढ

२६ सप्टेंबर, १९६४ पासून बँक रेट ४ $\frac{१}{२}$ % चा ५% करण्यात आला आणि १७ फेब्रुवारी, १९६५ पासून तो ५% चा ६% करण्यात आला. त्याच्या अनुषंगाने रिझर्व्ह बँकेने राज्य सहकारी बँकांना यावयाच्या कर्जावरील व्याजाचा दर अनुक्रमे अर्धा व एक टक्क्याने वाढविण्यात आला. वरील तारखापूर्वी दिलेल्या कर्जावरील व्याजाचा दर पूर्वीइतकाच ठेवण्यात आला.

रिझर्व्ह बँकेच्या कर्जात वाढ

रिझर्व्ह बँकेने राज्य सहकारी बँकांना दिलेल्या कर्जात आणखी वाढ झाली. राज्य सहकारी बँकांना मंजूर केलेल्या अल्प मुदतीच्या कर्जांची मर्यादा २०० कोटी रु. वर गेली; त्यापूर्वीच्या वर्षी ती १८६ कोटी रु. होती. २०० कोटी रु. च्या मर्यादपैकी ५०-५५ कोटी रु. (१०१ कोटी रु.) दोन सद्यांच्या तारणावरती होते (एक सही राज्य सहकारी बँकेची आणि दुसरी सही संलग्न मध्यवर्ती सहकारी बँकेची.) ४३.५% (८७ कोटी रु.) ला सरकारी हमी होती आणि ६% (१२ कोटी रु.) सरकारी किंवा इतर रोख्यांच्या तारणावर होते. संबंध वर्षात एकूण २५४ कोटी रु. ची उंचल करण्यात आली आणि २५० रु. ची परतफेड केली गेली. जून, १९६५ अखेर १५१ कोटी रु. कर्ज येणे राहिले. त्यापूर्वीच्या वर्षाअखेर १४७ कोटी रु. कर्ज येणे होते. सवलतीच्या दराने दिलेली मोसमी कर्जे वेगळी. बँक रेटने आणखी १५ कोटी रु. ची कर्जे सर्वसाधारण बँकिंग व्यवहारांसाठी देण्यात आली.

शेतीसाठी मध्यम मुदतीच्या कर्जाच्या मंजूर मर्यादा १४-३९ कोटी रु. च्या होत्या; म्हणजे त्यात विशेष फरक झाला नाही. मंजूर कर्जापैकी फक्त ५५% (७.९१ कोटी रु.) कर्जेच प्रत्यक्ष घेतली गेली. ३० जून, १९६५ अखेर ह्या सवराखाली येणे कर्जे १४-३२ कोटी रु. ची राहिली.

नॅशनल अग्रिकल्चरल क्रेडिट (लॉग टर्म ऑपरेशन्स) फंडा-मधून राज्यसरकारांना सहकारी क्रेडिट संस्थांचे भाग खरीदण्यासाठी ४-३५ कोटी रु. कर्जाऊ देण्यात आले. १९६३-६४ मध्ये ही रक्कम ३-३५ कोटी रु. होती. नॅशनल अग्रिकल्चरल क्रेडिट (स्टॅबिलायझेशन) फंडातून अजून रक्कम काढून उपयोगात आणण्यात आलेली नाही.

लॅंड मॉर्गेज बँकांची डिबेंचर्स

१४ सेंट्रल लॅंड मॉर्गेज बँकांनी ३५ कोटी रु. ची ऑर्डिनरी डिबेंचर्स काढली, त्यापैकी ६ कोटी (१७%) रुपयांची डिबेंचर्स रिझर्व्ह बँकेने घेतली. सहकारी संस्था, स्टेट बँक ऑफ इंडिया, लाइफ इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन ह्यांनी २३ कोटी रु. ची डिबेंचर्स घेतली.

अग्रिकल्चरल क्रेडिट सात्याने गेल्या वर्षी ३१७ सहकारी बँकांची (एक अब्ज बक धरून) आणि १० इतर सोसायट्यांची तपासणी केली.

रिझर्व्ह बँक कायदा व बँकिंग कंपन्यांचा कायदा

रिझर्व्ह बँकेचे सहकारी संस्थांवरील नियंत्रण प्रभावी करण्यासाठी कायदा करण्यात येत आहे. त्या अन्वये राज्य सहकारी बँका, मध्यवर्ती सहकारी बँका, महत्त्वाच्या बिगर-शेतकी पतपेढ्या आणि त्यांतही विशेषतः अब्ज सहकारी बँका ह्यांना रिझर्व्ह बँक कायद्याच्या आणि बँकिंग कंपन्यांच्या कायद्याच्या कित्येक तरतुदी लागू करण्यात यावयाच्या आहेत. लॅंड मॉर्गेज बँका आणि प्राथमिक शेतकी पतपेढ्या ह्या बँकिंग कंपन्यांच्या कायद्याचे तरतुदीतून पूर्णपणे वगळण्यात येतील. बँकिंग कंपनीज अॅक्ट, १९४९ हे नाव जाऊन तो कायदा बँकिंग रेग्युलेशन अॅक्ट ह्या नावाने ओळखला जाईल. राज्य सरकारने आणि रिझर्व्ह बँक ह्यांचेमध्ये सहकारी संस्थांच्या नियंत्रणाबाबत पूर्ण सहकार्य आणि एकोपा राहील असे भारत सरकारने आणि रिझर्व्ह बँकेने आश्वासन दिले आहे. सहकारी बँकांच्या संबंधांतील कलमांची अंमलबजावणी करण्याचे काम रिझर्व्ह बँकेच्या अग्रिकल्चरल क्रेडिट सात्याकडे राहील.

सहकारी बँकांच्या ठेवींचा विमा

सहकारी बँकाकडील ठेवींचा विमा उतरता येण्याची व्यवस्था व्हायला पाहिजे, हे आता मान्य झाले आहे. बँकिंग कंपन्यांचा कायदा आणि रिझर्व्ह बँक कायदा ह्यांच्या कित्येक महत्त्वाच्या तरतुदी सहकारी बँकांना लागू केल्यावर, त्या बँकांच्या बँकिंगचे व्यवहारावर इष्ट ते नियंत्रण ठेवणे शक्य होईल. डिपॉझिट इन्शुरन्स कॉर्पोरेशनच्या योजनेत दाखल होणाऱ्या बँकांचे लिक्विडेशन, अमलगमेशन किंवा रीकन्स्ट्रक्शन व्हावयाचे म्हटले म्हणजे कॉर्पोरेशनवर त्याचा काही भार पडणे अपरिहार्य आहे. तेव्हा, कॉर्पोरेशनच्या हिताच्या दृष्टीने व्यापारी बँकांप्रमाणेच सहकारी बँकाहि रिझर्व्ह बँकेच्या नियंत्रणाखाली येणे आवश्यक आहे. त्याआधी सहकारी बँकांना विमायोजनेत समाविष्ट करून घेणे शक्य होणार नाही. ह्यासाठी रिझर्व्ह बँकेला पुरेसे अधिकार देण्यासाठी, राज्यांचे सहकारी सोसायट्यांचे कायदे आधी दुरुस्त करायला हवेत. त्याला काही राज्यांची अनुमति न मिळाल्यामुळे सहकारी बँकांच्या ठेवींना विमा योजना लागू करण्याच्या तरतुदी बँकिंग लॉज बिलात समाविष्ट करता आल्या नाहीत. सर्व राज्य सरकारांची सहकारी सोसायट्यांबाबत कायदे दुरुस्ती करण्याची तयारी हाती येताच त्यासाठी एक स्वतंत्र बिल मांडण्यात येईल.

छोट्या उद्योगधंद्यांना मदत देण्याचे स्टेट बँकेचे कार्य

वढलत्या गरजांची तरतूद

इंपीरियल बँक ऑफ इंडिया छोट्या उद्योगधंद्यांना उपयोगाची नव्हती. ती ब्रिटिश सरकारची बँकर व त्या सरकारचा पाठिंबा असलेली बँक होती. सरकारशिवाय तिची मोठी गिऱ्हाइके म्हणजे बडे धंदेवाले होते. हे बहुधा सरकारच्या वर्गातले असत. ब्रिटिश सरकार व इंपीरियल बँक ह्यांच्यात असलेले हे सामरस्य भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यावर टिकणे अर्थातच शक्य नव्हते. इंपीरियल बँकेच्या बोर्डाची जी व्येये आणि मूल्ये होती तशीच किंवा तीच नव्याने अधिकारावर आलेल्या सरकारमधील लोकांची असणे शक्यच नव्हते. त्यांच्यात फरक राहणे अपरिहार्य होते. नव्या सरकारचा मामुली कारभार हाकताना इंपीरियल बँकेचा उपयोग करून घेणे फारसे अवघड नव्हते. परंतु हिंदी बँकिंगच्या व्यवसायाचा पाया रुंदावण्याच्या कामी आणि राष्ट्रीय धोरणाला पोषक अशा कर्जघोरणाच्या नव्या प्रथा पाहण्याच्या कामी, साजगी मांडवळवर आवालेल्या इंपीरियल बँकेची षढण अयोग्य वाटू लागली. ह्या दोन्ही बाबी अर्थातच महत्त्वाच्या होत्या. कोठलेही पुढचे पाऊल टाकताना गुंतविलेल्या पैशावर योग्य आणि कायम नफा कसा मिळेल इतकेच इंपीरियल बँक पहात असे, असे नाही. सर्व नवीन साध्यांचा उपयोग करून आपला नफ्याचा दर कसा वाढेल आणि आपल्या पारंपरिक गिऱ्हाइकांना त्याचा अधिकृत अधिक फायदा कसा मिळेल इकडेच बँक लक्ष देई. देशाच्या निरनिराळ्या भागात दूरवर नव्या शाखा उघडण्याचा प्रश्न असो अगर राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेतील एखाद्या विभागाला कर्जपुरवठ्याचा प्रश्न असो, इंपीरियल बँकेची दृष्टी हापलीकडे जात नसे. तिच्या ह्या दृष्टिकोनात सार्वजनिक मालकीचे उद्योगधंदे, छोटे उद्योगधंदे आणि सहकारी संस्था ह्यांना फारसे स्थान नव्हते. स्वतंत्र भारताच्या लोकशाही सरकारने आर्थिक विकासाच्या मोठ्या कार्यक्रमाला सक्रिय हात घालण्याचे ठरविले असल्याने इंपीरियल बँकेसारख्या संस्थांचा विरोधार्थ दीर्घकाळ चालू देणे त्याला शक्यच नव्हते. ह्या आर्थिक विकासाच्या कार्यक्रमात समाजातील बऱ्या, मध्यम व छोट्या अशा सर्व थरांनी भाग घ्यावा अशी सरकारची इच्छा होती. त्यातही नियोजनाचे युग सुरू झाल्यावर इंपीरियल बँकेचे असे अस्तित्व एका अर्थाने काळबाह्यच झाले. स्वतंत्र भारताच्या सरकारची षढण आणि त्याचे धोरण ह्यांच्याशी जुळवून घेण्यात रिझर्व्ह बँकेने मात्र त्यामानाने अधिक चपळाई दाखविली. रिझर्व्ह बँकेने स्वतःविषयीच्या कायद्यात व कार्यपद्धतीत समयोचित बदल तत्परतेने केला. शेतीच्या व्यवसायाला अधिक विस्तृत प्रमाणावर योग्य तितका कर्जपुरवठा करता यावा म्हणून रिझर्व्ह बँकेने आपले कर्ज देण्याचे धोरण दोन महत्त्वाच्या बाबतीत बदलून घेतले. ह्या प्रश्नाविषयी आल्या असणाऱ्या सरकारी व निरसरकारी व्यक्तींची एक परिषदच बोलावण्यात आली होती. पूर्वी अशी स्थिती असे की ऋणकोने दिलेल्या तारणावर सहकारी बँकांनी दिलेली कर्जेच सवलतीच्या मरपाईसाठी रिझर्व्ह बँकेकडे लावून घेतली जात. आता सहकारी संस्थांना आपल्या समासदांना ते घेणार असलेल्या पिकाच्या तारणावर अल्प मुदतीची कर्जे देण्याची मुभा देण्यात आली. जे शेतकरी क्फायतशीर शेतीच्या काठानजीक असतील, त्यांना त्यांच्या उत्पादनाचा

दर्जा वाढविण्यासाठी स्वतःच्याच मत्कारांनी उत्पादनावरच अवलंबून ठेवण्यात आले तर त्यांच्या उत्पादनात कधीच सुधारणा होणार नाही ही गोष्ट लक्षात घेण्यात आली. शासनाने शेतीच्या विकासाचा नवा कार्यक्रम अंगिकारला होता. तो पार पाडण्यासाठी छोट्या शेतकऱ्याला जरूर तो कर्जपुरवठा करणे आवश्यक होते. तसा तो न करणे राष्ट्रीय दृष्ट्या अयोग्य आणि नुकसानीचे झाले असते.

औद्योगिक कर्जे देण्याच्या पद्धतीत बदल

सहकारी संस्थांना देण्यात येणाऱ्या कर्जाच्या पद्धतीतही रिझर्व्ह बँकेने बदल केला. ही कर्जे आता मुदतवर्दीने देण्या-ऐवजी पुन्हा पुन्हा मुदतवाढ करण्यासारखी देण्यात येऊ लागली. जुन्या पद्धतीत शिखर सहकारी बँकेतील कर्जाच्या सात्याचा हिशेब दरसाल पूर्ण करावा लागे. तरच नव्या वर्षासाठी कर्जाच्या मर्यादा मुक्त करण्यात येत. ह्यामुळे फार अढचणी सोसाव्या लागत; शिवाय कर्जपुरवठ्याच्या उत्पादक उपयोगावर ही पद्धत म्हणजे एक अनावश्यक बंधनच होते. काही पिके अशी असतात की त्यांच्या लागवडीचा हंगाम एक वर्षा-पेक्षाही अधिक असतो; पुष्कळशा पिकांच्या बाबतीत लागवड करण्यापूर्वी, ती करताना, आणि नंतरही संच करावा लागतो. रिझर्व्ह बँकेने सहकारी कर्जपुरवठ्याबाबत केलेल्या ह्या दोन सुधारणांमुळे ह्या कर्जाच्या उत्पादक उपयोगात आणि त्यांच्या संस्थेतही लक्षात भरण्यासारखी वाढ झालेली आहे. अजूनही नव्याच छोट्या शेतकऱ्यांना आपल्या लागवडीच्या दर्जात सुधारणा करण्यासाठी पुरेसा कर्जपुरवठा पतपेठ्यांमधून होत नाही ही गोष्ट सरी आहे. तरीपण रिझर्व्ह बँकेने स्वीकारलेल्या नव्या धोरणाचा शेतकरी समाजावर एकंदरीने उजेडक परिणाम झाला असून विकासाचे कार्य फोफावत चालले आहे. छोट्या आणि मध्यम शेती-उत्पादकासाठी जसे प्रयत्न करण्यात येत होते तसेच प्रयत्न छोट्या औद्योगिक उत्पादकासाठी करण्याची गरज उघडच दिसत होती; मग तो उत्पादक परंपरागत पद्धतीचा असो अगर आधुनिक पद्धतीचा असो; संघटित असो अगर व्यक्तिगत असो. शेतीपेक्षा औद्योगिक उत्पादकाचे तांत्रिक, संघटनात्मक आणि वाजारपेठासंबंधीचे प्रश्न पुष्कळच अधिक गुंतागुंतीचे असतात. उद्योगधंद्यावर देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीचे आघात होत असतात. त्याच्या नजीकच्या आणि दूर असणाऱ्या प्रश्नांवर ह्या परिस्थितीचा परिणाम होत असतो. औद्योगिक संघटना ह्या दूरवर पसरलेल्या असतात. त्यामुळे त्यांच्यासंबंधी एखादी संघटित कृती करणे अवघड जाते. काही विभाग आणि काही औद्योगिक संघटना अशा असतात की त्यांच्यात छोट्या व मध्यम उत्पादकांच्या प्राथमिक सहकारी संस्था स्थापन करणे इष्ट असते. सर्वसामान्य औद्योगिक संघटनेला द्रव्यविषयक साह्य सहजपणे उपलब्ध करून देण्याचे कार्य बँकिंगच्या नेहमीच्या पद्धतीने करण्यात आले पाहिजे. ह्या बाबतीत जगातील निरनिराळ्या बँकिंगच्या पद्धतीतील व्यवस्था एकसारखी नाही. पण स्वित्झरलंड व जपान ह्या देशांतून छोटे व मध्यम उद्योगधंदे भरभराटीला आले आहेत हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. ह्या देशातील बँकिंगच्या पद्धतीने होतेकरून उद्योगधंद्यांचे पोषण व

"रणीं झुंजले झुंज झुंजार योद्धे
ऋणी देश गर्जे नमस्ते नमस्ते"

आपल्या देशाला नवे वर्ष
परमार्थमाचें आणि यशाचें जावो

किलोस्कर

किलोस्कर ब्रदर्स लि.

किलोस्करवाडी, जि. सांगली.

सारस्वत को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड

सारस्वत को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.

सारस्वत बँक गृह, मुंबई-४ टेलि. ३०२९४

शाखा : फोर्ट, दादर, वरळी, माहिम, वडाळा, पुणे व वेळगांव
महिला शाखा : सारस्वत बँक गृह, मुंबई-४.

अधिकृत	शेअर भांडवल	रु.	२५ लाख
विक्रीस काढलेले	" "	रु.	१२ "
वसूल झालेले	" "	रु.	११ "
रिझर्व्ह		रु.	१६ "
ठेवी		रु.	४२७ "

एकूण खेळते भांडवल रु. ४ कोटी, ८० लाख

वाढ व्हावी म्हणून मुद्दाम हेतुपूर्वक धोरणाचा अंगिकार केलेला आहे. भारतामधील व्यापारी बँकांजवळील पैसा मर्यादित होता आणि आर्थिक योजना सुरू झाल्यावर त्यांनी दिलेली औद्योगिक कर्जे फार थोडी होती. त्यांचे सर्व कार्य मुख्यतः प्रमुख व्यापारी व औद्योगिक शहरांपुरते मर्यादित झालेले होते; आणि तेथेही त्यांच्या पैशाचा उपयोग त्यातल्या त्यात वजनदार व संपन्न औद्योगिक लोकांनाच होत असे. छोट्या व मध्यम उद्योगधंद्यांच्या विकासासाठी नवीन मार्ग आसण्याची जबाबदारी अंगावर घेण्यासारखी एकमेव संस्था म्हणजे इंपीरिअल बँक एवढीच काय ती होती. तिचे स्वरूप नसले तरी गाभा सार्वजनिक आधारावर चालणाऱ्या संस्थेचा होता. १९३३ साली मंजूर ग्रामोद्योगांना व छोट्या उद्योगधंद्यांना योग्य मार्गाने अल्प मुदतीची कर्जे देण्याचे अधिकार रिझर्व्ह बँकेला देण्यात आले होते. अर्थात अशा कर्जासाठी सरकारची हमी लागे. अशा रीतीने विंगर शेती कामासाठी लागणारा पैसा पुरविण्याची कामगिरी रिझर्व्ह बँकेने आपणाकडे घेतली. हे काम ती औद्योगिक सहकारी संस्था व पतपेढ्या ह्यांच्या द्वारेच अधिकांत अधिक प्रमाणात करीत असे. सहकारी बँकिंग पद्धतीने पुरविण्यात येणाऱ्या पैशाला शेतीसाठी देण्यात येणाऱ्या कर्जाची जोड देऊन आणि हातमाग सहकारी संघटनांना सास आकर्षक सवलती देऊन प्रागतिक आणि स्वतःच्या पायावर उभ्या राहाणाऱ्या सर्व सहकारी बँकांची प्रवृत्ती उद्योगधंद्यांना अनुकूल करण्याचे प्रयत्न रिझर्व्ह बँक करीत आली आहे. ह्याचा अर्थ औद्योगिक सहकारी संघटनांच्या सर्व द्रव्यविषयक गरजा समाधानकारक रीतीने पुरविण्यात आल्या आहेत असा नाही; तसे म्हणता येणार नाही. औद्योगिक सहकारी संघटनांच्या द्रव्यविषयक गरजा ज्या ठिकाणी तातडीच्या झाल्या आहेत, त्या ठिकाणी सहकारी बँकिंगचा विकास समाधानकारक झालेला असतोच असे नाही. सहकारी बँकिंग संघटनांची ताकद आणि कार्यक्षमता वाढविण्याचे प्रयत्न करून देण्यात येत आहेत. तरी सुद्धा औद्योगिक सहकारी संघटनांच्या आजच्या गरजा भागविण्याचे काम एखाद्या बँकिंग संघटनेनेच केले पाहिजे, ह्या बँकिंग संघटनेला लोकशाही आर्थिक नियोजनात छोट्या व मध्यम प्रतीच्या उद्योगधंद्यांची उभारणी करण्यात असलेल्या राष्ट्रीय हेतूंची जाणीव असली पाहिजे आणि तिच्या जवळ जरूर तो पैसाही असला पाहिजे. ह्या कामासाठी एका बळकट द्रव्यविषयक संघटनेची फार जरूर होती. ज्या औद्योगिक विभागात सहकारी संघटना स्थापन करणे सहजप्राप्त अगर सोपे नव्हते अशा मोठ्या औद्योगिक विभागात तर तिची अधिकच आवश्यकता होती. हे काम करण्यासाठी इंपीरिअल बँक ऑफ इंडियाचे नांव सुचविण्यात आले. सहकारी अगर इतर छोट्या उद्योगधंद्यांकडे तिने लक्ष द्यावे अशी सूचना देण्यात आली. कारण, इंपीरिअल बँकेच्या शाखांच्या द्वारा अशा उद्योगधंद्यांशी संपर्क जोडणे तिलाच शक्य होते.

इंपीरिअल बँकेचे राष्ट्रीयीकरण

रिझर्व्ह बँकेने ग्रामीण भागातलं कर्ज पुरवठ्याच्या प्रश्नाचा विचार करण्यासाठी नेमलेल्या कमिटीने असा निष्कर्ष काढला आहे की, इंपीरिअल बँक आणि सरकारशी संबंध असलेल्या इतर बँकांचे राष्ट्रीयीकरण केल्याशिवाय सार्वजनिक द्रव्यविषयक संस्थांच्या द्वारा कर्जपुरवठा करण्याच्या धोरणाला एकसंधीपणा येणार नाही. आणि तसे न झाल्यास राष्ट्रीय आर्थिक धोरणाचे प्रमुख हेतू-विशेषतः छोट्या उद्योगधंद्यांना वाढतच व कुषी उद्योग संघटनांचे हेतू-योग्य रीतीने सिद्धीस जाणार नाहीत. ह्यावरून हे लक्षात येईल की, रिझर्व्ह बँकेने आपल्या धोरणाला नवी

दिशा देऊन शेती आणि उद्योगधंद्यांतील छोट्या संघटनांच्या विकासाला मदत करण्याचे ठरविले. धोरणात झालेल्या ह्या बदलामुळे स्टेट बँक ऑफ इंडियाची स्थापना करावी लागली. बँकेच्या पहिल्या डायरेक्टर बोर्डात ह्या धोरणाला सक्रिय पाठिंबा देणारे होते. छोटे उद्योगधंदे आणि सहकारी संस्था ह्यांना सवलतीच्या अटीवर कर्जपुरवठा करण्याचे काम त्यांनी लगेच सुरू केले. छोट्या उद्योगधंद्यांना देण्यात येणाऱ्या कर्जपुरवठ्याच्या कामाची मधूनमधून पाहणी करण्यासाठी स्थानिक व मध्यवर्ती कमिटीच्या स्थापन करण्यासाठी बँकेने पुढाकार घेतला. ह्या कमिटीच्या वर स्टेट बँक, रिझर्व्ह बँक, स्टेट फिनॅन्शियल कॉर्पोरेशन, इंडस्ट्रियल फिनॅन्स कॉर्पोरेशन, इतर व्यापारी बँका, सरकारचे उद्योग-खाते आणि अपेक्स को-ऑपरेटिव्ह बँका ह्यांचे प्रतिनिधी साहाजिकच घेण्यात आले. तथापि नवीन धोरण आणि त्याच्या अंमलबजावणीचे उपाय बँकेच्या वरिष्ठांना व नोकरवर्गालाही इतके अपरिचित होते की, नवीन धोरणाची समजूत पटण्यास व कार्यपद्धती बसण्यास बराच काळ जावा लागला. नव्या पद्धतीच्या उलाढालीत बँकेच्या नेहमीच्या व्यवहारापेक्षा अधिक जोखीम आहे ही भावना नोकर वर्गात बराच काळपर्यंत घर करून राहिली होती. त्यामुळे छोट्या उद्योगधंद्यांना द्रव्य-साह्य करण्याच्या बाबतीत सुरुवातीला प्रगती हळू झाली. सहकारी संघटनांना मदत देण्याच्या बाबतीत तर ही प्रगती आणखीच मंद झाली. छोट्या उद्योगधंद्यांना स्टेट बँकेकडून द्यावयाच्या द्रव्य-साह्याची अशी अवस्था असताना छोट्या उद्योगधंद्यांविषयीचे जपानी प्रतिनिधी मंदळ देशात आले. जपानच्या प्रतिनिधी-मंडळाने ह्या विषयासंबंधी जे निरीक्षण केले आणि ज्या शिफारशी केल्या त्या फार महत्त्वाच्या आहेत. कारण, हे निरीक्षण वस्तुनिष्ठ वृत्तीचे आणि सहानुभूती असणारे होते आणि छोट्या व मध्यम आकाराचे उद्योगधंदे यशस्वी करून दाखविणाऱ्या देशातून ते आलेले होते. छोट्या उद्योगधंद्यांना विशेषतः सहकारी उद्योगधंद्यांना मदत देण्याचे सरकारचे जाहीर धोरण असले आणि त्यांना मदत देण्याच्या सास हेतूनेही स्टेट बँकेची स्थापना देण्यात आली असली तरी प्रत्यक्ष कुतीच्या बाबतीत फारशी प्रगती झालेली नाही हे जपानी अभ्यासकांच्या लक्षात आले. इंपीरिअल बँक ऑफ इंडिया ही संघटना १०० पेक्षाही अधिक वर्षांची जुनी होती. तिची घडण, तिच्या परंपरा आणि कार्यपद्धती ही सर्वच छोट्या उद्योगधंद्यांना द्यावयाच्या मदतीसंबंधी अपरिचित होती. त्यामुळेच जपानी प्रतिनिधींनी असा निष्कर्ष काढला असावा. छोट्या उद्योगधंद्यात कर्जाची हमी घेणाऱ्या संघटना अगर अशा प्रकारची इतर काही व्यवस्था नव्हती. त्यामुळे छोट्या उद्योगधंद्यांना सढळ हाताने द्यावयाच्या मदतीच्या मार्गात मोठ्या अडचणी उत्पन्न झाल्या हीही गोष्ट त्यांच्या लक्षात आली. ह्या व अशाच प्रकारच्या इतर पोषक सल्ल्यांचा विचार करून भारत सरकारने छोट्या उद्योगधंद्यांसाठी एक गॅरंटी ऑर्गनायझेशनची स्थापना केली. ही संघटना सर्व व्यापारी व सहकारी बँकांना सुली असून तिचा कारभार रिझर्व्ह बँकेच्या नियंत्रणाखाली चालविला जातो.

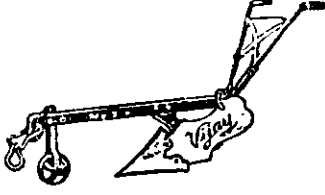
स्टेट बँकेची कामगिरी

स्टेट बँक छोट्या उद्योगधंद्यांशी जो कर्जविषयक व्यवहार करते तो सर्व धंदा प्रथमपासूनच हमीसाठी ह्या नव्या संघटनेकडे सोपविण्याचे स्टेट बँकेने सुरुवातीपासूनच कबूल केले. दुसऱ्या कोठल्याही बँकेने ही निरोगी पद्धत स्वीकारलेली नाही. ह्या पद्धतीमुळे गॅरंटी ऑर्गनायझेशनला तर बळकटी येतेच; पण

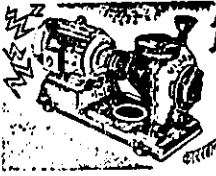
महाराष्ट्र सरकारने
तगाईवर मंजूर केलेले

“विजय” नांगर

वापरा. ४, ६ व ८ वेली
फाळ व सुटे भाग

तसेच विजय मॅट्रिफ्युगल पंप्स

विजय पंपिंग सेट १" ते ४" वेल्ट
ड्राईव्ह व
डायरेक्टर
कपलड, शिवाय

बांआरिंगचे हॅंड पंप्स, हॅंड रहाट, इ. इ.

— न्यू विजय इंडस्ट्रीज लि. —

विश्रामबाग - सांगली (महाराष्ट्र)

सरदारगृह

मुंबईत राहण्याची

व

भोजनाची उत्तम सोय

भंगलकार्ये व मेजवान्या यांसाठी सोईस्कर ठिकाण.

— आमची वैशिष्ट्ये —

* हीरकोत्सवानिमित्त अद्ययावत पद्धतीचे भोजनगृह
व अनेक प्रकारच्या सुखसोयी.

* टिळक जन्म-शताब्दीदिनी लोकमान्यांचे
सरदारगृहात केलेले स्मारक.

फोन नं. :- ३८३३७] सरदारगृह भा. लि. [तार-सरदारगृह
क्रॉफर्ड मार्केटजवळ, मुंबई २.

ही विपावली बँकेचे सभासद, ठेवीदार व हितचिंतक
यांना सुखाची व भरभराटीची जावो.

अर्बन को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.,
सांगली

रजिस्ट्रेशन नं. १९३८४] स्थापना-१९३५ [दूरध्वनी क्रमांक ५३
मुख्य कार्यालय — हरभट पथ, सांगली.
शाखा कार्यालय — १ माधवनगर, जिल्हा सांगली.
२ खण भाग, सांगली.

अधिकृत भांडवल	रु. ५,००,०००-००
वसूल भांडवल	रु. ३,०३,४००-००
रिझर्व्ह व इतर फंड्स	रु. ६,००,९००-००
ठेवी	रु. ७९,८१,०००-००
खेळते भांडवल	रु. १,०५,७८,००-००

ऑडिट वर्ग- 'अ'

: संचालक मंडळ :

१. श्री. म. ह. गोडबोले, बी. ए., एलएल. बी. वकील.
२. " झा. आ. येडके, जमीनदार.
३. " ल. द. भिडे, जमीनदार.
४. " वा. वि. वाटवे, बी. ए., एलएल. बी., वकील.
५. " ग. का. दांडेकर, डी. एम. इ. इ. कारखानदार, चेअरमन
६. " प्र. रा. भिडे, कारखानदार.
७. " के. वि. उर्फ दादुकाका भिडे, लोखंडाचे व्यापारी
८. " वि. ह. माईणकर, बी. एससी., एलएल. बी.,
व्हाइस चेअरमन
९. " गं. गो. बिनीवाले.

बँकिंगचे सर्व प्रकारचे व्यवहार केले जातात.

ल. य. आगू, बी. ए., एलएल. बी., मॅनेजर.

दि बँक ऑफ कराड लि.

रजिस्टर्ड ऑफिस : १५ रविवार पेठ, कराड

श्री. ना. बा. बुधकर, B. A., LL. B., चेअरमन.

श्री. म. रा. देशपांडे, व्हा. चेअरमन

★

शाखा : मुंबई, पुणे, सातारा, इस्लामपूर, तासगांव,
बिटे व कोल्हापूर.

वसूल भांडवल	रु. ५,४२,१००
रिझर्व्हज	रु. २,०२,०००
ठेवी	रु. ९५,००,०००

★

ठेवीवरील व्याजाचे दर:—

सेविंग्स ठेव—४%

मुदत ठेव—१ ते ९ वर्षे—दर ६½ ते ७½%

ग्राहकांना त्यांची चीजवस्तू सुरक्षित ठेवणेसाठी कराड
ऑफिसचे इमारतीत अद्ययावत सेफ डिपॉझिट व्हॉल्टची
सोय आहे.

म. वि. खंडकर,
जनरल मॅनेजर.

कराड, दि. २७-९-१९६५

छोट्या उद्योगधंद्यांसाठी अधिक काम करण्यास बँकांनाही तीमुळे उत्तेजन मिळते. गॅरंटी ऑर्गनायझेशनला छोट्या उद्योगधंद्यांपुढे असणाऱ्या प्रश्नांचे स्वरूप अधिक चांगले कळते. तथापि ह्या संघटनेची रचना व कार्यपद्धती ह्यांच्यात लवकर सुधारणा करण्याची मात्र फार आवश्यकता आहे. असे असले तरी ह्या संघटनेमुळे व्यापारी बँका आणि स्टेट बँक छोट्या उद्योगधंद्यांशी व्यवहार करण्याची इच्छा पूर्वापेक्षा अधिक प्रमाणात दाखवू लागल्या. ह्या संघटनेच्या अभावी त्यांची इच्छा फलित होण्यास सूप अडचणी आल्या असल्या. गेल्या काही वर्षांत स्टेट बँकेने छोट्या उद्योगधंद्यांना व सहकारी संघटनांना कर्जे देण्याच्या बाबतीत लक्षात भरण्यासारखी प्रगती केली आहे. पुढे दिलेल्या कोष्टकावरून ह्या मदतीचे स्वरूप आकडेवारीत दिसून येते.

जपानी प्रतिनिधी मंडळ ज्या काळाचा आढावा घेत होते तेव्हापासून झालेली ही प्रगती लक्षात भरण्यासारखी म्हणावी लागेल. स्टेट बँकेच्या गेल्या वार्षिक साधारण समेत बँकेच्या अध्यक्षांनी केलेल्या भाषणात प्रगतीची आणखी तपशीलवार माहिती देण्यात आली आहे. दरसालच्या आकड्यांची जर लक्षपूर्वक तपासणी केली तर असे दिसून येईल की १९६४ साली त्या पूर्वाच्या वर्षाच्या मानाने कर्जे देण्याच्या प्रमाणात बरीच वाढ झालेली आहे. बँकेच्या नोकरांची प्रवृत्ती बदलणे, कार्यपद्धतीत सुधारणा करणे आणि प्रत्यक्ष स्थानावर काम करणाऱ्यांची कुशलता वाढविणे ही प्राथमिक स्वरूपाची तयारी आता झाली आहे. असा जर ह्याचा अर्थ असेल तर येथून प्रगतीची सरी वाटचाल चालू झाली असे समजण्यास हरकत नाही. स्टेट बँक ऑफ इंडिया संघीच्या कायद्यात अलीकडे काही दुरुस्त्या करण्यात आल्या असून विकेंद्रीकरणावर भर देण्यात येत आहे. बँकेच्या विकासाच्या कामाला त्यामुळे

अधिक प्रेरणा मिळेल आणि कामात अधिक लवचिकपणा येईल अशी अपेक्षा करण्यास हरकत नाही. छोट्या उद्योगधंद्यांना वाव्याच्या मदतीची योजना काहीशी नाजूक परिस्थितीत आहे ह्याची जाणीव स्टेट बँकेच्या अध्यक्षांना होती. १९६४ च्या सुधारलेल्या आकड्यांवरून ही गोष्ट दिसून येते. स्टेट बँकेच्या एकूण कर्जापैकी ७६.५ टक्के कर्जे औद्योगिक स्वरूपाची आहेत. सार्वजनिक विभागातील संघटनांना दिलेली कर्जे ११ टक्के आहेत आणि छोट्या उद्योगधंद्यांना दिलेली कर्जे अवधी ४ टक्के आहेत. बँकेचे राष्ट्रीयीकरण होऊन १० वर्षे झाल्यानंतरची ही प्रगती अगदीच बाईट म्हणता येणार नाही. छोट्या उद्योगधंद्यांच्या पैशाच्या गरजा भागविण्याबाबत स्टेट बँकेचे चेअरमन स्वतःच असे म्हणतात की ह्या बाबतची आमची धोरणे आणि कार्यपद्धती ह्यांची तपासणी करण्यात येत असून त्या अधिक सवलतीच्या करण्यात येत आहेत. छोट्या उद्योगधंद्यांच्या वेळोवेळच्या गरजांची जाणीव करून देऊन त्यांच्याशी जुळते प्रेण्यात येत आहे. पुढे होणाऱ्या झपाट्याच्या प्रगतीचा प्राया आता घातला गेला आहे असे म्हणण्यास हरकत नाही. 'स्टेट बँक' आणि तिच्याशी संलग्न असणाऱ्या संस्था ह्यांनी ह्या क्षेत्रात केलेल्या कार्याचे मूल्यमापन प्रत्यक्ष देण्यात आलेल्या कर्जाच्या आकड्यांच्या मोठेपणावरच फक्त करून चालणार नाही. व्यापारी बँकांकडून छोट्या उद्योगधंद्यांना जी वाढत्या प्रमाणात मदत मिळत आहे तिचीही दखल घेतली पाहिजे. रिझर्व्ह बँकेप्रमाणे स्टेट बँकेने ह्या बाबतीत घेतलेला पुढाकार व नव्या परंपरांची उभारणी ह्यांना सरे महत्त्व आहे. देशाच्या अर्थव्यवस्थेत एक सामर्थ्यशील सहकारी आणि विकेंद्रित विभाग स्थापन करण्यात स्टेट बँकेने केलेल्या कार्यातच तिचे महत्त्व आहे.

स्टेट बँक ऑफ इंडिया

(आकडे लाख रुपयांचे)

वर्ष	वर्षाखेर येणे असलेले एकूण कर्ज	छोट्या उद्योगधंद्यांना दिलेले कर्ज	सहकारी संस्थांना दिलेली कर्जे	३ व्या स्तंभाची २ व्या स्तंभाशी टक्केवारी	४ व्या स्तंभाची २ व्या स्तंभाशी टक्केवारी
१	२	३	४	५	६
१९६०	३२२,२४	३,६६	४,७०	१.६	२.००
१९६४	३९३,०४	१५,१७	९,७३	३.९	२.५

सबसिडिअरी बँका

१९६४	९५,५०	३,८९	२,०१	४.१	२.१
------	-------	------	------	-----	-----

भूतानमध्ये नवे कारखाने—भूतानच्या सरकारला तेथे उद्योगधंदे वाढावे असे वाटत आहे. उद्योगधंदे काढण्याच्या कामी प्रथितयश भारतीय उद्योगपतींना आस्था वाटायची. म्हणून प्रयत्नही करण्यात येत आहेत. भूतानच्या सरकारने ह्या कामी भारत सरकारकडे साहाय्य मागितल्यास त्याचा सहानुभूतिपूर्वक विचार करण्याचे भारत सरकारने कबूल केले आहे. भूतानमध्ये सिमेंट, काढ्याच्या पेट्या व इतर काही कारखाने काढण्यात यावेत अशी त्या सरकारची इच्छा आहे.

चिलसती तुकडीचा सर्च—अलीकडील युद्धात चिलसती तुकड्यांना फार महत्त्व आलेले आहे. पण अशी तुकडी उभारताना व तिचा वापर करताना किती अवाढव्य सर्च येतो ह्याची कल्पना बहुतेकांना नसते. अशी तुकडी उभारण्यासाठी प्रथमच ३० कोटी रुपये लागतात; तेव्हा कोठे ती पूर्णपणे सुसज्ज होते. त्यानंतर ती कार्यक्षम ठेवण्यासाठी पुन्हा ८ कोटी रुपये सर्च करावे लागतात. ह्या तुकडीतील प्रत्येक तोफेतून एक एक गोळा सोडण्यात आला तरी त्यासाठी ८० हजार रुपये सर्च येतो.

पुणे जिल्हा सहकारी भू-विकास बँक लि., पुणे

१०७ मवानी पेठ, पुणे २.

र. नं. ७२९९]

[स्थापना २८-६-१९३५]

पुणे जिल्ह्याच्या प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी बँकेच्या शाखा आहेत. ११ शाखा व ३ उपशाखांमार्फत शेतकरी, बंधूंची दीर्घ मुदतीच्या कर्जांची गरज भागवीत आहे.

३० जून १९६५

(१) सभासद संख्या	१०,४८५
(२) अधिकृत भाग भांडवल	रु. २५,००,०००
(३) वसूल झालेले भाग भांडवल	रु. ३३,१५,३२८
(४) रिझर्व्ह व इतर फंड	रु. १,६३,४५३
(५) सभासदांकडील येणे	रु. १,९९,०७,४८५
(६) खेळते भांडवल	रु. २,१८,००,०००

: आमच्या बँकेमार्फत मिळणाऱ्या कर्जांची वैशिष्ट्ये :

कमी व्याजाचा दर : समान वार्षिक हप्त्याने फेड : दीर्घ मुदतीने कर्जफेड. गरजू शेतकऱ्यांनी आपली व त्यांचे शिरोवर राष्ट्राची प्रगती करून घेण्यासाठी बँकेकडून मिळणाऱ्या सवलतींचा फायदा घ्यावा.

शेती उत्पादन वाढवून आपली भूमी सुजलाम सुफलाम करण्यास सिद्ध व्हा.

आर. एस. जाधव मा. शंकरराव म. भेलके
बी. ए. बी. ए., एम. एल. ए.
मॅनेजर चेअरमन

कुलाबा जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि., पेण

तार : सागर बँक.

फोन : पेण ५२

अधिक अधिक लोक आपल्या ठेवी अधिक अधिक प्रमाणात आमच्या बँकेकडे ठेवीत आहेत. कारण,

★ जनतेच्या विश्वासास बँक पात्र ठरली आहे.

★ जनतेचा पैसा जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांस उपयोगी पडत आहे, ही जाणीव ठेवीदारांस सुखावह आहे.

★ शिवाय बँकेतील ठेवी क्रिफायतशीर ठरतात असा त्यांचा अनुभव आहे.

आपलीही ठेव आपण आमच्या बँकेत ठेऊन आमच्या ठेवीदारांच्या उत्कृष्ट अनुभवात सहभागी होऊ शकता.

बँकेच्या शाखा कुलाबा जिल्ह्यातील सर्व तालुक्यांचे ठिकाणी आपल्या सेवेसाठी कार्यरत आहेत.

व. ड्यं. अग्निहोत्री
मॅनेजर.

ना. य. नेने
चेअरमन

दि कराड अर्वन

को-ऑपरेटिव्ह बँक लि., कराड

(स्थापना २० जानेवारी १९१७)

बँक सुवर्णमहोत्सवाची वाटचाल
उत्साहाने करीत आहे.

ही दिवाळी बँकेच्या सभासदांना व हितचिंतकांना भरभराटीची व नवचैतन्याची होवो.

अध्यक्ष—श्री. वि. कृ. ताम्बवेकर, बी. ए., एलएल. बी.

बँकेच्या आजपर्यंतच्या निस्पृही व सेवाभावी धोरणामुळे खेळते भांडवल पाऊण कोटी हीऊन लोकादारास पात्र झाली आहे. अद्ययावत बँकिंगच्या सर्व प्रकारच्या सोयी उपलब्ध करून दिल्या जातात. ठेवीवरील व्याजाचे आकर्षक दर द. द. शेकडा ४% पासून ७% पर्यंत आहेत. सभासद, ठेवीदार व हितचिंतक यांच्या सेवेसाठी सदैव तयार आहे. बँकेस एक वेळ भेट या व उपकृत करा अशी विनंती.—

कराड
२५/११/६५

शं. पु. कुलकर्णी
मॅनेजिंग डायरेक्टर

फोन नं. ६०

‘विना सहकार नहि उच्चार’ दि महाबलेश्वर अर्वन

को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड

महाबलेश्वर

(जि. सातारा)

स्थापना १९३५

ऑडिट वर्ग ‘अ’

सभासदांच्या आर्थिक गरजा तत्परतेने पुऱ्या करणारी व बँकिंगचा व्यवहार करणारी,

महाबलेश्वरांतील एकमेव नागरी सहकारी बँक.

(सारीख ३०-६-१९६५ चे बोलके आकडे)

वसूल भाग भांडवल	रु. ७६,५७०
रिझर्व्ह व इतर फंड्स	रु. १६,००४
ठेवी	रु. १,०७,७९६
गुंतवणूक	रु. ५०,०००
खेळते भांडवल	रु. ४,२३,१०२
एकूण भांडवल	रु. ९०,१७,७७१

सेविंग्ज ठेव व्याज दर ४ टक्के.

तसेच आकर्षक व्याजाचे दराने मुदतीच्या ठेवी स्वीकारल्या जातात.

व्ही. पी. खुरासणे,
मॅनेजर.

बी. आर. धोत्रे,
ऑ. सेक्रेटरी

डी. ए. शेते
चेअरमन

वॉकिंगच्या व्यवसायांत सेवाभावाला महत्त्व

पण ती गंगा गुप्त असून चालणार नाही; तिचा सुखद आविष्कार दिसला पाहिजे.

गिन्हाइकांशी वागण्याबाबत काही सोप्या सूचना

लोकांशी येणाऱ्या संबंधांबद्दल प्रत्येकाला नेहमीच दक्ष असावे लागते. वॉकेसारख्या सार्वजनिक स्वरूपाच्या संस्थांबद्दल तर हे प्रकर्षाने सरे आहे. अशा संस्थांच्या इमारतीपेक्षा त्यांतील लोकांनाच अधिक महत्त्व असते. लोकांची सेवा करताना वॉकेतील कर्मचारी व गिन्हाइक ह्यांचा व्यक्तिशः संबंध येतो. लोकांशी चांगले संबंध राखण्याच्या कामी वॉकेत काम करणाऱ्या सेवकांच्या व्यक्तिगत गुणांना केव्हाही सर्वात अधिक महत्त्व असते. एखाद्या सामान्य माणसाला त्याच्या वॉकेविषयीचे प्रथम झालेले मत विचारले तर त्याच्या मनात तो नेहमी ज्या माणसांना भेटतो अगर बोलतो त्यांच्याविषयीच पहिला विचार येतो. ह्या अर्थाने वॉकेतील प्रत्येक नौकर हा सार्वजनिक संपर्क अधिकारीच म्हणता पाहिजे. एखाद्या गिन्हाइकाचा चेक बटविणे, त्याच्या सात्याचा उतारा देणे, स्टॉक्स व शेअर्सविषयी चर्चा करणे, कर्जाची मुदतवाढ करणे अगर ती नाकारणे, अशी अनेक प्रकारची कामे करताना वॉकेतील सेवक जी वागणूक करतात तीमुळेच त्यांच्याविषयीचा व वॉकेविषयीचा बरावाईट ग्रह गिन्हाइकाच्या मनात पक्का होत असतो. कोणत्याही भागातील चांगली वॉक कोणती म्हणून विचारले, तर जी ग्राहकांची उत्तम प्रकारे सेवा करते ती, असेच उत्तर आज रुढ झालेले आहे. वॉकेजवळ वॉकिंगची सेवा हीच काय ती विक्री करता येण्यासाठी वस्तू असते. बहुतेक वॉका कमी अधिक प्रमाणात एकाच प्रकारची सेवा करीत असतात. मग त्यांचा एकमेकांपासून निराळेपणा कसा दिसेल ?

त्या जी सेवा करीत असतात त्यामधील दर्जावर त्यांचे निराळेपण दिसून येते. जी संघटना गिन्हाइकांची उत्तम सेवा करील त्या संघटनेशी व्यवहार करण्यासाठी लोक पुन्हा पुन्हा विशेष प्रयत्न करतात. वॉक ही संस्था सजीव नसते; पण ग्राहक ज्या लोकांच्या मार्फत वॉकेशी व्यवहार करतात ते सजीव असतात. वॉकेत लेजर कारकून, कॉंशिअर, लघुलेखक, टंकलेखक, सात्याचे प्रमुख व इतर अनेक अधिकारी असतात. हे लोक वॉकेच्या ग्राहकांशी जे मैत्रीचे संबंध प्रस्थापित करतात त्यामुळे वॉक सजीव होते. गिन्हाइकाला त्याने केलेली विनंती अथवा व्यवहार हा अतिशय महत्त्वाचा वाटत असतो. त्याच्या विनंतीकडे जर ह्या लोकांनी मित्राच्या आस्थेवाइकपणाने, तत्परतेने आणि हसतमुखाने लक्ष दिले तर त्या विनंतीबद्दल त्यांचीही अशीच भावना आहे अशी गिन्हाइकाची सात्री होईल. वॉकेतील सेवकांना आपल्या कामाबद्दल आस्था आहे, अशी वॉकेत येणाऱ्या माणसाची सात्री झाली तर त्याला वॉकेबद्दल अभिमान वाटतो. पत्रव्यवहाराने असो अगर टेलिफोनवर असो कामातील तात्परता गिन्हाइकाला फार आवडते. ग्राहकाची उत्तमात उत्तम सेवा करणे हे वॉकांचे व्रीद असले पाहिजे. हे व्रीद कृतीत उतरणे अगर न उतरणे हे गिन्हाइकांशी व्यवहार करणाऱ्या प्रत्येक वॉकनौकरावर अवलंबून आहे. त्यांची प्रत्येक कृती लोकांच्या मनात वॉकेविषयीचे मत बनण्यास कारणीभूत होत असते. सार्वजनिक संबंधाबाबत त्यांनी आपल्या वर्तनाची स्वतःच चिकित्सा केली पाहिजे. कारण लोकांशी दुरोज येणाऱ्या संबंधांचा लोकांच्या मनावर आघात होत असतो.

पत्रव्यवहारात अगर टेलिफोनवरील संभाषणात निष्काळजीपणा दिसला तर वॉकेविषयी वाईट ग्रह उत्पन्न होतो. अशा वेळी सार्वजनिक संपर्क साधण्यात येत असतो. म्हणून वॉकेविषयी चांगला ग्रह उत्पन्न करण्यासारखी सेवकांची वागणूक आहे की नाही हा प्रभुत्व प्रश्न आहे. ह्याचे उत्तर नकारार्थी असेल तर वॉकेची लोकांशी वागण्याची पद्धत अभ्यासपूर्वक सुधारण्यात आली पाहिजे. वॉकेतील सेवकांचे काम लोकांना आवडावे व ग्राहकांशी असणारे संबंध चांगले राहावे म्हणून वॉकेतील सेवकाने काही थोडे नियम पाळणे आवश्यक आहे.

काही नियम

(१) ग्राहकांचे हसतमुखाने स्वागत करा. तुमच्या स्वागताने त्यांना मोकळेपणा वाटला पाहिजे. नुसत्या सऱ्या स्मिताने सुद्धा त्यांचा ग्रह अनुकूल होतो; मग आपली सुसद् बोलांची गोष्ट वेगळीच. तुमच्याकडे आलेले लोक जर समाधान पावले नाहीत तर ते ज्या ठिकाणी समाधानी होतील तेथे जातात.

(२) 'मी आपणासाठी काय करू' असे विचारा. एखादा ग्राहक तुमच्या सिडकीपाशी आला तर तुम्ही होऊनच त्याचे काम विचारा. तो चौकशी करीपर्यंत थांबू नका. त्याचे काम सुलभ करा; काम होण्यासाठी त्याला काही तरी सुचवा.

(३) आपण गिन्हाईक आहो अशी कल्पना करा. गिन्हाईकांना वॉकेत पैसे ठेवावयाचे असतात; आणि तेही सहज आणि लवकर; तुम्ही स्वतः पैसे ठेवावयास आला तर तुम्हाला कसे वागविले जाणे आवडेल त्याचा विचार करा.

(४) विनंती करा, हुकूम सोडू नका. उदाहरणार्थ डिपॉझिट टिकेट तयार करा असे न सांगता असे टिकेट तयार करण्याची विनंती करा.

(५) स्पष्ट बोला; तोंडातल्या तोंडात बोलू नका. किचकट तांत्रिक भाषा अगर संदिग्ध बोलणे लोकांना आवडत नाही. हलक्या आवाजात मोजके व साधे शब्द स्पष्टपणे उच्चारता. गिन्हाइकांना समजून घेण्यासाठी भाषण हे फार मोठे प्रभावी साधन आहे.

(६) तांत्रिक भाषा टाळा. त्या भाषेचा गिन्हाइकाला बोध होत नाही; पुष्कळ वेळा अशा भाषेमुळे गैरसमज होतो.

(७) नकारार्थी वाक्प्रचार वापरू नका; उदाहरणार्थ तुम्ही भलत्याच सिडकीपाशी आला असे म्हणण्याऐवजी अमक्या नंबरच्या सिडकीतील माणूस तुमचे पैसे स्वीकारील, असे सांगा.

(८) 'आभारी आहे' असे मनापासून म्हणा. आपल्याला पुष्कळदा असा अनुभव येतो की, कित्येक ठिकाणचे सेवक 'आभारी आहे.' हे शब्द यांत्रिकरीत्या म्हणतात. एखादा सौदा पटाविताना विक्रेत्याशी बरीच घासाघीस झालेली असते अगर इतर रीतीने वातावरण विघडलेले असते. अशा वेळी विक्रेत्याने केलेले आभार प्रदर्शन बऱ्याच वेळा न केले तर बरे असे वाटत असते. तेव्हा, आभारप्रदर्शन मनापासून असले पाहिजे आणि ते झालेल्या व्यवहाराच्या सुसद्भावितत्वाचे दर्शक असले पाहिजे.

(९) गिन्हाइकांना नावाने हाक मारा. गिन्हाइकाचे नाव

माहीत झाल्यावर योग्य संधी सापडेल तेव्हा बोलताना त्याचा वापर करा.

(१०) गिऱ्हाइकांच्या चेहऱ्यावरचे भाव निरखून पहा. गिऱ्हाइकांना सूचना देताना आपल्या सूचना त्यांना कळल्या आहेत ह्याची दक्षता घ्या. पुष्कळदा मोठ्या बँकांतून सुद्धा लोक गोंधळून जाऊन चौकशी करीत इतस्ततः भटकत असतात. काही वेळा त्यांना मार्गदर्शन केले जाते, पण ते त्यांना समजत नाही. ते तसेच भटकत राहतात आणि कोणाला तरी पुन्हा पहिलाच प्रश्न विचारतात. म्हणून सोप्या व सहज समजतील अशा सूचना द्या.

(११) गिऱ्हाइकाकडे सरळ पहा. त्याच्या चेहऱ्यावर नजर ठेवा; तुम्ही काय म्हणाला ते त्याला समजले की नाही ह्याची खात्री करा. अशी नजर ठेवणे जरूर असते. कारण, गिऱ्हाइकाच्या चेहऱ्यावरील भावावरून तुम्ही पुढे काय करावयास पाहिजे ते पुष्कळदा चटकन समजते. हावभाव मोठे बोलके असतात. यशस्वी बँकर्स दुसऱ्यांच्या हावभावांचा अभ्यास करतात. कारण, त्यांच्या मनांत काय असते ते बँकर्सना पुष्कळदा त्यांच्या शब्दापेक्षाही हावभावाने अधिक चांगले कळते.

टेलिफोनवरील वर्तणूक

टेलिफोनवरून बोलताना तुम्ही बँकेचे प्रतिनिधित्व करीत असता, हे लक्षात ठेवणे अगत्याचे आहे. टेलिफोनची घंटा खणखणली म्हणजे कामात व्यत्यय आला असे समजू नका; तुमचा वेळ निष्कारण घेतला जात आहे असे मानू नका. उलट सेवा करण्याची अगर सविच्छा निर्माण करण्याची एक संधी आली आहे, असा विचार करा. माणसाच्या आवाजाचे सामर्थ्य विलक्षण असते. आवाजाने आदर उत्पन्न करता येईल, विश्वास निर्माण करता येईल अगर चिडखोरपणाही व्यक्त होईल. बोलणारा उद्दाम आहे अगर विश्वासाई नाही असाही ग्रह बोलण्याच्या धाटणीने उत्पन्न होऊ शकेल. म्हणून हे हत्यार चांगल्या तऱ्हेने वापरा. तुमच्या कल्पना आणि मनोवृत्ती पुष्कळदा बोलल्याशिवायही चांगल्या व्यक्त होतात. गैरविश्वास, उदासीनता, आनंदीपणा, इत्यादी मनोवृत्ती न बोलताही व्यक्त होऊ शकतात. आपल्या हावभावाने अगर हातवाल्याने व्यक्त होणाऱ्या भावना उपकारक ठरतात तशा अपकारकही ठरतात हे लक्षात ठेवा. तथापी विचार व मनोभावना व्यक्त करण्याची ही पद्धत टेलिफोनवर बोलताना निरुपयोगी असते. सगळे काम शब्द, आवाज, ह्यांनाच करावे लागते. प्रसन्न आवाज हा टेलिफोनवरून बोलण्याच्या तंत्राचे फक्त प्राथमिक साधन आहे. तुम्हाला इतरही गुणांची आवश्यकता असते. तारतम्य, विनोद-बुद्धी, व्यावहारिक ज्ञान, इत्यादींचीही जरूर असते. म्हणून पुढील काही मार्गदर्शक तत्वे लक्षात ठेवा.

(१) आपण ज्याच्याशी बोलतो त्याची काल्पनिक प्रतिकृती डोळ्यापुढे उभी करा. अखेर तुम्ही माणसाशी बोलत असता भिंतीशी नाही. तुम्हाला व्यक्ती माहीत असेल तर असे करणे सोपे जाते. टेलिफोनवर, बोलणाराला पहाण्याचा प्रयत्न करा अशी सूचनाही लावण्यास हरकत नाही. काही लोक असे असतात की त्यांची मूर्ती आपल्या मनःक्षुण्णपुढे आणणे अवघड जाते. ह्या बाबतीत अपयश आले तरी दुसऱ्या एकादा माणसाला पाहण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे गिऱ्हाइकांकडे लक्ष देण्याची वृत्ती जोरावते. हे साधण्याचाच हा एक प्रयत्न आहे. बोलताना व्यक्तीच्या नावाचा उल्लेख मधून मधून योग्यवेळी करा. त्यामुळे संभाषणात जिव्हाळा उत्पन्न होतो.

दि कोल्हापूर मराठा मंडळाच्या विद्यमाने चाललेली

दि कोल्हापूर मराठा को-ऑप. बँक लि.

कोल्हापूर.

स्थापना १९३३] ऑडिट वर्ग " अ " [फोन ७१३

१) अधिकृत शेअर मांडवल	रु. २,००,०००
२) खपलेले शेअर मांडवल	रु. २,००,०००
३) रिझर्व्ह फंड	रु. ९५,३३९
४) इतर फंड्स	रु. ५०,८२९
५) खेळते मांडवल	रु. १२,२२,३१५
६) एकूण व्यवहार	रु. ८३,८७,६२४
७) सभासद संख्या	३,६८२

बँकिंगचे सर्व प्रकारचे व्यवहार केले जातात.

ही दीपावली बँकेचे सभासद, खातेदार व हितचिंतक यांना आनंदाची व सुखाची जावो.

डी. के. पाटील
मॅनेजर

वसंतराव वीलतराव जाधव
प्रेसिडेंट

★ स्वदेशरक्षणाच्या प्रयत्नांचे बळ

सहकारानेच वाढते ★

श्री महालक्ष्मी

को-ऑपरेटिव्ह बँक लि., कोल्हापूर

१९७, जी वॉर्ड

फोन २३७

खेळते मांडवल	रु. ६७,७५,३८२
सभासद	४,७९५
ठेवी	रु. ५१,३८,५९८
गंगाजळी व इतर निधी	रु. २,६६,१२३

* दागदागिने, मौलिक वस्तु व कागदपत्रे सुरक्षितपणे ठेवण्यासाठी अथावत लॉकर्सची सोय आहे.

* अल्प कमिशनवर पुणे, मुंबई, बेळगाव, सांगली व महाराष्ट्रातील इतर शहरांतील सहकारी बँकेवरील चेक्स विकत दिले जातात.

श्री. गो. का. पेंडसे

श्री. र. वा. हसवनीस

एम. ए., एच. बी. सी. ऍड ए.

बी. ए. (ऑ.), जी. बी. सी.

व्यवस्थापक

अध्यक्ष

तुम्हाला टेलिफोन करणाऱ्या व्यक्तीचे नाव नेमके कळून घेण्याची सक्ती आहे. जरूर तर नावाची अक्षरे विचार व कामदार टिपून घ्या. म्हणजे तुम्हाला पुन्हा नाव विचारण्याचा अवघड प्रसंग येणार नाही. बँकिंगसंबंधी तुम्ही कोणाशी बोलत आहा ते नक्की माहीत असणे नेहमीच आवश्यक असते. नावाचा उल्लेख करून बोला, अशी सूचना टेलिफोनवर लावणेही चांगले.

(२) काय बोलवयाचे ते मोजून बोला. एकदम केलेल्या संभाषणात घोका असतो. दुसऱ्याला टेलिफोन करण्यापूर्वी ही योजना शक्य असते. शक्य तर तुम्ही काय बोलणार त्याची रूपरेषा लिहूनच काढा. त्यामुळे वेळ वाचतो आणि महत्त्वाचे मुद्दे बोलण्याचे राहून जात नाही. तुम्हाला येणाऱ्या टेलिफोनसंबंधी हे शक्य होत नाही. तथापी तुम्हाला येणारे टेलिफोन कॉल्स बहुधा पाचसहा प्रकारचे असतात, हे अनुभवाने तुमच्या लक्षात येईल. काही टेलिफोन माहिती विचारणारे असतात व ती देण्यासारखी असते. पण काही माहिती टेलिफोनवर देण्यासारखी नसते. तथापी, टेलिफोनवर बोलण्याची योग्य पद्धत तुम्हाला अनुभवानेच माहिती होते.

(३) टेलिफोन उचलताच अगत्य दाखविण्यास तयार व्हा. घंटा वाजली की आपोआप प्रसन्नता आणि अगत्य मनात आले पाहिजे. म्हणजे मग तुमचा आवाज सहजच मित्रत्वाची भावना व्यक्त करतो, व गोड शब्द तोंडात येतात. एखाद्या वेळी असे होते की दुसऱ्या काही कामात व्यग्र असताना टेलिफोन येतो व तुम्हाला तो नकोसा वाटतो. पण अगत्याचे बोलण्याची सवय झालेली असल्यास तुम्ही त्रासिकपणा करणार नाही. अगत्याने बोलवयाचे म्हणजे टेलिफोनवर उत्तर सत्वर दिले पाहिजे. पहिल्या घंटेलाच टेलिफोन उचलला गेला तर तो करणाऱ्याला ते आवडते. टेलिफोन ताबडतोब उचलल्याने दुसऱ्या टोकाला असणारी व्यक्ती सृष्ट होते आणि संभाषण चांगले होण्याची तयारी होते. प्रसन्न आवाज हा टेलिफोनवर बोलण्यास फार आवश्यक आहे. पण प्रसन्न हा शब्द फार व्यापक आहे. ऐकणाराला तुमच्याविषयी विश्वास वाटला पाहिजे आणि तुम्ही त्याला मदत करण्यास तयार आहा असा त्याचा ग्रह झाला पाहिजे. हीच प्रसन्न आवाजाची कसोटी आहे. तुम्ही कितीही त्रासिक, मानसिक अवस्थेत अगर गोंधळलेले असलात तरी त्याची थोडीही छटा तुमच्या आवाजात येता कामा नये. तुमचा आवाज कर्णकटु असला तर ऐकणारा गोंधळून जाईल आणि तुमचे संबंध कमी आस्थेवाईक होतील. सम्यपणाने बोला; पण बोलण्याची मुद्दाम उसनी ऐट आणू नका. बोलणे मात्र स्पष्ट व स्वच्छ असले पाहिजे. गैरलागून गोष्टी बोलून बँकेचा व ऐकणाराचा वेळ फुकट घालवू नका. पण मुद्दा सोडू नका. स्वच्छ बोला; त्याशिवाय तुम्ही काय बोलता हे लोकांना समजणार नाही. टेलिफोनच्या तोंडात सावकाश बोलणे उत्तम. मोठ्या आवाजाने अगर ओरडण्याने पुष्कळदा गैरसमज होतात. टेलिफोनवर बोलताना आवाज चढविण्याची प्रवृत्ती दिसून येते; दूर अंतरावरील लोकांशी बोलताना तर ही प्रवृत्ती नकळत वाढते. पण, त्याची जरूर नसते. संभाषणाचा नेहमीचा आवाज पुरेसा असतो.

टेलिफोन ऐकताना टिपणे घ्या. कामद आणि पेन्सिल जवळ ठेवा. त्यामुळे तुमचा वेळ वाचतो आणि मिन्हाइकाची सेवा अधिक चांगल्या तऱ्हेने करता येते. मिन्हाइकाला ठगणारी माहिती कोठे मिळेल हे तुम्हाला माहीत असले तर त्याचा चांगला उपयोग होतो.

(७) स्वतःच्या बोलण्यातील मुद्यानंतर विचारून टेलिफोन बंद करा. ही बाब फिरकोळ वाटते. पण ती महत्त्वाची आहे. दुसऱ्याच्या बोलण्यानंतर टेलिफोन बंद केलात तर त्याला असे वाटेल की, त्याच्या बोलण्यात तुम्हाला स्वारस्य नाही. दुसऱ्याचे सर्व बोलणे संपले आहे शासंबंधी सात्री करून घ्या. मग योग्य शब्दाने संभाषण संपवा.

(८) तुमच्या अक्षरेच्या शब्दांमुळे मानवी संबंध स्थापन झाले पाहिजेत. दुसऱ्याच्या मनात काय आहे ते तुम्हाला नीट समजले आहे हे तुमच्या बोलण्यात स्पष्ट झाले पाहिजे. दुसऱ्याच्या बोलण्याचे ते एक प्रकारे तात्पर्यच असते. आकडे अगर तारखा त्यामुळे पुष्कळदा पळ्या होतात. मग आभारप्रदर्शक व सदिच्छादर्शक असे काही तरी बोलून संभाषण संपवा.

टेलिफोनवरील बोलण्यासंबंधी काही खास सूचना

(१) टेलिफोन आल्यावर आपण कोण बोलत आहो त्याची जाणीव घ्या; म्हणजे मिन्हाइकाला ते कोणाशी बोलत आहे, ते चटकन कळेल. उदा. "कर्जसाते, मि. मेहता"

(२) आपल्या जागेवरून उठण्यापूर्वी तुम्हाला येणाऱ्या टेलिफोनला उत्तरे देण्याची तयारी ठेवा. टेलिफोन जोडणाऱ्याला तुम्ही कोठे आहात अथवा केव्हा परत याल हे सांगून ठेवा.

(३) दुसऱ्याकरता आलेला टेलिफोन तुम्ही घेतला असला तर आपले नाव सांगा आणि आलेला निरोप टिपून घ्या. नाहीतर निरोप विसरला जाण्याची सहज शक्यता असते.

(४) टेलिफोन घेण्यास उशीर झाला असेल तर त्याची कारणे सांगा. तुम्ही जागा सोडून जात असाल तर तुम्हाला परतण्यास किती वेळ लागेल ते सांगा. कारण, टेलिफोन करणाराला त्याची काहीच कल्पना असत नाही.

(५) कॉल दुसरीकडे वावयाचा असेल तर तारतम्य वापरा; हा कामी मदत करण्याची तत्परता दाखवा. पण सरी जरूर असेल तरच कॉल बदली करा. कॉल योग्य माणसाकडे अगर सात्याकडे बदली करा व तो कोणाकडे बदली केला आहे ते सांगा. मिन्हाइकाला अज्ञानात ठेवलेले आवडत नाही.

(६) जे टेलिफोन नंबर नेहमी लागतात त्यांची ताजी यादी ठेवलेली असली म्हणजे वेळाची वचत होते. त्यामुळे बरोबर नंबर मिळणे सुलभ होते. यादी नसेल तर डिरेक्टरी पहा. 'चौकशी'कडे फोन करू नका.

(७) तबकडीवरचे आंकडे फिरवताना काळजीपूर्वक फिरवा; फोन लागला नसेल तर तो बंद करा व थोड्या वेळाने पुन्हा घंटी घ्या.

(८) आपले कॉल्स स्वतःच करा म्हणजे तुमचा वेळ वाचेल. काही लोक प्रथम दुसऱ्या कोणाला तरी फोन घेण्यास सांगतात व नंतर आपण बोलू लागतात. दारावरची घंटी वाजवावी व निघून जावे असा हा प्रकार होतो.

(९) समोरसमोर बोलताना परिस्थिती वेगळी असते. म्हणून टेलिफोनवर बोलताना आवाज आनंदी, नेहमीचा व संय ठेवा. स्वच्छ बोला, पण मोठ्याने नको; मित्रत्वाची व आस्थेची भावना ठेवा. टेलिफोनवर चेहरा लपविला जातो, पण मनोवृत्ती लपविली जात नाही. बँकेत पुष्कळसे काम टेलिफोनच्या साहाय्याने करावे लागते; म्हणून बँकेतील प्रत्येक नोकर हा टेलिफोनवरील मुसंडी असला पाहिजे.

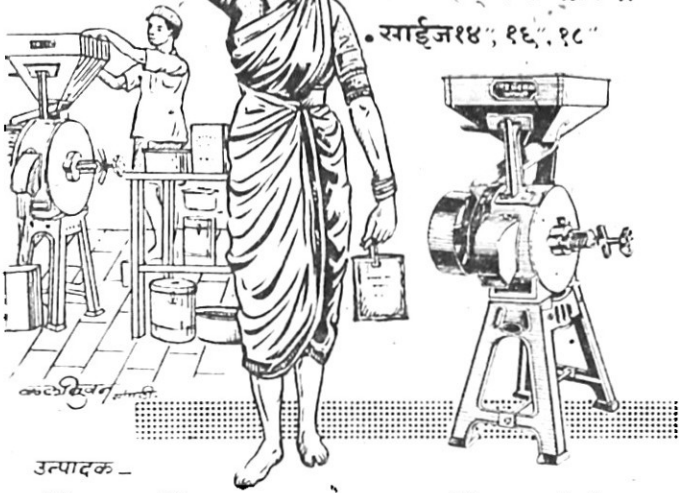
ही दिवाळी व नवे वर्ष आमच्या आश्रयदात्यांस व
हितचिंतकांस सुखाचे जावो !

चवदार पिठासाठी

पिठाच्या चकूया

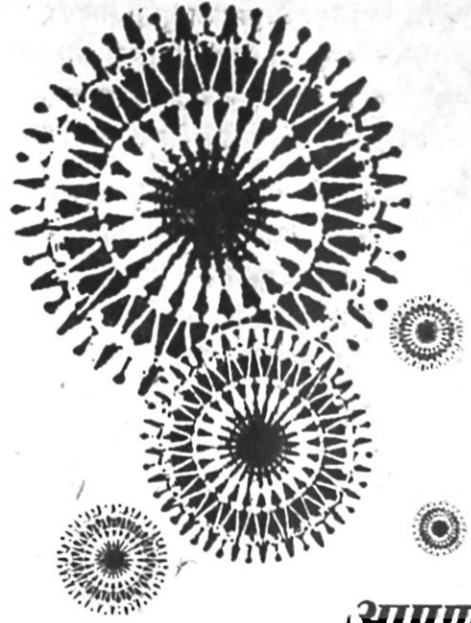
- बॉल बेअरिंग्स बसविलेल्या
- मजबूत बांधणी
- अद्यावत् यंत्र योजना
- साईज १४", १६", १८"

फोन
नं. १६९

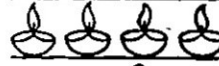
उत्पादक -

भिडे अँड सन्स प्रा. लि. सांगली
महाराष्ट्र राज्य.

आपणांस

आणि जवानांस

ही दिवाळी आणि

नूतन वर्ष सुखाचें व भरभराटीचें जावो

साठे बिस्किट अँड चॉकोलेट कं. लि., पुणे

heros BNC-207 MAR

दीप्ताळ ही अजळुनि आली दीपातुन अळा

अेकच होता वृक्ष त्याला फुटल्या शत शाखा ।

तुमच्या प्रेमें वृक्ष फुलावा, अजळव्या ज्योती

मंगल दिवशीं फक्त शुभेच्छा या अमुच्या हातीं ॥

दीपावली शुभचिंतन !

6410

बँक ऑफ महाराष्ट्र लि.

तुमची
जिल्हाळ्याची
बँक

आपल्या ९८ शाखांनिशीं तुमच्या सेवेस सिद्ध

औद्योगिक विकासात मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीचे कार्य

कंपन्यांच्या कारभारांत इतर पद्धतींचा अवलंब

हिंदुस्थानच्या औद्योगिक प्रगतीत मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीने उपयुक्त कार्य केलेले आहे. परंतु ह्या पद्धतीत प्रगतीला मारक ठरणारे काही दोषही आहेत. भारत सरकारने ह्या पद्धतीच्या कायदांविषयी व उपयुक्तेनेविषयी चौकशी करण्यासाठी नेमलेल्या कमिटीच्या मिश्ररसी बाहेर पडून त्यांच्या अंमलबजावणीवर तिचे मवितव्य ठरणार आहे. ब्रम्हान ह्या पद्धतीचा ऐतिहासिक जादावा देणारी साली दिलेली माहिती कोषप्रद ठरण्यासारखी आहे.

मॅनेजिंग एजन्सीच्या पद्धतीचा उगम कलकत्त्यात झाला. व्यापारी कंपन्यांच्या युरोपियन प्रतिनिधींनी ह्या पद्धतीचा पाया घातला. ब्रिटनमधून आयात होणाऱ्या मालामुळे भारतामधील कसवी कामगार दुबळे झालेले होते. उद्योगधंद्यात पुढारीपणाचा अभाव होता. आधुनिक उद्योगधंदे सुरू करण्याचे ज्ञान व इच्छा ह्यांचा स्थानिक व्यापाऱ्यांत, सावकारांत अगर जमीनदारांत अभाव होता. कच्चा माल व स्वस्त मजुरी उपलब्ध होती. त्यांचा उपयोग करून मालावर स्थानिक संस्कार करून निर्यातीसाठी माल तयार करण्यास चांगला वाव होता. सुपझचा कालवा झाल्यावर आणि रेल्वेमार्ग घातले गेल्यावर भारतामधील बाजारपेठही क्षितिजावर दिसू लागली होती. पण, ह्या संधीचा वापर करण्यासाठी मांडवलाची जरूरी होती. त्याच प्रमाणे साधने पुरविणाऱ्यांशी संपर्क असणेही जरूर होते. माल घेणारे गिन्हार्ड आणि कुशल कामगार ह्यांचीही आवश्यकता होती. ही जुळवाजुळव करणे युरोपियन व्यापाऱ्यांना शक्य होते. ह्या कामी त्यांचा व्यापारी अनुभव आणि संबंध उपयुक्त ठरले. तांत्रिक पुढाकाराची गरज ब्रिटनहून तंत्रज्ञ मागवून पुरी करण्यात आली. कोणत्याही धंद्याला भरपूर वाव होता. धंदा करताना चुका झाल्या तरी फारसे नुकसान होण्याची भीती नव्हती. त्यामुळे धंद्यांतील पुढारी/तागाच्या धंद्यातून कोळशाच्या धंद्यात किंवा चहाच्या धंद्यातून बोट वाहतुकीच्या धंद्यात अगर एंजिनिअरिंगच्या धंद्यात सहज परावर्तन करीत. कलकत्त्यात सुरू झालेल्या ह्या पद्धतीत धंद्याची मालकी बहुधा ब्रिटिश लोकांकडे असे; त्यांचे भागीदार अगर मदतनीस मात्र भारतामधील असत. नव्या कंपन्या स्थापन करण्यासाठी लागणारी प्राथमिक तयारी करणे, मर्यादित जबाबदारीच्या कंपन्या स्थापन करणे, इत्यादी कामे मॅनेजिंग एजंट्स करीत. हे करताना कधी ते स्वतःचे पैसे घालीत अगर स्वतः हमी देऊन पैसा उभा करीत आणि कंपन्यांचा कारभार चालवीत. शिवाय सरेदी-विक्रीचे व्यवहारही कंपनीचे एजंट्स म्हणून करीत. काही महत्त्वाच्या मॅनेजिंग एजन्सी आयात-निर्यात व्यापार, विमा, बँकिंग, इत्यादी व्यवसायही करीत.

कलकत्त्याचे मुंबईत अनुकरण

काही अपवाद सोडून भारताच्या पश्चिम किनाऱ्यावर मॅनेजिंग एजंट्स बहुधा हिंदी असत. मॅनेजिंग एजन्सी संबंधीचा पहिला करार १८९४ मध्ये वॉले स्पिनिंग अँड वीट्किंग कंपनी व कॉक्सजी दादाभाय दावर ह्यांच्यात झालेला आढळून येतो. मुंबईतील हिंदी व्यापाऱ्यांनी कलकत्त्यामधील पद्धतीचीच नकळ केली असे मानण्यास हरकत नाही. बहुतेक मॅनेजिंग एजंट्सनी मांडवलाची उभारणी आपल्याच पैशातून केली. पण, पुष्कळसे मांडवल त्यांनी ब्रिटिश व्यापाऱ्यांकडून व कारखानदारांकडूनही मिळविले. त्यांनी काढलेल्या कंपन्या सार्वजनिक मांडवलाच्या असल्या तरी त्यांचे भागीदार थोडे असत. अहमदाबादमधील

बहुतेक वडे मॅनेजिंग एजंट्स परंपरागत पेट्टीवाले होते; व्यापारी नव्हते. शिवाय, त्यांनी ठेवीच्या रूपानेही मांडवल जमविले. कंपनीच्या मांडवलापैकी विवक्षित मांडवल त्यांनी उभारल्यास त्यांना मॅनेजिंग एजन्सीत हिस्सा मिळे. मांडवलाची हमी घेण्याचाच हा एक प्रकार म्हणता येईल. कलकत्ता आणि मुंबई शहरात विक्री करणाऱ्या एजंट्सकडूनही मांडवल उभारण्यात येई. कारण त्यांच्याकडून पुढे आणखी विक्रीचे करार करून मिळवावयाचे असत. यंत्रसामग्री पुरविणाऱ्या एजंट्सचे कमिशनही पुष्कळदा भाग देऊन देत असत. १९२० सालापर्यंत कंपन्यांचे मॅनेजर्स व तंत्रज्ञ बहुधा ब्रिटिश असत. एखादा धंदा उभारण्यात ज्या कुटुंबाने पुढाकार घेतला असेल त्या कुटुंबातील लोकांनाच मॅनेजिंग एजन्सीमध्ये हिस्सा देण्याची पद्धत होती. १९३०-१९४० सालापासून मात्र मोठ्या शहरांतील काही मॅनेजिंग एजंटंनी आपल्या कंपन्यांतील वरिष्ठ नोकरांनाही मॅनेजिंग एजन्सीत सहभागी करून घेण्यास प्रारंभ केला. मॅनेजिंग एजंट्स एखाद्या धंद्याची उभारणी करीत आणि तो चांगला सुस्थिर झाला म्हणजे त्याचे सार्वजनिक मांडवलाच्या कंपनीत रूपांतर करीत अगर आपले मांडवल अन्य मार्गाने मोकळे करीत. असे करताना कंपनी चालविण्याचे कायमचे हक्क स्वतःकडे ठेवण्याची सवरदारी ते अर्थातच घेत. आपणास दुसऱ्या कोणी स्थानग्रह करू नये म्हणून जरूर तितके भाग-मांडवल स्वतःकडे ठेवण्यात येई. १९व्या शतकात काहीही परिस्थिती असो; त्यानंतर मात्र मोठ्या मोठे मॅनेजिंग एजंट्स त्यांच्या असल्यारात असलेल्या कंपनीच्या मांडवलापैकी फारच थोडे मांडवल स्वतःच्या मालकीचे ठेवीत. १९३९ सालापूर्वीपासूनच ही प्रवृत्ती दिसून येऊ लागली होती. कापड गिरण्या व तागाच्या गिरण्या ह्यांच्या बाबतीत तर ही परिस्थिती उघड होत चालली होती. १९२० च्या सुमारास मॅनेजिंग एजंट्सच्या मालकीचे मांडवल अल्प होते, आणि पुष्कळदा ते मॅनेजिंग एजंट्सच्या भागीदारांचे अगर डायरेक्टरांचेही असे. वॉले शेअर होल्डर्स असोसिएशनने १९३२ साली टॅरीफ बोर्डापुढे जी साक्ष दिली तीत असे सांगण्यात आले की, मुंबईमधील कापड गिरण्यांच्या मॅनेजिंग एजंट्सकडे कापड गिरण्यांतील भाग-मांडवलाचा प्रमुख हिस्सा नाही. सावरून असे दिसते की, मॅनेजिंग एजंट्स आपले मांडवल दीर्घ मुदतीने गुंतवून ठेवण्यास अनुकूल नव्हते. इतर उद्योगधंद्यात मांडवल गुंतविण्यासाठी ते मोकळे करण्याच्या संधीची ते वाटच पाहत असत.

पद्धतीतील परिवर्तन

मॅनेजिंग एजंट्सचा भाग मांडवलातील प्रत्यक्ष हिस्सा जस-जसा कमी होऊ लागला तसतसे कंपन्यांचा कारभार चालविण्याच्या बाबतीत कायम स्वरूपाचे सर्वसंवाहक हक्क मिळविण्यासाठी त्यांचे प्रयत्न होऊ लागले. हे हक्क करार करून मिळविण्यात येत. मॅनेजिंग एजंट्स, हे मॅनेजर्स आणि भागधारक

अशा दोन्ही नात्यांनी वावरत असत. १९१३ पर्यंत निवडून दिलेल्या डायरेक्टर बोर्डाची कायद्याप्रमाणे गरज नसे. पण निवडणूक आवश्यक झाल्यावर बोर्डावरील बाहेरचे डायरेक्टर्स आपले स्थान टिकविण्यासाठी मॅनेजिंग एजंटंशी निष्ठा दाखविणे अगत्याचे आहे असे मानू लागले. सार्वजनिक कंपन्यांचा कारभार बोर्ड ऑफ डायरेक्टर्समार्फत चालू असला तरी व्यवहारतः त्या भागीदारीच्या कंपन्यांचे झाल्या. ह्या भागीदारीत मॅनेजिंग एजंटं व्यतिरिक्त बाहेरचे डायरेक्टर्स नावाचेच अथवा झोपलेले भागीदार असत. मॅनेजिंग एजंट्सच्या मालकीचे भांडवल बरेच असल्याने, कंपन्यांचा कारभार कार्यक्षमतेने चालविणे आणि योग्य त्या नफ्याची वाटणी करणे त्यांच्याच हिताचे होते. परंतु मॅनेजिंग एजंटंना इतर अनेक मार्गांनी मेहनताना मिळे. उदा०— नफ्यावर कमिशन, खरेदी-विक्रीचे व्यवहार, विमा, नातलगाना मुशाहिरा. मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीत ती धारण करणारांना काही हक्क व सवलती असत. त्यामुळे ह्या पद्धतीला महत्त्व आलेले होते. नफा मिळविण्याची कार्यक्षमता, हे तर एक कारण होतेच. तथापि, मॅनेजिंग एजंटाना मिळणाऱ्या प्राप्तीत नफ्याच्या रूपाने मिळणाऱ्या प्राप्तिपेक्षा इतर मार्गांनी मिळणाऱ्या प्राप्तीचे महत्त्वच अधिक असे. त्यामुळे त्यांना भांडवल गुंतवणुकीवर मिळणाऱ्या नफ्यात फारसे स्वास्त्य वाटेनासे झाले. भांडवल गुंतवणुकीविषयी लोकांना वाटणारी आस्था आणि लोकांचा विश्वास ह्यांच्यावर विपरीत परिणाम होऊ लागला. मॅनेजिंग एजन्सीचे हक्क सौदेबाजीच्या कक्षेत गेले.

कमिशनची नवी पद्धत

व्यापार वंघात तेजी असली की ह्या हक्कांची मालकी भरमसाठ किंमत घेऊन बदली करण्याची वृत्ती वाढू लागली. मंदीच्या काळातही हक्कांची मालकी बदलू लागली. कारण, मॅनेजिंग एजंटस आर्थिक अडचणीत सापडून दिलेल्या हमीप्रमाणे पैसे उभे करणे त्यांना अशक्य होऊ लागले. टाटासारख्या मोठ्या उद्योगपतींनीही आपल्या मालकीच्या वीजकंपन्यांचे मॅनेजिंग एजन्सीचे हक्क एका अमेरिकन सिंडिकेटला देऊन टाकले आणि ही गोष्ट भागधारकांची आगाऊ संमती न घेता करण्यात आली. पहिल्या प्रथम मॅनेजिंग एजंटाना उत्पादनावरील कमिशनच्या रूपाने मेहनताना देण्याची पद्धत होती. पण, पुढे पुढे तीत बदल करण्यात आला. १८८६ साली जे.

एन्. टाटा ह्यांनी नफ्यावर कमिशन देण्याची पद्धत प्रथम सुरू केली. तरीसुद्धा १९५६ पर्यंत अहमदाबादमधील कापड गिरण्या उत्पादनावर कमिशन देत. शिवाय कचेरीभोताही देत. कलकत्त्यामधील तागाच्या गिरण्या, चहाचे मळे विक्रीवर २॥ टक्के आणि नफ्यावर आणखी २॥ टक्के मेहनताना देत. कोळशाच्या व सिमेंटच्या कंपन्या नफ्यावर कमिशन देत, तर साखरेच्या वंघात दोन्ही पद्धती वापरात असत, १९१६ साली टाटा कंपनीने, जाहीर केलेल्या नफ्याच्या गटावर आधारलेली मेहनताना देण्याची नवी चढती-उतरती पद्धत चालू केली. ह्या पद्धतीत नफ्यावर ५ ते ९ टक्केपर्यंत कमिशन देण्यात येई. नफा हा व्याज व बसारा काढण्यापूर्वीचा मानला जाई. ह्याला अपवाद फक्त टाटाचाच होता. पुष्कळ नामवंत मॅनेजिंग एजंट्स त्यांनी चालविलेल्या कंपन्या अडचणीत आल्या तर आपले कमिशन सोडून देत असत. कांही वेळा ते डिबेंचर्सवरील व्याजही सोडून देत, आणि शिवाय मोठ्या प्रमाणावर पैसा गोळा करीत. १९२८ साली मुंबईमधील ७३ कापड गिरण्यांच्या मॅनेजिंग एजंटंनी १-९१ लाख रुपये कमिशन सोडून दिले; आणि शिवाय ७-४० लाख रुपये घेतले नाहीत. ही रक्कम कर्जावरील व डिबेंचर्सवरील व्याजापोटी त्यांना येणे होती. १९२९ ते १९२७ ह्या काळात अहमदाबादमधील कापड गिरण्यांच्या मॅनेजिंग एजंटंनी १३-३१ लाख रुपये कमिशन सोडून दिले. मुंबईत मात्र इतके औदार्य दाखविण्यात आले नाही.

मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीमधील दोष

मॅनेजिंग एजन्सीची पद्धत सदोष आहे ह्याची जाणीव १९२०-सालापूर्वीपासूनच होऊ लागली होती. कांही चांगल्या मॅनेजिंग एजन्सींचा आणि भांडवल गुंतविणाऱ्यांचा त्यांना मिळणाऱ्या पाठिंब्याचा इंडस्ट्रिअल कमिशनवर अनुकूल परिणाम झाला. परंतु कमिशनचे समाधान मात्र झाले नाही. कमिशनने आपल्या अहवालात असा अभिप्राय व्यक्त केला आहे की मॅनेजिंग एजन्सीचा ओढा उत्पादनापेक्षा व्यापार करण्याकडे अधिक दिसून येतो. त्यामुळे औद्योगिक प्रगती सातत्याने करण्याच्या कामी त्यांचा व्हावा तसा उपयोग कधी कधी झालेला नाही. ह्या पद्धतीचे कार्य कसे काय चालू आहे ते पुराव्यानिशी पाहण्याची संघी १९३१ च्या सेंट्रल बँकिंग इन्क्वायरी कमिटीला लाभली होती. सुमारे १९२० सालापासून पश्चिम हिंदुस्थानात चालू असलेल्या ह्या पद्धतीविषयी कमिटीचे मत फारसे अनुकूल झाले नाही.

नवीन माल

योग्य किंमत

★ जरीची लुगडी, ★ फॅन्सी साड्या, ★ सुंदर बनारसी शालू

— सर्व मिलचा माल —
याकरिता

शाहाडे आठवले प्रा. लि., दादर

मुंबई २८.

(२. नं. ४५४५४)

म्हणून कमिशनने अशी सूचना केली की भारतामधील औद्योगिक संघटनांचा विकास करण्याचे कार्य ह्या पद्धतीवर कमी प्रमाणात अवलंबून ठेवण्यात यावे. औद्योगिक कंपन्या आणि व्यापारी बँका ह्यांचे प्रत्यक्ष आर्थिक संबंधच जोडण्यात यावेत. मॅनेजिंग एजंट्सच्या अधिकारावर १९३६ साली पहिल्यानेच कायदेशीर मर्यादा घालण्यात आल्या. सार्वजनिक भांडवलाच्या कंपन्यांच्या मॅनेजिंग एजन्सी कराराची मुदत एका वेळी २० वर्षांपेक्षा अधिक नसावी असे ठरविण्यात आले. परंतु पहिली मुदत संपण्यापूर्वीच नवी नेमणूक करण्याविषय बंधन नव्हते. कंपनीचे व्यवहार बघताना, इंडियन पीनल कोडासालील जामिनास अपात्र अशा एखाद्या गुन्याची शाबिती झाल्यास मॅनेजिंग एजंटाना काढता येणे शक्य झाले. त्यांना आपले अधिकार दुसऱ्या कोणास यावयाचे झाल्यास कंपनीच्या सर्वसाधारण सभेची अनुमती घेणे आवश्यक झाले. कंपनीचा कारभार चालविण्याचे अधिकार संचालक मंडळाकडे आले. परंतु त्या अधिकाराना आर्टिकल्स ऑफ असोसिएशनचे बंधन घालण्यात आले. त्यामुळे पळवाट्या राहू लागल्या. १९३८ साली विमा कंपन्यांना मॅनेजिंग एजंट्स असू नयेत असे ठरविण्यात आले. १९४९ साली बँकिंग कंपन्यांसही हाच निर्बंध लागू करण्यात आला.

काही आकडेवार माहिती

१९५४-५५ मध्ये मॅनेजिंग एजंट्सची संख्या ३,९४४ होती. त्यापैकी २,५२२ अनइन्कॉर्पोरेटेड फर्म्स होत्या; १,२३८ साजगी कंपन्या होत्या, आणि १८४ सार्वजनिक कंपन्या होत्या. हे मॅनेजिंग एजंट्स एकूण ५,०५५ कंपन्यांचा कारभार चालवीत. एकूण कंपन्यांची संख्या त्या वर्षी २८,५६८ होती. त्यात विमा, बँकिंग आणि सरकारी कंपन्या घरलेल्या नाहीत. ह्या एकूण कंपन्यांच्या सर्व भाग भांडवलापैकी ५४ टक्के भागभांडवल मॅनेजिंग एजंटानी चालविलेल्या ५,०५५ कंपन्यांत समाविष्ट झालेले होते. सार्वजनिक भांडवलाच्या कंपन्यांतच मॅनेजिंग एजंट्सची पद्धत विशेष प्रामुख्याने चालू होती. ह्या कंपन्यांच्या भाग भांडवलापैकी ७१ टक्के भागभांडवल मॅनेजिंग एजंटानी चालविलेल्या कंपन्यांतील होते. ३,९४४ मॅनेजिंग एजंटपैकी ३,५२६ प्रत्येकी फक्त एकाच कंपनीचा कारभार पाहता होते. २५० जण प्रत्येकी

दोन कंपन्या चालवीत होते. मॅनेजिंग एजंटपैकी ९५ टक्के लोक दोन अगर कमी कंपन्या चालवीत होते. फक्त १७ मॅनेजिंग एजंट्स १० अगर अधिक कंपन्यांचा कारभार चालवीत होते. १९६२-६३ सालात मॅनेजिंग एजंटची संख्या १,०४४ पर्यंत साली आली. त्यापैकी ५४८ अनइन्कॉर्पोरेटेड फर्म्स होत्या, ४०२ साजगी कंपन्या होत्या आणि ९४ सार्वजनिक कंपन्या होत्या. २४,५९८ कंपन्यांपैकी, १,४४० कंपन्यांतील १,०४४ मॅनेजिंग एजंट्स चालवीत होते. १,०४४ मॅनेजिंग एजंटपैकी ८९९ मॅनेजिंग एजंट्स प्रत्येकी १ कंपनी चालवीत होते; ६७ जण प्रत्येकी दोन कंपन्या चालवीत होते. म्हणजे मॅनेजिंग एजंट्सपैकी सुमारे ९३ टक्के लोक दोन अगर कमी कंपन्यांचा कारभार पाहता होते. फक्त ७ मॅनेजिंग एजंट्स प्रत्येकी १० कंपन्या चालवीत होते. १९५४-५५ मध्ये कोळसा, वनस्पती तेल, साखर, कापड, लोखंड, पोलाद, सिमेंट, काच, कागद, इत्यादी उद्योगधंद्यांत ही पद्धत बरीच महत्त्व पावली होती. १९६०-६१ मध्ये ह्या पद्धतीचे महत्त्व बरेच कमी झाले. एकतर कित्येक सरकारी कंपन्या स्थापन होऊ लागल्या; शिवाय पूर्वीच्या मॅनेजिंग एजन्सी कंपन्यांचे रूपांतर सेक्रेटरी व ट्रेझरर्स ह्यांनी चालविलेल्या कंपन्यांत होऊ लागले आणि उपकंपन्या अधिक स्थापन होऊ लागल्या. इतर पद्धतीने चालविल्या जाणाऱ्या कंपन्याही स्थापन होऊ लागल्या. तरी सुद्धा ह्या वर्षी चहाचे मळे, वनस्पती तेले, दुधाचे पदार्थ, साखर, कापड, सिमेंट व वीज ह्या धंद्यांतील मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीचे महत्त्व कमी झाले नाही.

१९५६ साली प्रथमच कंपन्यांच्या कारभारात सेक्रेटरी व ट्रेझरर ह्या पद्धतीला कायदेशीर स्थान देण्यात आले. मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीपेक्षा निराळ्या पद्धतीचा कारभार सुरू होण्यास मदत व्हावी असा ह्या बदलाचा उद्देश होता. १० पेक्षा अधिक कंपन्यांचा कारभार पाहणाऱ्या मॅनेजिंग एजन्सींना जादा कंपन्यांचा कारभार आपणाकडेच ठेवणेही त्यामुळे शक्य झाले. सेक्रेटरी व ट्रेझरर ह्यांचे अधिकार मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीइतकेच होते, मात्र त्यांना संचालक बोर्डावर डायरेक्टर नेमण्याचा अधिकार नव्हता व त्यांचा जास्तीत जास्त मेहनताना नफ्याच्या ७५ टक्क्यांवरच मर्यादित करण्यात आला होता. १५ ऑगस्ट, १९६० रोजी मॅनेजिंग एजन्सीचे जुने करार रद्द व्हावयाचे होते. ह्या

विविध प्रकारच्या कापडाच्या ' क्वालिटी ' व ' गॅरंटी ' मुळे,

सर्व ग्राहकांच्या विश्वासास पात्र झालेले पुण्यातील अग्रेसर कापडदुकान

व्यूटी क्लॉथ स्टोअर्स

‘ होम ऑफ क्वालिटी अँड व्हरायटी ’

पेरुगेट रोड, पुणे २.

(फोन नं. ५७३१८)

तारसेपूर्वी १.६ कोटी रुपये वसूल भांडवल असलेल्या फक्त ९ कंपन्या सेक्रेटरी व ट्रेझरर ह्यांनी चालविलेल्या होत्या. १६ ऑगस्ट १९६० रोजी ७९ कंपन्या ४५ सेक्रेटरी व ट्रेझरर ह्यांनी चालविलेल्या झाल्या. १९६० च्या मध्यापासून १९६२ च्या मार्च अखेर आणखी ४५ कंपन्यांनी सेक्रेटरी व ट्रेझरर ही कारभार पद्धती स्वीकारली. ह्यांपैकी २९ सेक्रेटरी व ट्रेझरर इतर कंपन्यांचे मॅनेजिंग एजंट्स म्हणूनही काम करीत होते. १९५६ पासून मॅनेजिंग एजन्सीची पद्धत स्वीकारणाऱ्या नव्या कंपन्यांच्या संख्येत खूप घट झाली. १९५६ च्या एप्रिलपासून १९६३ च्या मार्चपर्यंत ९,१५० नव्या कंपन्या स्थापन झाल्या. त्यांपैकी १३४ कंपन्यांना मॅनेजिंग एजंट्स होते, १५ कंपन्यांत मॅनेजर्स होते, १८ कंपन्यांना सेक्रेटरी व ट्रेझरर होते आणि २,६८१ कंपन्यांना मॅनेजिंग डायरेक्टर्स होते. बाकीच्या ६,३०२ कंपन्यांचा कारभार डायरेक्टर बोर्ड स्वतःच पाहता होते. कारभार पाहण्यासाठी मुद्दाम अशी कोणाची नेमणूक केलेली नव्हती.

मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीचे महत्त्व कायमच

तथापि, १९६४ साली सार्वजनिक मालकीच्या बिगर-सरकारी कंपन्यांच्या कारभारांत भाग भांडवलाच्या दृष्टीने मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीचे तौलनिक महत्त्व पूर्वीसारखेच राहिले होते. ह्या कंपन्यांच्या भागभांडवलापैकी निम्म्याहून अधिक भांडवल मॅनेजिंग एजंटानी अगर सेक्रेटरींनी व ट्रेझररनी चालविलेल्या कंपन्यांत होते. बँका, विमा कंपन्या अशासारख्या ज्या कंपन्यांत मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीला स्थान नव्हते, त्या सोडल्या तर वरील भांडवलाचे प्रमाण तीनचतुर्थांश भांडवलाइतके वाढेल. ह्या पद्धतीची लोकप्रियता कमी कमी होत चाललेली असली तरी ती मृत अगर मृतप्राय झाली आहे असे मात्र नाही. मॅनेजिंग डायरेक्टर्स अथवा मॅनेजर्स ही कारभाराची पद्धत अजूनही तुलनेने लक्षात भरण्यासारखी नाही. मॅनेजिंग एजंटंच्या मेहनतान्यात घट होत चाललेली आहे. १९५० मध्ये एकूण कर वजा करण्यापूर्वी नफ्याच्या १३.४ टक्के असे प्रमाण होते. १९६२-६३ साली हे मेहनतान्याचे प्रमाण ४.९ टक्केपर्यंत उतरलेले दिसते. मेहनतान्याच्या प्रमाणात झालेली ही घट ५० लाख रु. अगर त्यापेक्षा अधिक वसूल भांडवल असलेल्या मोठ्या कंपन्यांच्या मॅनेजिंग एजंटंच्या बाबतीतच मुख्यतः झाली आहे. १९५५ ते १९५९ ह्या कालात मॅनेजिंग एजन्सी पद्धतीने चालविलेल्या कंपन्यांच्या संख्येत घट झाली. मेहनतान्याचे प्रमाण १९५५ साली नफ्याच्या २४ टक्के होते, ते १९५६ साली १२ टक्के आणि १९५९ साली ७ टक्के इतके खाली उतरले. चहा, कोळसा, साखर, कापड ह्यासारख्या उद्योगधंद्यांतील मॅनेजिंग एजंटंचा मेहनताना विशेष लक्षात भरण्यासारखा कमी झाला. लोकांचा ग्रह काहीही असला तरी सार्वजनिक मालकीच्या मोठ्या उद्योगधंद्यांतून अजूनही मॅनेजिंग एजन्सीची पद्धत महत्त्वाच्या स्थानी आहे. मॅनेजिंग एजंटंचे अधिकार आणि त्यांचा मेहनताना ह्यांच्यावर काही निर्बंध घालण्यात कायदा व धोरण ह्यांना थोडेबहुत यश आले आहे. पण अजूनही कंपन्यांच्या कारभारातील खूप मोठे क्षेत्र ह्या पद्धतीच्या असल्यासारखी आहे. १९५६ सालच्या कंपनी कायद्याप्रमाणे मॅनेजिंग एजंटंवर जेव्हा काही बंधने घालण्यात आली तेव्हा उद्योगधंद्यांवर त्यांचा विपरीत परिणाम होईल अशी भीती व्यक्त करण्यात आली होती. पण ही पुर्वीची घटना घडून आलेली नाही. ज्या लोकांनी अशी भीती व्यक्त केली होती तेच लोक आज असे म्हणत आहेत की आता ही पद्धत पुरेशी नियंत्रित असल्यामुळे बंद करण्याची जरूरी नाही.

॥ वीणावली शुभेच्छा ॥

★ लक्ष्मीचा वरदहस्त ★

वीणावली प्रसंगी पारंपरिक लक्ष्मीपूजनाबरोबर वेळगांव बँकेशी आपण व्यवहार सुरू करणे म्हणजे आजचे खरे लक्ष्मीपूजन ठरेल. त्यामुळे आपल्यावर सर्व लक्ष्मीचा वरदहस्त राहील.

दि वेळगांव बँक लि.

वेळगांव

(स्थापना : १९३० ★ शेड्यूल्ड बँक)

रजिस्टर्ड ऑफिस : रविवार पेठ, वेळगांव

खेळता निधी ३॥ कोटीहून अधिक

महाराष्ट्र, महेंद्र व गोवा राज्यांत

एकूण ३८ शाखा

एच. एस. कुलकर्णी,
जनरल मॅनेजर.

ए. आर. नाईक,
चेअरमन.

दि मिरज स्टेट बँक लि., मिरज

(रजिस्टर्ड ऑफिस : मिरज)

शेड्यूल्ड बँक : स्थापना १९२९

वसूल शेअर भांडवल : रुपये सहा लाख

खेळते भांडवल : रुपये एक कोटीच्या वर

रिझर्व्ह फंड व इतर फंड : रुपये सात लाखांच्या वर

बँकिंगचे सर्व व्यवहार केले जातात.

मुदतीच्या ठेवींवरील व्याजाचे व्याकर्म कर

सेविंग्स बँक खाते ... व्याज ... ४%

मुदत ठेव ... दरसाल दरशेकडा व्याज

(१) मुदत ९१ दिवस	५.३%
(२) मुदत सहा महिने	५.३%
(३) मुदत नऊ महिने	५.३%
(४) मुदत एक वर्ष	६.३%
(५) मुदत दोन वर्षे	६.३%
(६) मुदत तीन वर्षे	६.३%
(७) मुदत चार वर्षे	७%
(८) मुदत पाच वर्षे	७.३%
(९) मुदत सहा वर्षे, मुदत सात वर्षे, मुदत आठ वर्षे	७.३%

हेड ऑफिस मिरजमध्ये सेफ डिपॉझिट व्हॉल्टची उत्कृष्ट व्यवस्था.

बँकेच्या शाखा : सांगली (गणपती पेठ), सांगली (मार्केटबाहेर), कुर्डुवाडी, बार्दी, पंढरपूर, करमाळा, लक्ष्मेश्वर, साढा व सांगोला.

के. डी. शिराळकर ... श्री. एन. पी. कानिटकर
मॅनेजर. ... अॅडमोकेट, चेअरमन.

कोष्टक १ : मॅनेजिंग एजंटाना दिलेले कमिशन, १९२७-३०

वर्ष	गिरण्यांची संख्या	नफा + किंवा तोटा -		एकूण मत्ता व कमिशन (आकडे लाखांचे)
		घसाऱ्यापूर्वी	घसाऱ्यानंतर	
१९२७	७५	+ १५७.००	- ७.३६	२०.८७
१९२८	७३	- १२६.४६	- २९८.७८	१८.३२
१९२९	७६	- ७१.८५	- २३०.६७	२०.२६
१९३०	७१	- ९४.२३	- २३६.९९	१३.४५

कोष्टक २ : मॅनेजिंग एजंटतर्फे चालविल्या जाणाऱ्या कंपन्या
१९५४-५५ आणि १९६२-६३

	कंपन्यांची संख्या					
	१९५४-५५			१९६२-६३		
	सार्वजनिक	साजगी	एकूण	सार्वजनिक	साजगी	एकूण
१. मॅनेजिंग एजंटाना चालविलेल्या कंपन्या	४,००१	९६४	५,०५५	१,२१७	२२३	१,४४०
२. एकूण चालू कंपन्या	१०,०५६	१९,५६९	२९,६२५	६,०२२	१९,४०७	२५,४२९
३. बँकिंग, विमा व सरकारी कंपन्या सोडून एकूण कंपन्या	९,१२६	१९,४४२	२८,५६८	५,३८०	१९,२१८	२४,५९८
एकमधील दुसऱ्याशी टिकेवारी	४०.७	४.९	१७.७	२०.२	१.२	५.७
” तिसऱ्याशी ”	४४.८	५.००	१७.७	२२.६	१.२	५.९

कोष्टक ३ : मॅनेजिंग एजन्सीजची घटक

	१९५४-५५		१९६२-६३	
	संख्या	संख्येशी टिकेवारी	संख्या	संख्येशी टिकेवारी
अनइनकॉर्पोरेटेड फर्म	२,५२२	६४.०	५४८	५२.५
साजगी कंपन्या	१,२७८	३१.३	४०२	३८.५
सार्वजनिक कंपन्या	१८४	४.७	९४	९.०

कोष्टक ४ : मॅनेजिंग एजन्सीजची कंपन्यांत झालेली वाढणी

मॅनेजिंग एजंटतर्फे चाल- विल्या जाणाऱ्या कंपन्या	१९५४-५५		१९६२-६३	
	मॅनेजिंग एजंटची संख्या	एकूण कंपन्यांची संख्या	मॅनेजिंग एजंटची संख्या	एकूण कंपन्यांची संख्या
१	३५२६	३५२६	७९९	८९९
२	२५०	५००	६७	१३४
३	६४	१९२	२४	७२
४	३७	१४८	१६	६४
५	१४	७०	१०	५०
६	१२	७२	१०	६०
७	९	६३	३	२१
८	१०	८०	२	१६
९	५	४५	६	५४
१०	१	१०	७	७०
दहापेक्षा अधिक	१६	३४९		

कोष्टक ५ : नव्या कंपन्यांचा कारभार चालविण्याची पद्धत

पद्धत	१९५६-५७	१९५७-५८	१९५८-५९	१९५९-६०	१९६०-६१	१९६१-६२	१९६२-६३	एकूण
मॅनेजिंग एजंट्स	१४	१५	७	१४	२१	२९	३४	१३४
मॅनेजर्स	२	१	१	३	३	४	१	१५
सेक्रेटरी व ट्रेझर्स	१	१	७	३	१	३	२	१८
मॅनेजिंग डायरेक्टर्स	१९७	२२७	२५०	५०८	५९६	५१५	३८८	२,६८१
डायरेक्टर्स	६३४	७१७	८३०	९२४	१,०६२	१,०६३	१,००२	६,३०२
एकूण	८४८	९६१	१,०९५	१,४५२	१,६८३	१,६१४	१,४९७	९,१५०

दि राहुरी सहकारी साखर कारखाना लि.,

श्रीशिवाजीनगर

तालुका-राहुरी, जिल्हा-अहमदनगर

स्थापना : १९५४

समासद संख्या २४६५

तार : छत्रपती, श्रीरामपूर.

फोन : १०३ श्रीरामपूर

सन	उत्पादन ऊस गळित टन	साखर पोती
१९६२-६३	१,७६,४५०	१,११,६६१
१९६३-६४	१,८२,१०७	१,२२,७७८
१९६४-६५	१,९८,२६२	१,२५,२७०

आपल्या पवित्र मातृभूमीवर आक्रमण करणाऱ्या परकीय आक्रमकांना हाकलून लावण्यासाठी कितीही दीर्घ व सदतर लढायावा लागला तरी तो थांबायला आम्हा सर्वे भारतीयांचा दृढनिर्धार आहे. आम्ही तन, मन, धन अर्पण करून आपल्या सरकारला सर्वतोपरी साहाय्य करण्यास सदैव तयार आहोत.

आपल्या प्रिय भारतभूच्या रक्षणासाठी धारातीर्थी पडलेल्या शूर जवानांना व तसेच रणामणावर लढणाऱ्या शूर जवानांना दिपावलीच्या मंगल प्रसंगी प्रणाम—

पां. वा. पवार, मा. बा. पाटील, बी. बी. तनपुरे,
मॅनेजिंग डायरेक्टर. न्हा. चेंबरमन चेंबरमन

तारेचा पत्ता : मुख्य कार्यालय दूरध्वनी क्र. २६१४९७
"मॉर्गेज" उप " " " क्र. २५६५२७

मुंबई राज्य

सहकारी भूतारण बँक

मर्यादित, मुंबई

जे. के. विल्डिंग, १ रा मजला, डुगल रोड,
वॅलार्ड इस्टेट, मुंबई नं. १.

(स्थापना : १९३५)

अध्यक्ष : श्री. नी. आ. कल्याणी

महाराष्ट्र राज्यातील २८ प्राथमिक भूविकास बँका ह्या बँकेस संलग्न आहेत. बँकेने तगाई योजनेसाठी विहिरी, ऑईल एंजिन्स, पंपिंग सेट्स, इलेक्ट्रिक मोटर्स तसेच जमनी सुधारण्याकरिता कर्ज वाटपाचा व्यवहार हाती घेतला आहे.

रा. गो. गोखले, ग. रा. पालकर, नी. आ. कल्याणी
व्यवस्थापक. कार्यकारी संचालक अध्यक्ष

जवानांना आमच्या शुभेच्छा !

भारतीय स्वातंत्र्य रक्षणासाठी दिवस-रात्र लढण्यास सिद्ध असलेल्या

भारतीय लष्करातील सर्व जवानांना आमच्या साखर कारखान्याचे

★ संचालक मंडळ

★ उत्पादक समासद

★ सर्व सेवक

★ व कामगार

यांच्या वतीने

दिवाळी व नूतन वर्षानिमित्त शुभेच्छा

दि सासवड माळी शुगर फॅक्टरी लि.

तारेचा पत्ता : — "माळीशुगर"

माळीनगर.

टेलिफोन नं. २१

स्थापना : सन १९३२

रजिस्टर्ड ऑफिस :

माळीनगर, जि. सोलापूर

शेतीच्या सर्व उत्पादनांत आघाडीवर असलेल्या शेतकऱ्यांनी ३२ वर्षांपूर्वी सहकारी तत्वावर सुरू केलेला व स्वतः शेतकऱ्यांनी चालविलेल्या १ ल्या क्रमांकाचा साखर कारखाना.

श्री. कृष्णकांत लक्ष्मणराव गिरमे

न्हा. चेंबरमन.

श्री. पंढरीनाथ हणमंतराव गिरमे

चेंबरमन

संचालक मंडळ

श्री. ह. व. गिरमे

रा. व. ना. सो. बीरावके

श्री. मा. सं. पांडुरे

श्री. डॉ. मा. राजत

श्री. म. गे. गिरमे

श्री. म. मा. जांभवं

श्री. ज. ग. रासकर

सेक्रेटरी : जी. बी. दळवी, B. A., LL. B.,

ऑफिस मॅनेजर : श्री. के. एन. पाटील, B. A., B. Sc., B. Com., LL. B.

सहकारी चळवळीच्या निकोप प्रकृतीची पथ्ये

भारत सरकारने नेमलेल्या कमिटीच्या शिफारसी

आकार्यक्षम अथवा नोगस सहकारी संस्थांची चौकशी करून स्वार्थसाधू लोकांना चळवळीपासून अलिप्त ठेवून सहकारी चळवळीचा विकास अधिक जोमाने करून देण्याचा हेतू या दृष्टीने उपाय सुचविण्यासाठी भारत-सरकारने राजस्थान असेंब्लीचे स्पीकर श्री. राम निवास मिर्धा यांचे अध्यक्षतेसाठी आठ लोकांची एक कमिटी नेमली होती. महाराष्ट्र राज्याचे एक माजी सहकारी रजिस्ट्रार, श्री. एल. एन. बोंगीरवार हे त्या कमिटीच्या आठ सभासदांपैकी एक होते.

मिर्धा कमिटीने आपला अहवाल दि. १६ ऑगस्ट, १९६५ रोजी राज्यसभेकडे सादर केला. त्या अहवालातील काही महत्वाच्या शिफारशी खालीलप्रमाणे आहेत.

(१) सुळे सभासदत्व (२) लोकशाही नियंत्रण (३) सभासदांनी ज्या प्रमाणात संस्थेला सहकार्य दिले असेल त्या प्रमाणात नफ्याची त्यांचेमध्ये वाटणी (४) भांडवलावर योग्य मोबदला (५) परस्पर साहाय्य (६) काटकसर व स्वावलंबन (७) सहकारी शिक्षणाची वाट.

संस्थेची नोंदणी करण्याचे अगोदर रजिस्ट्रारने काही आवश्यक गोष्टींच्या पूर्ततेकडे लक्ष देणे जरूरीचे आहे. या आवश्यक गोष्टींमध्ये भांडवल व सभासद कमीत कमी किती असावेत याचा समावेश असावा. तसेच प्रवर्तक सभासद हे वेगवेगळ्या कुटुंबांतील असावेत. कमिटीने अशी शिफारस केली आहे की, नोंदणीसाठी काय काय बाबी आवश्यक असल्या याबद्दल रजिस्ट्रारने संबंधित शिखर संस्थांशी विचारविनिमय करून ठरवाव्यात. राज्या-राज्यामधील आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीचा विचार करून या अटी भिन्न भिन्न असू शकतील.

पंतपुरवठा विभागात अथवा अन्य विभागात नवीन संस्था काढीत असताना नियोजन व लक्ष्य यांचा मेळ आर्थिक उपलब्धतेशी व शासनाच्या तयारीशी घालणे जरूर आहे.

शेतकी सोसायटी / सेवा सोसायटीने ग्रामीण भागातील सर्व इच्छुकांना सभासद करून घ्यावे; मात्र त्याला अपवाद सावकार राहतील. सावकारांना सभासद करून घेता कामा नये. ज्या ठिकाणी सावकारी धंदा नियंत्रित नसेल तेथे तो योग्य कायदा करून नियंत्रित करण्यात यावा.

आकार्यक्षम संस्थांची पुनर्रचना होण्याची शक्यता नसल्यास ताबडतोब बंद करण्याची कारवाई हाती घ्यावी. ज्या संस्था थोडा हातभार लावला असता सचेतन होण्यासारख्या असतील अशा संस्थांसाठी एक "सचेतन कार्यक्रम" अथवा "पुनर्रचना कार्यक्रम" आसण्यात यावा.

कृषिबाजार संस्थांमध्ये फक्त कास्तकारांना प्रवेश देण्यात यावा. शेतमालाचा व्यापार करणाऱ्या व्यापाऱ्याला अशा संस्थांमध्ये प्रवेश देण्यात येऊ नये.

कृषी (शेती) संस्थांमध्ये बरेच दोष आढळून येतात. हे दोष ग्रामस्थाने साधनसंपत्तीच्या अभावामुळे व वेळेवर मदत न मिळाल्यामुळे व तसेच पाहिजे तशी तयारी न झाल्यामुळे उद्भवलेले दिसतात. पूर्व नियोजनाशिवाय या संस्थांची संस्था वाढू नये.

गृहपुरवठा संस्थांमध्ये बऱ्याच वाईट प्रथा आढळून आल्या. या वाईट प्रथांनी व दोषांनी सहकारी चळवळीच्या पावित्र्याला फार मोठा कलंक लावला आहे. या संस्थांमुळे वास्तविक कमी उत्पन्नाच्या लोकांना अधिक फायदा मिळायला हवा. अहवालात यासंबंधी काही प्रतिबंधक उपाय सुचविले आहेत, त्यांची जोरदारपणे अंमलबजावणी करावी.

ग्राहक सहकारी भांडारांमध्ये ग्राहकोपयोगी वस्तूंचा व्यापार करणाऱ्या व्यापाऱ्यांना सभासद करून घेऊ नये. भांडार व सभासद यांच्यामध्ये परस्पर साहाय्याची व निष्ठेची जाणीव अधिक दृढ होणे आवश्यक आहे. तसेच ग्राहक भांडार व सरेदी विक्री संस्था यांची बलशाली सांगड घातली म्हणजे ग्राहक व उत्पादक या दोघांनाही समाधान लाभण्याची संधी प्राप्त करून देता येईल.

औद्योगिक सहकारी संस्थांचे सभासदत्व हे मजूर आणि कारागीर यांच्यापुरतेच मर्यादित ठेवावे. ज्यांची औद्योगिक सहकारी संस्थांमध्ये राहून सेवा करण्याची उत्कंठा असेल अशांनाही प्रवेश देण्यात यावा. मात्र अशा लोकांची संख्या ५ टक्के (एकूण सभासदांच्या) अथवा ५ यापेक्षा जी कमी असेल ती असावी.

संधिसाधू वृत्तीचा व स्वार्थसाधू वृत्तीचा बीमोड करण्यासाठी सुळे सभासदत्वाचे तत्त्व सरसिपणे अमलात आणावे. ज्यांना सभासदत्व नाकारण्यात आले अशांना दोन मागण्यांचा अधिकार असावा. अशी दोन मागण्यासाठी जिल्हापातळीवर किंवा राज्यपातळीवर एक समिती नेमण्यात यावी. सदर समितीत संबंधित सहकारी संस्थांचे प्रतिनिधी व रजिस्ट्रार यांच्या समावेश असावा.

व्यवस्थापक कमिटीच्या सदस्यांना व त्यांचे नातेवाईकांना जे काही कर्ज मंजूर केले असेल ते पुढील होणाऱ्या आमसभेमध्ये माहितीसाठी सांगण्यात यावे. त्याच वेळी ज्यांनी कर्जफेड वेळेवर केली नसेल अशा थकबाकीदारांच्या नावाचादेखील उल्लेख करण्यात यावा.

पदाधिकार्यांनी किती दिवस अधिकारपदावर राहावे व एकाच वेळी किती संस्थांवर पदाधिकारी म्हणून राहावे याबद्दल कमिटी कायदेशीर बंधने लादण्याच्या विरुद्ध आहे. या बाबतीत सहकारी चळवळीतून एखादी चांगली प्रथा जन्माला आली तर ती स्तुत्य ठरेल.

रोटेशन पद्धतीमुळे दरवर्षी रिकाम्या होणाऱ्या जागांसाठी निवडणूक घेणे कमिटीला अयोग्य वाटते. निवडणुकीत निदान २ वर्षांचा तरी काळ लाटला पाहिजे असे कमिटीचे मत आहे. याचे कारण म्हणजे दरवर्षी होणाऱ्या निवडणुकीमुळे व्यवस्थापक कमिटीचे सदस्य हे निवडणुकीच्या वातावरणाने भारावलेले असतात व त्यामुळे कार्यरत होण्यास अवधीच मिळत नाही.

हिशेबतपासणीची व्यवस्था ही अधिक कार्यक्षम होणे जरूरीचे आहे. ज्या संस्थांचे व्यवहार व उलाढाली फार मोठ्या प्रमाणावर आहेत अशा मोठ्या संस्थांमधून "सतत ऑडिट"

सुरू करण्यात यावे. ऑडिटसाठी विशिष्ट दिवस ठरवून अशा ठरविलेल्या दिवशी हिशेब तयार नसल्यास व्यवस्थापक कमिटीला जबाबदार धरण्यात यावे. मोठमोठ्या सहकारी संस्था लायक सेवकवर्गाची सेवा मिळविण्यास पात्र असतात आणि म्हणून ज्याप्रमाणे कंपनी कायद्यामध्ये वंडाची शिक्षा संचालकांना सुचविण्यात आली आहे, तशीच व्यवस्था / तरतूद सहकारी कायद्यामध्ये करून त्याची अमलबजावणी करावी.

सहकारी संस्थांच्या निवडणुका घेण्यासाठी स्वतंत्र यंत्रणा असावी किंवा हे कार्य सहकारी सात्याकडे सोपवावे, या दोन्ही गोष्टी कमिटीला योग्य वाटत नाहीत. सहकारी संस्थांना निवडणुका घेण्यामध्ये स्वायत्तता असावी. आजपर्यंत जी प्रथा या बाबतीत चालू आहे तीच चालू ठेवण्यात यावी. मात्र संयुक्त संस्थांनी सभासद संस्थांचे निवडणुकीच्या वेळी त्यांचे निरीक्षक पाठवून निवडणूक योग्य रीत्या चालली आहे याची खात्री करून घ्यावी. काही गैरकारभार चालू असल्यास निरीक्षकांनी ताबडतोब ते संयुक्त संस्थेच्या व रजिस्ट्रारच्या नजरेस आणून द्यावेत. निवडणुकीसंबंधी ज्या वेळी काही वाद उपस्थित होऊन रजिस्ट्रारकडे निर्णयासाठी पाठविला जाईल त्या वेळी रजिस्ट्रारने अंतिम निर्णय जाहीर करण्याचे अगोदर निरीक्षकांचा अहवाल विचारात घ्यावा.

प्राथमिक संस्थेत व्यक्ती सभासद असावेत, मध्यवर्ती संस्थांमध्ये प्राथमिक संस्था सभासद असाव्यात, शिस्तर संस्थांमध्ये मध्यवर्ती संस्था सभासद असाव्यात व राष्ट्रीय पातळीवरील संस्थांमध्ये शिस्तरसंस्था सभासद असाव्यात. सर्वसाधारणपणे मध्यवर्ती, शिस्तर व राष्ट्रपातळीवरील संस्थांमध्ये व्यक्तिगत सभासदांना प्रवेश देण्यात येऊ नये.

संयुक्त संस्थेचे व्यवस्थापक मंडळ बनविताना संस्थेचे हित संरक्षित केले जाईल अशा दृष्टीनेच त्याचे प्रातिनिधिक स्वरूप असावे. त्यासाठी गट (कॉन्स्टीट्युअन्सी) न पाडता प्रादेशिक विभागानुसार जागांची विभागणी करावी अथवा कार्यानुसार विभागणी करावी.

व्यवस्थापक मंडळावर सरकारी अधिकाऱ्यांची नियुक्ती कमीत

कमी असावी व कोणत्याही परिस्थितीत नियुक्त सभासदांची संख्या एकूण समितीच्या ३ किंवा ३ यापेक्षा अधिक असता कामा नये. नियुक्त प्रतिनिधींना जबाबदारीची जाणीव रहाण्यासाठी एक वागणूक-नियमावली तयार करण्यात यावी. ही नियमावली तयार करताना काही महत्वाचे मुद्दे लक्षात ठेवणे जरूरीच आहे.

(१) व्यवस्थापक कमिटीच्या सभेच्या वेळी नियमित हजेरी.

(२) बहुसंख्याकांचा निर्णय ज्या वेळी चुकीचा वाटत असेल व संस्थेच्या हितास मारक असेल त्या वेळी नियुक्त प्रतिनिधीने आपले विरोधी मत मिनिट बुकात नोंदवावे.

(३) नियुक्त संचालकामध्ये शिस्तबद्धता घेण्यासाठी वंडाचे / शिक्षेचे जे नियम निवडलेल्या संचालकांना लागू असतील तेच नियम नियुक्त प्रतिनिधींनाही लागू करण्यात यावे.

संस्थेची हिशेबतपासणी करीत असतांना संस्थेने चालविलेले व्यवहार हे सहकारी तत्त्वानुसार चालले आहेत याची खात्री करून घ्यावी. तसेच आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकाला व सर्वसामान्य सभासदांना संस्थेपासून किती फायदा झाला हे देखील ऑडिटच्या वेळी बघितले पाहिजे. फक्त सांपातिक तपासणीवर जोर न देता सभासदांना शिक्षण देण्यासाठी संस्था किती प्रमाणात हातभार लावीत आहेत हा मुद्दा बारकाईने बघितला पाहिजे.

कमिटी ऑन अॅडमिनिस्ट्रेशनने सुचविल्याप्रमाणे सर्व राज्यांमध्ये ऑडिटची यंत्रणा अधिक मजबूत करण्यात यावी.

ऑडिट सन्या अर्थाने विश्वासाह यंत्रणा होण्यासाठी व सहकारी चळवळीतील अष्टपैलूंची ओळख पटवून देणारी यंत्रणा ठरवायची असल्यास ती सरकारनियंत्रित असावी. मात्र ही यंत्रणा रजिस्ट्रारपासून स्वतंत्र असावी. या यंत्रणेने अर्थसात्याच्या देखरेखीखाली कार्य करावे किंवा “लोकल फंड ऑडिट” सारखी व्यवस्था करण्यात यावी. अशी व्यवस्था झाल्यास “ऑडिट यंत्रणा” सहकारी संस्थांकडे सोपविण्याचे दृष्टीने पाऊल उचलण्यासारखे आहे. सहकारी संस्थांचा “ऑडिट यूनियन्स” काढून त्यांचेकडे ऑडिटचे काम सोपवू शकतात. अथवा हे काम राज्य सहकारी युनियनकडे अथवा राष्ट्रीय सहकारी युनियनकडे सोपवावे.

आपली आवडती

बेडेकर

उत्पादन

नही. पी. बेडेकर अँड सन्स
प्रा. लि. मुंबई-४.

B. Vosant 465

उत्पादन आघाडीचा आधारस्तंभ
शेतकरी!

सामान्यांचे अधिकारचिह्न उत्पादन
राष्ट्रात्मता आणू !
प्रांतेचा काळ असो वा जाणीवाणीचा
मुद्दजन्य परिस्थिती असो, अन्नधान्याचे
उत्पादन वाढविणे हा राष्ट्रात्मक !
उत्पादन आघाडीचा आधारस्तंभ शेतकरी !
त्याला सर्वतोपरि सहाय्य करून देशाच्या
प्रगतीचा पाया रचणे हेच हा अग्रगण्य
सहकारी बँकेचे ध्येय !!

महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक लि. मुंबई.

संयुक्त सहकारी मंडळांनी समासद संस्थांवर देखरेख ठेवण्याची अविकारिक जबाबदारी टाचली पाहिजे. देखरेखीचे काम चालते होण्यासाठी पुरेसा कर्मचारी वर्ग नेमावा लागेल. त्यासाठी सरकारने योग्य ते साहाय्य द्यावे. शेवटी रजिस्ट्रारचे अविकार हद्दहद्द संयुक्त संस्थांकडे सोपवावयाचे आणि संयुक्त संस्था जर यशस्वी रीत्या देखरेखीचे कामकाज पार पाडू शकल्या तर कायद्याप्रमाणे रजिस्ट्रारकडे दिलेले अविकार त्यांच्याकडे येण्यासाठी ही एक यशस्वी वाटचाल म्हणावी लागेल.

मध्यवर्ती व राज्य सरकारने ज्या सहकारी क्षेत्रात मध्यवर्ती व शिस्तर संस्था नसतील तेथे त्या काढण्याविषयी प्रोत्साहन द्यावे व ज्या ठिकाणी त्या अशक्य असतील त्या ठिकाणी त्यांना अधिक कळकट करण्यास मदत केली पाहिजे. मध्यवर्ती व शिस्तर संस्थांमधील कर्मचारी वगैरे देखरेखीची व अन्य कामे चोस्त बजावण्यासाठी ते ठायक व प्रशिक्षित असावयास हवे आणि त्याकरिता सरकारने मदत केली पाहिजे.

मध्यवर्ती व राज्य सरकार यांनी सहकारी संस्थांच्या मदतीला बाळगणे पाहिजे. विद्यमान परिस्थितीत राज्य सरकार सहकारी संस्थांच्या माग मांडक्यात मागीदारी पत्करते. हे चोरण चालू ठेवावे. राज्य सरकारला मोठ्या प्रमाणात मागीदारी पत्करता यावी त्यासाठी रिझर्व्ह बँकेने उभारलेला दीर्घ मुदतीचा निधी अधिक वाढवावा.

सहकारी चळवळ अधिक स्वावलंबी होण्यासाठी आणि तिची निकोप व सुदृढ वाढ होण्यासाठी, सहकारी शिक्षणाच्या कार्यक्रमावर फार भर द्यावयास हवा. सहकारी शिक्षण संस्था चालविण्याची सर्वस्वी जबाबदारी राष्ट्रीय सहकारी युनियन व राज्य सहकारी युनियनने उचलली पाहिजे. हल्ली बरीच प्रशिक्षण केंद्रे ही राज्य सरकार मार्फत चालविली जात आहेत. ती शक्यतो लवकर संबंधित राज्य सहकारी युनियनकडे चालविण्यासाठी देण्यात यावी.

सहकारी संस्थांनी निव्वळ नफ्याचा काही हिस्सा सहकारी शिक्षण फंडासाठी देणे आवश्यक आहे. ज्या राज्य सरकारांनी यासंबंधी कायदेशीर तरतूद केलेली नाही, त्यांनी ती ताबडतोब करावी. या बाबतीत महाराष्ट्र राज्याने अवलंबिलेली पद्धत सुत्य असून दुसऱ्यांनी ती स्वीकारावी.

सहकारी शिक्षण व्यवस्था स्वतंत्र रीत्या चालविण्यासाठी सहकारी संस्थांना काही काळ घालवावा लागेल. प्रथम त्या स्वावलंबी होणे जरूरीचे आहे. त्यासाठी सरकारने या कार्यासाठी उदार अंतःकरणाने मदत करावी.

सहकारी चळवळीची निकोप वाढ होण्यासाठी समासद शिक्षणाचा कार्यक्रम अतिशय महत्त्वाचा आहे. बाबतीत नवीन जो कार्यक्रम आसण्यात आला आहे तो त्वरित अमलात आणावा. त्याकरिता जिल्हा पातळीवर युनियनची व ब्लॉक पातळीवर कामगिरीची स्थापना करावी आणि जी अस्तित्वात आहेत, त्यांना अधिक कार्यक्षम बनवावे.

समासद शिक्षणाची सांगड राष्ट्रपातळीवर सुरू असलेल्या साक्षरतेच्या मोहिमेशी घालावी. सर्व देशभर प्रौढ शिक्षणाचा जोरदार कार्यक्रम सहकारी चळवळीच्या द्वारे आसता येईल. जर सहकारी चळवळीतील सर्व समासदांना शिक्षण दिले तर राष्ट्रीय दृष्ट्या फार मोठे लक्ष्य गाठण्यासारखे होईल. ही कल्पना पूर्त स्वल्पात आल्यास अग्रणी भारतामध्ये फार मोठी "शिक्षण क्रांती" साठी असे म्हणावे लागेल.

सहकारी संस्थांना सरकारी मदत व रिझर्व्ह बँकेची कर्जे (१९६४-६५)

(आकडे लक्ष घ्यावे)

उद्देश	मार्च १९६४ अखेरची रक्कम	एप्रिल ते मार्च १९६५ मध्ये दिलेली रक्कम	मार्च १९६५ अखेर येथे रक्कम
रिझर्व्ह बँकेची कर्जे			
अ राज्य सहकारी बँकांना			
कर्जे अल्प मुदतीची			
मोसमी शेतीसाठी व पीक विक्रीसाठी (बँक रेटच्या २% कमी)	नेहमीची ११७,९०	२४८,१९	१२८,०६
	फेब्रु ३,५९	४,७५	३,२६
हातमागाचे उत्पादक व व विक्री (बँक रेटच्या १% कमी)	४,८७	५,०६	४,९४
मुताबी स्त्रोदी विक्री (बँक रेटने)	७९	५,८०	७२
सर्वसाधारण बँकिंगसाठी (बँक रेटने)	७०	१३,२२	५८
मध्यम मुदतीची			
शेतीसाठी, बँक रेटच्या १% कमी)	८,६४	७,२७	११,०५
सहकारी सासर कार-साण्यांचे माग सरावण्यासाठी शेतकऱ्यांना (बँक रेटने)	१०	—	५
व सहकारी क्रेडिट संस्थांचे			
माग घेण्यासाठी राज्य-सरकारांना	२८,३२	४,१८	३९,८८
क डिबेंचर्समध्ये गुंतवणूक			
करल डिबेंचर्स	३,४२	८६	४,२८
ऑर्डिनेरी डिबेंचर्स	६,१६	४,८१	१०,९७
स्पेशल डिबेंचर्स	१८	—	१८
सरकारी मदत (नॅशनल को-ऑपरेटिव्ह डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लोन असिस्टन्स)			
सहकारी संस्थांचे शेअर्स घेण्यासाठी कॉन्ट्रिब्यूशन	१,९९		
गोदाऊन बांधण्यासाठी कर्जे	१,७५		
कोल्ड स्टोरेजसाठी कर्जे	१८		
कॅश क्रेडिटसाठी कर्जे	२२		
ट्रक्स सरेदीसाठी कर्जे	२०,५६	२	२६,०८
ट्रक्स सरेदीसाठी कर्जे		७	
आधुनिक राहस मिल्सचे शेअर्स घेण्यासाठी कर्जे		२६	
त्यांच्या गोदाऊन व सिटोज बांधण्यासाठी कर्जे		५०	
नॉर्मल राहस मिल्सना मदत (१०%)		१,७०	
मध्यवर्ती लॅंड मॉर्गिज बँकांच्या डिबेंचर्समध्ये गुंतवणूक		२३	

हौशी प्रवाशांच्या धंद्याचे वाढते महत्त्व

परदेशीय चलनप्राप्तीला अजूनही खूप वाव

हौशी प्रवाशांपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नाला अलीकडे मोठे महत्त्व प्राप्त झाले आहे. ह्या धंद्याला एका नव्या आणि बर्हिष्णू उद्योग-उद्दीमाचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. अगदी प्राचीन काळापासून जगाच्या कानाकोपऱ्यांतून हौशी प्रवासी भारताकडे आकृष्ट होत आलेले आहेत. सध्या भारत हा एका नव्या उद्योगीकरणाच्या उंबरठ्यावर उभा आहे. ह्या नव्या जमान्यात हौशी प्रवाशांच्या धंद्याला मोठे स्थान प्राप्त होणार आहे. ह्या धंद्यामुळे भारताला दुर्मिळ अशा परदेशीय चलनाची प्राप्ती होते. अशी प्राप्ती करून देणाऱ्या धंद्यात तो एक मोठा धंदा आहे, पण ही बाब सोडून दिली तरी हौशी प्रवाशांना भारत सामाजिक, सांस्कृतिक आणि औद्योगिक दृष्ट्या जगभर माहीत होतो. स्वर्गीय पं. जवाहरलाल नेहरू ह्यांनी म्हटल्याप्रमाणे, भारतात येणाऱ्या प्रवाशांची व पाहुण्यांची संख्या दरसाल वाढत चालली आहे. दरसाल १ लाखापेक्षा अधिक परदेशीय प्रवासी व पाहुणे भारतात येतात. त्यांत हौशी प्रवासी तर असतातच; पण व्यापारी, उद्योगपती, विद्वान, इत्यादी लोकांचाही भरणा असतो. ह्या लोकांचे आपण स्वागत केले पाहिजे; आणि ते केवळ आर्थिक फायद्यासाठी नाही. त्यांच्यापासून परदेशीय चलन मिळते हे तर सरेच; पण त्याशिवाय त्यांच्या भेटीमुळे परस्परांची एकमेकांना चांगली ओळख होते आणि समजूतदारपणाही वाढतो. सध्या जगातील लोकांनी एकमेकांची चांगली ओळख करून घेण्याची सर्वांत अधिक आवश्यकता आहे. १९६१ साली एका प्रसंगी बोलताना श्री. नेहरू म्हणाले “एखाद्या देशाला जावयाचे म्हणजे त्या देशातील लोकांच्या कल्पना व त्यांचे विचार हे समजून घेण्यासाठी जावयाचे असते. त्यातील संस्था, अगर त्यामधील जुने अवशेष हेच फक्त पाहावयाचे असतात असे नव्हे; त्या देशाच्या चालू जीवनाचा ठसाही काही प्रमाणात आपल्या मनावर उमटला पाहिजे. अशा प्रवासालाच सरे देशपर्यटन म्हणता येईल.”

भारत हा देश हौशी प्रवाशांचे नंदनवनच आहे. प्राचीन काळापासून ह्या देशाकडे प्रवाशी आकर्षित झालेले आहेत. ह्या विस्तीर्ण देशात प्रवाशांना पाहण्यासारखे पुष्कळ आहे. दक्षिण टोकाला कन्याकुमारीजवळ सागराचे रहस्यमय मीलन आहे तर उत्तरेला हिमालयाची हिमाच्छादित इल्लेख्य शिखरे आहेत. नारळी-पोफळींनी फुललेला किनारा अनेक ठिकाणी डोलत आहे तर काही भागात घनदाट जंगले आहेत. येथे इतिहासकालीन घटनांची अतर्क्य स्मारके आहेत. कल्पनेला थक्क करणारे गुंफांचे व देवालयांचे शिल्प आणि आजच्या धार्मिक व लौकिक सणासोहळ्यांचे भव्य देखावे आहेत. ह्या देशाला हजारो वर्षांचा सांस्कृतिक वारसा लाभलेला आहे. त्यात त्यामधील धर्म, संस्कृती, कला, नृत्य अशा अनेक सांस्कृतिक बाबी आहेत. अलीकडच्या काळात शास्त्रीय ज्ञानाच्या साह्याने उभारलेली नवनवीन कामाची त्यात भर पडलेली आहे. ह्या देशात दीर्घ अंतरावर पसरलेल्या पर्वतराजी आहेत. त्यांतील काही शिखरे तर जगात सर्वांत अधिक उंचीची आहेत. त्यांच्या आसपासचे निसर्गसौंदर्य अतुलनीय आहे. समुद्रासारख्या असणाऱ्या मोठ्या नद्या येथे वाहात आहेत. त्यांनी आणि त्यांच्या उपनद्यांनी जलमार्गांचे एक प्रचंड जाळेच

विणलेले आहे. ह्या सर्व नद्या असीम अशा सुपीक जमिनीतून प्रवास करीत आहेत. ह्या देशाचा दंतुर असलेला समुद्रकिनारा सुमारे ३ हजार मैल लांबीचा आहे. त्यामुळे अनेक ठिकाणी लांबवर पसरलेली रम्य वालुकामय स्थळे आणि प्रशांत जलाशय निर्माण झालेले आहेत. येथल्या उष्ण कटिबंधातील जंगलात नाना प्रकारचे वन्य पशु-पक्षां निवास करतात. त्यामुळे भारत हा देश हौशी प्रवाशांचे एक मोठे केंद्रच झालेला आहे.

सौंदर्यस्थळांचा अपार खजिना

भारताचा प्राचीन सांस्कृतिक वारसा येथील दगडावर केलेल्या विविध प्रकारांच्या नक्षीकामात चांगला दिसून येतो. सध्या दगडापासून संगमरवरी दगडापर्यंत अनेक प्रकारच्या दगडांवर हे नक्षीकाम केलेले आहे. प्राचीन काळातील उत्खनित शहरांच्या अवशेषांतही ते दिसून येते. त्याशिवाय देशभर पसरलेली देवळे, किछे, राजवाडे, मशिदी, यदगी आणि गुंफा ह्याही त्यांची साक्ष देत आहेत. ह्या शिल्पांमधील कल्पनेचे नावीन्य, त्यांतील कलात्मकता आणि त्यांचा भव्यपणा ह्यांच्यामुळे जगांतील अद्भुत गणल्या जाणाऱ्या बांधकामांत त्यांना मानाचे स्थान प्राप्त झालेले आहे. उदयपूरमधील कारंजांची बाग, चित्तोडगढ येथील जयस्तंभ, दिल्लीतील कुतुबमिनार आणि लाल किल्ला, आग्रा येथील ताजमहाल, मध्यप्रदेशातील खजुराहो येथील प्राचीन देऊळ, अजंठ्याच्या लेण्यांमधील भित्तिचित्रे, वेरूळ येथील कैलास लेणे, एलेफंटा येथील शिल्पकृती, सांची येथील स्तूप, मथुरा, पुरी व रामेश्वर येथील नक्षीकामाने भरलेले खांब, भुवनेश्वर आणि द्वारका येथील देवालयांचे उंच घुमट, राजपुतान्यातील राजवाड्यातून संगमरवरी दगडांत केलेले जाळीकाम, बदामी येथील सुंदर लेणी, विजापूर येथील भव्य इमारती, धुक्याच्या पांघरणांत लपलेल्या माथेरानचे निसर्ग-सौंदर्य, म्हैसूर जवळील विद्युतदीपांनी चकाकणारे रम्य वृंदावन उद्यान, श्रीनगर येथील निशात बाग, फत्तेपूर शिक्री येथील प्रचंड बुलंद दरवाजा, औरंगाबाद येथील बिबीका मकबरा, सौराष्ट्रामधील सोमनाथाचे देऊळ, कोनारक येथील काळा पैगोडा, जयपूरमधील गुलाबी दगडांचा हवामहाल, अहमदाबाद येथील हलते मनोरे, गुजरातमधील जैनांच्या देवळामधील नाजूक नक्षीकाम, अशी एक नां दोन अनेक आकर्षक स्थळे भारतात विखुरलेली आहेत, त्यामुळे जगाच्या दूरदूरच्या भागांतून हजारो प्रवासी भारताकडे आकर्षित होत असतात. तथापि देगलये, गुंफा, आणि इतर प्राचीन अवशेष ह्यांच्यामुळेच ते येतात असे नाही. आधुनिक काळात करण्यात आलेली अद्ययावत पद्धतींची विकासाची कामेही त्यांना आकृष्ट करतात. सिंद्री येथील सतांचा कारखाना, पेरांबूर येथील रेल्वेच्या डब्यांचा कारखाना, भोपाळमधील विजेच्या भारी अवजारांचा कारखाना, चित्तंरजन येथील रेल्वे इंजिनांचा कारखाना, भिलई, दुर्गापूर व रूरकेला येथील पोलादाचे प्रचंड कारखाने, नदीसोन्यांच्या विकासयोजना, विद्युत-निर्मिती केंद्रे, इत्यादी कामेही पाहुण्यांना, हौशी प्रवाशांना अधिकाधिक प्रमाणात खेचून घेऊ लागली आहेत.

शिवाय काश्मीर हे एक विविध प्रकारच्या निसर्ग सौंदर्याने नटलेले विस्तीर्ण विभ्रंतिस्थान आहे. भारतामधील सर्वांत रमणीय

असलेले हे ठिकाण अनुलनीय आहे. सर फ्रॅन्सिस यंगहस्वॅड ह्यांनी म्हटल्याप्रमाणे काश्मीर हे समोवार बर्फाच्छादित पर्वत असलेले मोठे मैदान आहे. अशा प्रकारचे इतके मोठे मैदान इतरत्र क्वचितच आढळून येईल. ह्या मैदानानजीकच्या सोन्यात विविध प्रकारच्या नयनरम्य फळाफुलांची रेलचेल आहे, आणि ह्या सर्वांला पार्श्वभूमीसारखा शोभून दिसणारा प्रचंड पर्वत काश्मीरच्या सोन्यामागे उभा आहे. त्याची उंची जगातील कोणत्याही पर्वतापेक्षा अधिक आहे. भारतामधील प्रमुख रमणीय स्थळे पाहण्यासाठी येणाऱ्या परदेशीय प्रवाशांची संख्या वाढत आहे. १९५१ मध्ये २० हजार परकीय प्रवाशांनी भारताला भेट दिली. १९६१ मध्ये ह्या प्रवाशांची संख्या १ लाख, २२ हजारापर्यंत वाढली. ह्या प्रवाशांपैकी २९,८७० प्रवासी अमेरिका, कॅनडा व इतर देशांतील होते. ३२,८१८ प्रवासी पश्चिम युरोपातील देशांतले म्हणजे फ्रान्स, जर्मनी, ब्रिटन आणि इतर देशांतील होते; ४,२८९ प्रवासी पूर्व युरोपातील देशांतले होते. १४,३८९ प्रवासी आफ्रिका व त्याच्या जवळील वेटातील होते; ६,७०१ प्रवासी पश्चिम आशियातील होते; ३२,५५१ प्रवासी पूर्व आशियातील म्हणजे अफगाणिस्थान, सीलोन व इतर देशांतील होते; १,८९५ ऑस्ट्रेलियातील आणि ५४५ इतर देशांतील होते. परदेशीय प्रवाशांपासून मिळणाऱ्या हंडणावटीच्या रकमेतही सतत वाढ होत चालली आहे. १९५१ मध्ये ह्या मार्गे भारताला ४ कोटी रुपयांचे परदेशीय चलन मिळाले होते. १९६१ मध्ये २० कोटी रुपयांपेक्षाही अधिक किंमतीचे परदेशीय चलन मिळाले. परदेशीय प्रवाशांच्या घंथात सुधारणा करण्यात आल्या तर ही रक्कम ५० कोटी रुपयांपर्यंत वाढण्याची चांगली शक्यता आहे.

भारतामधील प्रवासी संघटना

प्रवासी संघटनांच्या कार्यात सुधारणा करण्याची फार गरज आहे. ह्यासाठी सतत प्रयत्न करण्यात आले पाहिजेत. प्रवाशांना अद्ययावत माहिती देण्यात आली पाहिजे. ही माहिती एकत्रित करण्यात आली पाहिजे आणि परदेशीय प्रवाशांच्या घंथांचा परिणामकारक विकास घडवून आणण्यासाठी सास नियोजन करण्यात आले पाहिजे. ह्या घंथाचे महत्त्व लक्षात आल्यानंतर भारत सरकारने मुंबई, दिल्ली, कलकत्ता आणि मद्रास ह्या शहरांतून १९५०-५१ साली प्रादेशिक प्रवासी कचेऱ्यांची स्थापना केली. त्याचप्रमाणे आग्रा, औरंगाबाद, बनारस, बंगलोर, भोपाळ, कोचीन, दार्जिलिंग आणि जयपूर ह्या ठिकाणी प्रवाशांना माहिती देण्यासाठी केंद्रे उभारण्यात आली. १९५८ मध्ये भारत सरकारच्या वाहतूक आणि दळणवळण सात्यामध्ये एक स्वतंत्र प्रवासी विभाग सोडण्यात आला. प्रवासाच्या घंथातील कामाचे एकसूत्रीकरण करण्याचे काम ह्या विभागाकडे सोपविण्यात आले. ह्या विभागाने न्यूयॉर्क, सॅन्फ्रॅन्सिस्को, टोरंटो, लंडन, पॅरीस, फ्रॅंकफर्ट, कोलंबो व मेलबर्न ह्या जगातील महत्त्वाच्या मोठमोठ्या शहरांतून प्रवासी केंद्रे उघडली. ह्या केंद्रांमार्फत आणि प्रवासविषयक एजंटच्या मार्फत भारतामधील प्रेक्षणीय स्थळांची माहिती पुरविणारे अनेक प्रकारचे वाढमय छापून प्रसृत करण्यात येते. परदेशातील प्रवासी-केंद्रातून मुद्राम शिकवून तयार केलेली माणसे नेमण्यात आलेली आहेत. प्रवाश्यांना लागेल ती माहिती पुरविणे आणि इतर प्रकारची मदत करणे, ही कामे ते करतात. ह्याशिवाय भारतामधील राज्य सरकारे प्रेक्षणीय स्थळांच्या ठिकाणीच स्वतःची प्रवासीकेंद्रे चालवितात. ह्या केंद्रातून काम करण्यासाठी आणि प्रवाश्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी अलीकडे सास अभ्यासक्रमांची

व्यवस्था करण्यात आली आहे. हा अभ्यासक्रम पुरा केलेले अनेक तरुण लोक आता तयार झालेले आहेत. आंतरराष्ट्रीय प्रवासी संघटनांपैकी अनेक संघटनांचा भारत समासद् झालेला आहे. त्यामुळे त्यांच्याशी संपर्क ठेवून प्रवाश्यांच्या सोयी करणे भारताला सुलभ होते. प्रवाश्यांचा घंदा वाढविण्यासंबंधी काय घेणे स्वाकारावी आणि कोणते कार्यक्रम अमलात आणावे ह्याविषयी सद्या देऊन शिफारशी करण्यासाठी दूरिस्ट डेव्हलपमेंट कौन्सिल आणि रिजनल डेव्हलपमेंट कमीट्यांची स्थापना करण्यात आली आहे. ह्या संघटना राज्य सरकारांना व भारत सरकारला मदत करतात. प्रवाश्यांच्या सुसुसोयीकडे लक्ष पुढविण्यासाठी सर्व देशभर कित्येक ठिकाणी विभ्रान्तिस्थाने आणि हॉटेल्स स्थापन करण्यात आली आहेत. त्यापैकी काही साजगी मालकीच्या विभागात असून काही सार्वजनिक मालकीच्या विभागात आहेत. सुटीत आराम करण्यासाठी महागडू राज्य सरकारने चिसलदरा, पन्हाळा, महाबळेश्वर, कार्ग, तोरणमाळ, माथेगन, अंबोली, मंदारदरा व बज्जेस्वरी ह्या ठिकाणी अतिथिगृहे स्थापन केली आहेत. त्याशिवाय अनेक ठिकाणी नवी विभ्रान्तिगृहे बांधण्याची अगर आधीच असलेली सुधारण्याची कामे चालू आहेत. अनेक राज्यांतून चालणाऱ्या ह्या कामासाठी मध्यवर्ती सरकार अगर राज्य सरकार मदत करीत आहेत. केरळ राज्यात त्रिवेंद्रम ह्या ठिकाणी मॅसॅज हॉटेल ह्या नावाचे एक मध्य हॉटेल आहे. राज्य सरकारने अलीकडे ३-३१ लाख रुपये खर्च करून ह्या हॉटेलात सुष सुधारणा केल्या आहेत. म्हैसूर राज्यातील जोग धव्याधव्याच्या ठिकाणी राज्य सरकारने एक प्रवासीगृह बांधले आहे. त्यासाठी २-१७ लाख रुपये खर्च आला आहे. जम्मू आणि काश्मीरच्या सरकारला प्रवाश्यांचा घंदा वाढविण्याच्या कामी भारत सरकार मदत करीत आहे. काश्मीरमधील बरिनाग, अनंतनाग, बारामुंडा, गुलमर्ग, इत्यादी अनेक ठिकाणी हौशी प्रवाश्यांसाठी अतिथिगृहे, प्रवासी शोपहंदा, धर्मशाळा, इत्यादींची सोय करण्यात येत आहे. ह्यासाठी येणाऱ्या खर्चापैकी ५० टक्के खर्च भारत सरकार करणार आहे. प्रवाश्यांच्या घंथाचा विकास करण्यासाठी तिसऱ्या पंचवार्षिक कार्यक्रमात ८ कोटी रुपयांच्या रकमेची तरतूद करण्यात आली आहे. प्रवाश्यांना आकर्षून घेणाऱ्या प्रमुख केंद्रात त्यांची राहण्याची सोय करणे, त्यांना वाहने मिळवून देणे, त्यांच्या मनोरंजनाची व्यवस्था करणे, इत्यादी कामे ह्या रकमेतून करण्यात येत आहेत. ह्या रकमेपैकी निम्मी रक्कम मध्यवर्ती सरकार खर्च करणार आहे. परदेशीय प्रवाश्यांच्या दृष्टीने ज्या प्रेक्षणीय स्थळात सोयी करणे आवश्यक आहे अशा स्थळांकडे मध्यवर्ती सरकार लक्ष देणार आहे. निम्मी रक्कम निरनिराळी राज्ये आपआपल्या भागातील प्रवासाच्या घंथाचा विकास करण्यासाठी खर्च करणार आहेत.

रेल्वेचे सहकार्य

प्रवाश्यांचा घंदा वाढीला लावण्यासाठी सरकार आपल्या परीने प्रयत्न करीत आहे. ह्या बाबतीत रेल्वे मार्गांनी दिलेले सहकार्यही स्पृहणीय आहे. भारतामधील प्रेक्षणीय आणि रमणीय स्थळे सर्व देशभर विखुरलेली आहेत. त्यामुळे त्यांना भेट देण्यासाठी रेल्वे मार्गांचे सहकार्य घेतल्याशिवाय गत्यंतरच नाही. १९४८ साली रेल्वे सात्याने एक तात्पुरती प्रवासी वाहतूक कमीटी स्थापन केली. ह्या कमीटीत भारत सरकारचे दळणवळण साते आणि इतर संबंधित साती ह्यांचे प्रतिनिधी घेण्यात आले होते. त्याशिवाय हॉटेलाच्या घंथाचे प्रतिनिधीही घेण्यात आले होते. रेल्वेनी आपल्या मुख्य कचेरीत आणि प्रमुख प्रवासी केंद्रांत प्रवाश्यांना माहिती

यंदाची दिवाळी आमच्या सर्व ठेवीदारांना व
हितचिंतकांना सुखाची व समृद्धीची जावो.

नांदेड जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. नांदेड

केन्द्र कार्यालय : स्टेशन रोड, नांदेड

चेअरमन : श्री. शामराव कदम

शाखाविस्तार

१. देगलूर, २. किनवट, ३. बिलोडी, ४. हदगांव,
५. मोकर, ६. कंधार, ७. मृसेड, ८. लोहा, ९. नायगांव,
१०. हिमायतनगर, ११. उमरी, १२. तामसा, १३. मुदसेड,
१४. अर्वापूर, १५. घर्माबाद, १६. कुंडलवाडी, १७. मुक-
- रमाबाद, १८. इस्लापूर, १९. कलंवर, २०. मरसेल,
२१. कौठा, २२. लिंबगांव, २३. जांबवु, २४. बार्ड,
२५. मांदवी.

शेती विकास व ग्रामीण औद्योगिक विकास यासाठी
जिव्हाळ्याने सतत झटणारी एकमेव बँक
मोठ्या प्रमाणात ठेवी स्वीकारित आहे.

★ जनतेने या सुवर्णसंधीचा जरूर फायदा घ्यावा. ★
व्याजाचे आकर्षक दर

व. सा. व. शे.

सेविंगज खाते

४ टक्के

स्पेशल सेविंगज खाते

४.५ टक्के

मुदतीच्या ठेवी

१५ दिवस ते ९ वर्षे

३ ते ७.६२ टक्के पर्यंत

वा. न. संत, मॅनेजर

श्री पंचगंगा सहकारी साखर कारखाना लि.

गंगानगर-इचलकरंजी (जि. कोल्हापूर)

★ दररोज १००० टनांवरून २६०० टनांची गाळप
शक्तीतील वाढ. ★ पॉवर अल्कोहोल प्लँट व डिस्टिलरी.
★ सहकारी कागद कारखाना. ★ सहकारी सूत गिरणी.
★ सहकारी पाणीपुरवठा योजना. ★ प्राणंद रस्ते.
★ पाच पिकांचा पॅकेज प्रोग्रॅम. ★ साखर धंद्याच्या
प्रशिक्षणासाठी व संशोधनासाठी संस्थेची स्थापना.
★ सभासदांना ट्रॅक्टर व ट्रेल्स पुरविणे इत्यादी महत्त्वाच्या
मुलगांमि स्वरूपाच्या योजना कारखान्याने साकार केल्या
आहेत.

आणि

★ संचालक मंडळाच्या निवडणुका, विनविरोध घडवून महा-
राष्ट्रातच नव्हे तर अखिल भारतात सहकारी क्षेत्रात एक नवा
आदर्श प्रस्थापित केला आहे. ता. ११-१०-१९६५ रोजी
१९६५-६६ च्या सातव्या वार्षिकी गळित हंगामाची सुट्यात
झाली आहे.

दीपावली व नूतन वर्ष सर्वांना सुखाचे व भरभराटीचे जावो

★

मू. वि. सुलतानपुरे,

व्हा. चेअरमन.

रत्नाप्पा कुंभार,

चेअरमन

भारताचे कुशल कर्णधार

लालबहादुर शास्त्री

आणि

विजयी युद्धनेते

यशवंतरावजी चव्हाण

यांच्या कुशल नेतृत्वाखाली आज युद्धआघाडीवर
आमचे जवान शीर हातावर घेऊन लढत आहेत.

ही युद्ध आघाडी मजबूत करण्यासाठी आम्ही
आमच्या कर्तव्याचा वाटा मोठ्या आनंदाने उचलीत
आहोत.

शेती उत्पादन व लघु औद्योगिक विकास याही सर्व
आघाडीवर आपण स्वयंपूर्ण होणे हे आजचे आपले
प्रधान कर्तव्य आहे. या क्षेत्रांतील विकासासाठी आम्ही
आमच्या अनेक योजनांद्वारा सदैव कार्यबद्ध आहोत.

अंतिम विजयाची दीपज्योत सदैव प्रज्वलित राहो

ही व विपावली शुभेच्छा !

कोल्हापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि., कोल्हापूर

ना. ह. मडमडे,

मुख्य व्यवस्थापक.

व्ही. के. चव्हाण-पाटील,

चेअरमन

महाराष्ट्रातील एक अग्रेसर नागरी बँक

नगर डिस्ट्रिक्ट अर्बन सेंट्रल

को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.

मुख्य कार्यालय : अहमदनगर

शाखा

: संगमनेर, श्रीरामपूर, चांबोरी,

श्रीगोंदा, शेवगाव, बेलापूरगाव,

पाथडी, नेवासा, जामखेड,

मिरजगाव, अकोले, जि. अहमदनगर.

शेअर भांडवल रु. ६,०५,१२०-००

रिझर्व्ह व इतर फंडस रु. ९,४१,८१४-७६

ठेवी रु. १,१४,२५,३२३-१०

खेळते भांडवल रु. १,३३,२०,३६२-८८

अहमदनगर येथील मुख्य कचेरीत व श्रीरामपूर येथील

शाखा कचेरीमध्ये सेफ डिपॉझिट व्हॉल्टची सोय

—आकर्षक व्याजाचे दर—

महाराष्ट्रातील प्रमुख ठिकाणावरील डिमांड

ड्राफ्टस मिळण्याची सोय.

डॉ. ना. ग. करमकर,

व्हाईस चेअरमन

डु. सी. सारडा,

चेअरमन

डय. वि. निसंठ—जनरल मॅनेजर

देण्यासाठी सास नोकर ठेवलेले आहेत. त्यांच्याकडून प्रवाशांना लागणारी सर्व माहिती दक्षतेने पुरविण्यात येत असते. प्रवाशांचे कार्यक्रम आसणे, रेल्वे गाड्यांत त्यांच्या जागा राखून ठेवणे, विप्रांतिस्थानातून आणि हॉटेलांतून त्यांच्यासाठी जागांची आगाऊ नोंदणी करणे, इत्यादी कामेही हा नोकरवर्ग करतो. रांची, पुरी, औरंगाबाद, अशासारख्या काही ठिकाणी सुद्धे रेल्वेसाठीच अद्ययावत सोयींनी सुसज्ज अशी पाश्चात्य पद्धतीची हॉटेल्स चालविते. औरंगाबाद येथे रेल्वेने चालविलेल्या हॉटेलने प्रवाशांच्या सुसोयी पाहण्याच्या कामी चांगले नाव कमाविले आहे. अजंठा आणि वेरूळ येथील जगप्रसिद्ध लेणी पाहण्यासाठी जगातील अनेक भागांतून प्रवासी औरंगाबादला येत असतात. बहुतेक सर्व मोठ्या स्टेशनांतून प्रवाशांना बाजवी आकार देऊन सुखकारक अशा सोल्या राहण्यासाठी मिळू शकतात. मध्य रेल्वे मार्गावरील जळगाव ह्या रेल्वे स्टेशनावर ८० हजार रुपये खर्चून अशा दोन सुसज्ज सोल्या नुकत्याच बांधण्यात आल्या आहेत. सोल्यांना जोडूनच एक आधुनिक रेस्टॉरंटही चालविण्यात येत आहे. अजंठा येथील लेण्यांना जाण्यासाठी हे सर्वात जवळचे रेल्वे स्टेशन आहे. अशा प्रकारच्या सोयीसवलती प्रवाशांच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या असलेल्या इतर अनेक केंद्रांतही उभारण्यात येत आहेत. परदेशांतून येणाऱ्या प्रवाशांची सोय व्हावी म्हणून रेल्वे सात्याने अलीकडे अनेक उपाय योजले आहेत. मुंबई, दिल्ली, कलकत्ता व मद्रास ह्या शहरांना जोडणाऱ्या लांबचा प्रवास करणाऱ्या सर्व आगाड्यांना वातानुकूल रेल्वेचे डबे जोडण्यात येत असतात. ६४० किलोमीटर अगर कमी अंतरावर जाण्यासाठी सुखद हवामान राखणाऱ्या डब्यांतील जागा प्रवास सुरू होण्याच्या तारखेपूर्वी २० दिवस आधी राखून ठेवण्याची सोय करण्यात आलेली आहे. त्याचप्रमाणे पहिल्या वर्गाच्या डब्यातही जागा राखून ठेवता येतात. पहिल्या वर्गातील प्रवाशांच्या नोकरांसाठी त्याच गाडीत तिसऱ्या वर्गाच्या जागाही २० दिवस आधी नोंदून ठेवता येतात. ६४० किलोमीटरपेक्षा अधिक प्रवास करणाऱ्या जागा सुखद हवामान राखणाऱ्या डब्यातून १ महिना आधी राखून ठेवता येतात, आणि खरोखरच्या परदेशीय प्रवाशांसाठी सुखद हवामानाच्या डब्यातील व पहिल्या वर्गाच्या डब्यातील जागा २ महिनेसुद्धा आधी राखून ठेवता येतात.

“हलती सुखकारक हॉटेल्स”

गेल्या काही वर्षांत प्रवाशांच्या सोयीसाठी सुखद हवामान राखणारे डबे असलेल्या बऱ्याच गाड्या चालू करण्यात आल्या आहेत. मुंबईत येणाऱ्या अमेरिकन प्रवाशांसाठी दरसाल सास हंगामी गाड्या नेहमीच सोडण्यात येतात. ह्या गाड्यांवरील सुसोयी प्रवाशांना फार आवडलेल्या आहेत. प्रवाशांच्या गटांना सवलतीच्या दराने काही रेल्वेचे डबेही देण्यात येतात. हे डबे म्हणजे हलती सुखकारक हॉटेल्सच असतात. भारतामधील रेल्वे-जवळ अशा प्रकारचे उत्तम प्रतीचे ८३ रेल्वेचे डबे आहेत. ह्या डब्यांना एक स्वयंपाकघर जोडलेले असते. त्यामुळे प्रवाशांना आपल्या जेवण्यासाण्याची व इतर व्यवस्था स्वतः करता येते. शिवाय त्यांना आपले नोकरही बरोबर घेता येतात. ह्या डब्यांतून चिनीमातीची भांडी, काटेचमचे, टेबलांवरील स्वच्छ चादरी, चीतपेटी, हातपुसणी, इत्यादी पुरविण्यात येतात. त्याशिवाय ह्या डब्यांतून रुंद रुळांच्या गाड्यांवर ८ माणसांची व अरुंद रुळांच्या गाड्यांवर ६ माणसांची शोपण्याची सोय असते. एक दिवाणखाना, स्नानगृह आणि कपडे बदलण्यासाठी व चेहरामोहरा

ठीक करण्यासाठी सोली असते. नोकरांचीही शोपण्याची सोय असते. रुंद रुळांवरील रेल्वे गाड्यांवर तिसऱ्या वर्गासाठी ८१ सास प्रवासी डबे आणि अरुंद रुळांच्या मार्गावर २९ सास प्रवासी डबे आहेत. ह्याशिवाय आणखीही काही असेच डबे नव्याने सुरू करण्यात येणार आहेत. प्रवाशांसाठी १३ स्टेशनावर कॅपिंग कोचेसचीही सोय करण्यात आली आहे.

ताज-एक्सप्रेस

आग्रा आणि त्याच्या आसपास बरीच प्राचीन प्रेक्षणीय स्थळे विसुरलेली आहेत. नवी दिल्ली येथे येणाऱ्या प्रवाशांना ही सर्व स्थळे शक्यतर एकाच दिवसात पाहून घेण्याची इच्छा असते. परंतु जलद प्रवासाच्या साधनाअभावी असे करणे शक्य होत नसे. ही अडचण ओळखून ताजमहाल, फतेहपूर-शिक्री, आग्राचा किल्ला, इत्यादी ठिकाणी जाण्यासाठी एक सास गाडी ऑक्टोबर १९६४ पासून सुरू करण्यात आली आहे. तिचे नाव ‘ताज एक्सप्रेस’ असे आहे. ही आरामशीर गाडी दिल्लीहून सकाळी ७ वाजता सुटते. तिच्यातून प्रवास करून सर्व काही पाहून प्रवासी रात्री ९-४० च्या सुमारास दिल्लीला परत येऊ शकतो. ह्या गाडीत ४६७ प्रवाशांची सोय केलेली आहे. ह्यातील ५ डब्यांत तिसऱ्या वर्गाच्या उताऱ्यांची सोय केलेली असून २ डब्यांतून पहिल्या वर्गाच्या-८० प्रवाशांची सोय केलेली आहे. त्याशिवाय सुखद हवामान राखणाऱ्या एका डब्यात २७ जणांची शोपण्याची चांगली व्यवस्था केलेली आहे. गाडीला भोजनाची सोय असलेला डबा जोडलेला आहे. त्यात ३० प्रवासी एका वेळेला जेवू शकतात. अजंठा आणि वेरूळची लेणी पाहण्यासाठी जाणाऱ्या लोकांसाठी साप्ताहिक सहलीची व्यवस्था महाराष्ट्र सरकारतर्फे करण्यात आली आहे. ही व्यवस्था मुख्यतः कमी उत्पन्नाच्या लोकांसाठी असून ह्या बाबतीत मध्य रेल्वेने चांगले सहकार्य दिलेले आहे. ही सहल जळगाव मार्गेने जाणाऱ्या एका रुंद रुळांवरील गाडीने करण्यात येते. प्रवाशांच्या गटाला एक संबंध डबाच पुरविण्यात येतो. सहलीला प्रत्यक्ष प्रवासासाठी फक्त ६ तास लागतात आणि दरडोई अवघा ६० रुपये खर्च येतो. गेल्या काही वर्षांत देशांतर्गत प्रवासास उत्तेजन देण्याकडेही बरेच लक्ष देण्यात आले आहे. अलीकडे आर्थिक घडामोडींचा वेग वाढलेला आहे. त्यामुळे निरनिराळ्या भागांतील कामगार, तंत्रज्ञ, इत्यादी लोक अधिक प्रमाणात हिंदूफिरू लागले आहेत. त्यामुळे दूर अंतराचे प्रवास करणाऱ्यांची संख्या वाढली आहे. ह्या गडींतील पुष्कळ प्रवासी हौसेचे मुशाफिर असतात. देशाच्या निरनिराळ्या भागांतील हजारो शेतकरी सास गाड्यांनी दूरवर जाऊन देशपर्यटन करू लागले आहेत. ह्या पर्यटनांत त्यांना जीवनाच्या नव्या तऱ्हा पाहायला मिळतात. त्यांच्या कल्पना व विचार देवाण-वेवाणीने अधिक प्रगल्भ होतात आणि त्यांचा सांस्कृतिक दर्जा वाढतो. शाळाकॅलेजांतील विविध वयांचे विद्यार्थी आणि त्यांचे शिक्षक ह्यांनाही प्रवासाविषयी सूप आस्था वाटू लागली आहे. शिक्षणात प्रवासाला किती महत्त्वाचे स्थान आहे हे त्यांना कळू लागले आहे. निरनिराळ्या क्षेत्रांत काम करणारे सामाजिक कार्यकर्तेही दौऱ्यावर जात असतात. आपल्याचसारख्या इतर सामाजिक कार्यकर्त्यांशी निकटचा संबंध आल्यास त्यांच्या अनुभवांचा फायदा मिळून समाजहिताच्या योजना अमलांत आणण्यास मदत होईल हे त्यांना कळून आले आहे. १९६३ साली मध्यवर्ती रेल्वेच्या बोरीबंदर स्टेशनावरून २१ सास गाड्या अखिल भारतीय प्रवासासाठी निघाल्या हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. ह्या गाड्यांतून शेतकरी, विद्यार्थी,

यात्रेकरू, समाजसंघटक, अशा विविध नागरिकांनी देशसंचार केला, हिवाळ्यात हौशी प्रवाशांचा बहर आलेला असतो. ह्या हंगामात बोरीबंदरवर जवळ जवळ १०० प्रवासी डब्यांची देसभाल व व्यवस्था रेल्वे नोकरांना करावी लागते. उतारांची सोय करण्यासाठी अलीकडे रेल्वे सात्याने काही सास-उपाय योजले आहेत. लांबवर प्रवास करणाऱ्यांसाठी झोपण्याचे डबे, तिसऱ्या वर्गाच्या प्रवाशांसाठी जागा राखून ठेवणे, जादा गाड्या सोडणे, इत्यादी उपायांमुळे प्रवाशांची चांगली सोय झाली असून त्यांची संख्या वाढली आहे. सास आसण्यात आलेल्या सहली-साठी रेल्वेचे संबंध डबे अगर त्यांतील काही विभागही राखून ठेवता-येतात. खेळांच्या स्पर्धांत भाग घेणाऱ्या सर्व प्रकारच्या खेळाडूंना प्रवासाच्या दरांत सास सवलती देण्यात येतात. सरकारमान्य शाळाकॉलेजांतील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षणाशी संलग्न असलेल्या प्रवासासाठी सास सवलती देण्यात येतात. मात्र विद्यार्थ्यांची संख्या १० पेक्षा कमी असून चालत नाही. पर-देशांतील शिक्षणसंस्थांतील १५ जणांच्या गटालाही शिक्षणविषयक प्रवासासाठी आणि ऐतिहासिक व प्रेक्षणीय स्थळे पाहण्यासाठी सवलती देण्यात येतात. देशात भरणान्या अनेक प्रकारच्या परिषदांना जाणाऱ्या प्रतिनिधींसाठीही १९६४ साली कितीतरी सास गाड्या सोडण्यात आल्या. ह्याशिवाय भारतामधील रेल्वेने सर्व वर्षभर त्यांल असणाऱ्या स्वस्त व गोल सफरी आसलेल्या आहेत. त्यांचाही फायदा प्रवाशांना घेता येतो. रेल्वे रस्ता आणि विमाने ह्या साधनांची संयुक्त तिकिटे देण्याचीही व्यवस्था अलीकडे करण्यात आली आहे.

सववी, सववी, सववी !

आपल्या नोकरांच्या सववी ऐकून कंटाळलेल्या एका मालकाने सववींचा एक तक्ताच तयार केला आहे. वेळ वाचविण्यासाठी नोकरांनी सववींचा नुसता नंबर सांगवा, असे त्यांना सुच-विण्यात आले आहे ! (बँका चेक परत करताना परतीच्या कारणांची एक छापील स्लिप जोडतात, आणि नेमके परतीचे कारण फुलीने निर्देशित करतात, तसाच हा प्रकार आहे.)

१. आम्ही आजपर्यंत असेच करित आलो आहो.
२. तुम्हाला इतकी घाई आहे, हे मला माहीत नव्हते.
३. ते माझ्या सात्याचे काम नव्हते.
४. मला ते संपवायला कुणीच सांगितले नाही.
५. मी 'ओके'ची वाट पाहत होतो.
६. हे वेगळे आहे, हे मला कसे समजणार !
७. ते त्याचे काम आहे; माझे नाही.
८. मी विसरलो.
९. ते इतके महत्त्वाचे आहे, मला माहीत नव्हत.
१०. मला दुसरी इतकी कामे होती, की मला त्याला हात लावायला सवडच नव्हती.
११. मला वाटते, मी तुम्हाला सांगितले होते.
१२. ते काम करण्यासाठी मला नेमले नव्हते.

भारत सरकारचा कर्जबाजारीपणा

(आकडे कोटी रुपयांचे)

	१९६१	१९६२	१९६३	१९६४	१९६५	१९६६ (बजेट)
१. अंतर्गत						
(अ) कर्जे	२,५६९	२,६८४	२,८४७	३,११०	३,२६३	३,३६५
(ब) ट्रेझरी बिले	१,२६३	१,१८२	१,४१५	१,३६०	१,४०४	१,३९४
(क) इतर	२९०	२९६	३०६	३११	३२०	३१५
एकूण (अ + ब + क)	४,१२२	४,१६२	४,५६८	४,७८१	४,९८७	५,०७४
२. बाहेरील	८४६	१,१११	१,३७९	१,८०९	२,१९२	२,७६४
एकूण कर्जे	४,९६८	५,२७३	५,९४७	६,५९०	७,१७९	७,८३८
अल्प बचत	९७०	१,०६९	१,१४६	१,२५१	१,३९७	१,५३२
इतर देणी	६५४	७६९	९२४	१,०८८	१,५४८	१,९१०
एकूण देणी	६,५९२	७,१११	८,०७७	८,९२९	१०,१२४	११,२८०

वैश्य कॉ-ऑपरेटिव्ह बँक लि.

स्थापना : १९४५]

मुगभाट, मुंबई-४.

[टेलिफोन ७९९००]

बचतीच्या आकर्षक योजना.

(१) स्पेशल सॅविंग

व्याजाचा दर १॥ टके

(२) त्रैवार्षिक मासिक बचत

" १॥ "

(३) पंचवार्षिक बचत सर्टिफिकेटे

" १॥ "

मुक्तीच्या आकर्षक दरांसंबंधी चौकशी करा.

मॅनेजर—ना. शं. कानिटकर

दातांच्या स्वच्छतेसाठी

★ माकडछाप म्हणजेच काळी टूथ पावडर ★

वँकांसारख्या संस्थांची सुरक्षितता व्यवस्था

शास्त्रीय उपायांच्या आधारावरील नवा धंदो

१९६४ साली ब्रिटनमध्ये आगीमुळे झालेल्या नुकसानीमुळे ७-८ कोटी पौंड रकमेचा उच्चांक गाठला. त्याशिवाय हे वर्ष गुन्हेगारांच्या कारवायांमुळे विमा कंपन्यांना फार वाईट गेले. त्यामुळे ह्या दोन्ही बाबतीत सावधानीचे व सुरक्षिततेचे उपाय योजण्यावर लक्ष केंद्रित करण्याची जरूर विशेष भासू लागली आहे. ह्या बाबतीत लोकांची उदासीनता वाढली आहे. अर्थातच आगीमुळे व चोराचिळामुळे होणारी नुकसानी टाळण्याचे उपाय अधिकाधिक कडक करण्यात येत आहेत आणि त्यांचे महत्त्व लोकांच्या मनावर ठसविण्यासाठी मोहीम काढण्यात आली आहे. आग आणि चोऱ्या ह्या उपद्रवांना बँका फारशा बळी पडत नाहीत. सरे म्हणजे चोरीसाठी आकर्षक वाटणाऱ्या वापरलेल्या नोटा त्यांच्याजवळ सूप मोठ्या प्रमाणावर असतात. शिवाय एखाद्या प्रसंगी महत्त्वाची कागदपत्रे नाहीशी होण्याचाही धोका असतो. काही वेळा तर ती कागदपत्रे पुन्हा न मिळण्यासारखीही असतात. विमा उतरणाऱ्या संघटनांच्या ह्या बाबतीतील कठीण कसोट्या जर अमलात आणल्या गेल्या तर बँकांच्या व्यवसायाच्या जागा ह्या कसोट्यांच्या कक्षेत येतात. कारण, ह्या ठिकाणी मोठे नुकसान होण्याची शक्यता असते. ब्रिटनमधील विमा कंपन्यांनी गेल्या मार्च महिन्यापासून व्यापारी व औद्योगिक संस्थांच्या व्यवसायाच्या जागांच्या विम्यासाठी नवे दर अमलात आणले आहेत. ह्या संस्थांनी आगीपासून संरक्षण करण्याच्या व्यवस्था सज्ज ठेवाव्या म्हणून कमी-अधिक जोखमी-प्रमाणे दरांतही बराच फरक ठेवण्यात आलेला आहे. नव्या दराप्रमाणे प्रत्येक जोखमीचे स्वतंत्र मापन करण्यात येते. पाण्याच्या अगर रासायनिक फेसाच्या साह्याने आग विझविण्याची व्यवस्था आपोआप कार्यान्वित होण्याची सोय करण्यात आली तर विम्यासाठी भरावयाच्या हप्त्यात ७० टक्के अगर अधिक बचत करता येते. आगीपासून उत्पन्न होणारा धोका टाळण्याच्या बाबतीत धोक्याची ताबडतोब सूचना देणाऱ्या व्यवस्थांपेक्षा स्वयंचलित आगप्रतिबंधक व्यवस्था अधिक उपयुक्त ठरतात असा अनुभव आहे. आगीच्या धोक्याची सूचना देणाऱ्या व्यवस्था सूचना मिळण्यास काही कारणाने उशीर झाला तर जवळ जवळ निरुपयोगी ठरतात. आगीच्या धोक्याच्या बाबतीत माणसाकडून चूक होण्याच्या संभवाला फार महत्त्व आहे. बहुतेक आगी माणसांच्या निष्काळजीपणामुळे अगर दुर्लक्षामुळे लागतात. म्हणून ह्या धोक्याची जाणीव लोकांच्या मनात रुजविण्याची अतिशय आवश्यकता आहे.

उपाय प्रमावी, पण स्वर्चाचा

तसेच काही प्रलोकन नसेल तर चोरीचा विमा उतरणारे बहुतेक लोक योग्य ते स्वरवारीचे उपाय सामान्यतः योजीत नाहीत असा अनुभव आहे. बँकिंगच्या व्यवसायातील काही लोकही ह्या लोकांत मोडतात. बँका चोरीविरुद्ध काही खास उपाय योजीत असल्या तरी ते कोणते आहेत. हे सांगण्याच्या बाबतीत त्या फार नासूष असतात. तथापि ह्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या कंपन्यांचा असा दावा आहे की, अलीकडे चोरी-प्रतिबंधक उपाय फार कार्यक्षम व परिणामकारक ठरू शकतात.

अर्थात ह्या उपायांना स्वर्च येतो. पण ह्यामुळे माघार घेणे बरोबर ठरणार नाही. आधुनिक तऱ्हेचे सुरक्षिततेचे उपाय योजण्याच्या कामी, विमा उतरणाऱ्या कंपन्या विमेश्रांता पुरेशी प्रेरणा देत नाहीत अशी समजूत होती. ह्या समजूतीत आता फारसे तथ्य राहिलेले नाही. अलीकडे विमा कंपन्या असुरक्षित अशा मोठ्या जोखमा पत्करत तर नाहीतच; पण अशा जोखिमा अंगावर घेण्यापूर्वी काही उपाय योजण्याचा जोराचा आग्रह करतात. एखादी बँक अगर कंपनी बरबर पहाता आगीच्या अगर चोरीच्या धोक्याच्या बाबतीत विम्याने पूर्ण संरक्षित आहे असे वाटते. पण एखाद्या वेळी महत्त्वाचे कागदपत्र नाहीसे झाल्यास त्यांची कुबं-बणा होते. कारण त्यांनी आपल्यावरील सर्व बाबतीत सुरक्षित-तेची योजना केलेली असतेच असे नाही. म्हणून प्रतिबंधक उपायांना वाढते महत्त्व आलेले आहे.

चोरीप्रतिबंधक आधुनिक उपाय

रात्रीच्या चोरांना अयशस्वी करण्याचे उपाय अलीकडे सुपुढे प्रगत झाले आहेत. ह्या उपायांवर मात करणे चोरांना अवघड जाते. चोरांना नकळत त्यांच्या कृत्याची सूचना देण्यासाठी पायांचे वजन पडल्याबरोबर घंटा वाजण्याची व्यवस्था असते. शिवाय विजेच्या साह्याने काम करणाऱ्याही काही व्यवस्था आहेत. एका मध्यवर्ती ठिकाणी असलेल्या पोलिसांच्या ठाण्यात ह्या व्यवस्थांमुळे धोक्याचा इशारा मिळू शकतो. काही ठिकाणी अदृश्य प्रकाश-किरणांची सोय केलेली असते. ह्या किरणांच्या मार्गात कोणताही अडथळा आला की घंटा सणसणू लागते. काही ठिकाणी जोखमीची जागा ठराविक हवेच्या दावाची ठेवण्यात येते. काही ठिकाणी कानांना ऐकू न येणाऱ्या ध्वनिलहरींचा उपयोग केलेल्या सोलीत प्रवेश झाल्याबरोबर धोक्याचा इशारा मिळण्याची व्यवस्था असते. काही इमारतींमधून दारे, भिंती व छप्पर ह्यांना सूक्ष्म जाळ्या बसविलेल्या असतात. त्यांना धक्का लागल्याबरोबर धोक्याची घंटा वाजते. अशा अनेक प्रकारच्या युक्त्या-प्रयुक्त्या आता निघालेल्या आहेत. त्यात सारखा बदलही होत असतो. कारण चोरांचे ज्ञान, त्यांची हत्यारे आणि चातुर्य ह्यांच्यापेक्षा प्रतिबंधक उपाय हे नेहमीच दोन पावले पुढे असावे लागतात. चोरांच्या लक्षात न येण्यासारख्या इशारांची व्यवस्था अलीकडे अधिकाधिक कार्यक्षम होत आहे. त्यामुळे त्यांच्यावर मात करणे चोरांना अवघड होत चालले आहे. परिणामी दिवसातील चोऱ्याच वाढू लागल्या आहेत. ह्या चोऱ्या होऊ नयेत म्हणून योजावयाचे उपाय वेगळे असतात. बँका, जवाहिरे, पोस्टाच्या कचेऱ्या, इत्यादी ठिकाणी सशस्त्र घाला पडण्याच्या बाबतीत मोठ्या जोखमीच्या जागा असतात. कारण, त्यांच्या व्यवहाराच्या ठिकाणी व्यवहाराच्या वेळेत मोठमोठ्या रकमा लोकांचे हात सहज पोचतील अशा जागी पडलेल्या असतात. अशा सशस्त्र घाल्याच्या प्रसंगी काम करणाऱ्या नोकरांना इलापत होण्याचाही संभव असतो. म्हणून त्यांनी अशा प्रसंगी विरोध न करण्याचे अगर तो केला तरी न केला असे भासविण्याचे घोरण स्वीकारावे लागते. कारण, धोक्याची सूचना देण्याची कोठलीही व्यवस्था चोरांना त्यांच्याजवळ शस्त्र

शत्रू दळात दाखल न्हा

असेल तर त्याचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करते. सशस्त्र चाल्यापासून वँकेतील नोकरवर्गाचे संरक्षण व्हावे म्हणून विरोध करण्याऐवजी स्वस्थ बसण्याचेच धोरण नोकरांना स्वीकारावे लागते. ह्यात मनुष्यजीविताबद्दल वाटणाऱ्या आस्थेचा भाग जसा असतो तसाच वँकेतील अनुभवी नोकरवर्ग निष्कारण गमावण्याचे टाळण्याचा अगर तो जायबंदी होण्याचा धोका टाळण्याचाही भाग असतो.

छुपे कॅमेरे

बहुतेक सशस्त्र घाळे व्यवस्थित आखलेले असतात; त्यांचे कार्य झटपट उरकण्यात येते आणि गुन्हेगारांची पसार होण्याची योजनाही नीट ठरलेली असते. त्यामुळे सशस्त्र दरोडेखोरांना पुराव्यासकट पकडण्यात येण्याचा संभव फारसा नसतो. म्हणून गुन्हाविरोध योजण्यात येणारे सशस्त्र दारांचे उपाय असे असतात की, त्यांच्यामुळे गुन्हेगारांना पुढे अटक करण्याचे काम सुलभ व्हावे. हे काम गुप्त ठिकाणी बसविण्यात आलेल्या कॅमेऱ्यांच्या साहाय्याने काही ठिकाणी करण्यात येते. कॅमेरा संस्थेचा नोकरवर्ग गुन्हेगारांना नकळत चालू करतो व त्यांची छायाचित्रे घेतो. लंडनमधील एका जवाहिराच्या दुकानी असे कॅमेरे बसविण्यात आले होते व त्यांनी आपली कामगिरी चोख बाजावल्याचे आढळून आले. काही वेळा सशस्त्र गुन्हेगार असे छुपे कॅमेरे कोठे बसविले आहेत ते माहीत करून घेण्यासाठी नोकरांना धाक-दपटशा दाखवितात. पण असे करण्यासही काही वेळ लागतोच; दरम्यानच्या काळात एकापेक्षा अधिक ठिकाणी बसविलेल्या गुप्त द्रोण्यांनी आपली छबी उतरविलेली नसेलच अशी खात्री गुन्हेगारांना बाळगता येत नाही. ह्याच युक्तीने दरोडेखोरांची छायाचित्रे त्रिजोरी उघडली जात असतानाच घेण्याची व्यवस्था अमेरिकेत बऱ्याच ठिकाणी वापरतात. त्याशिवाय सेफ डिपॉझिट व्हाल्टमध्येही ही युक्ती उपयोगात आणली जाते. काही बँकांतून खोटा चेक चढविण्यास आलेल्या माणसाचे छायाचित्र त्यास नकळत घेण्याचीही व्यवस्था करण्यात येते. धोक्याच्या सूचना देणाऱ्या पद्धतीसाठी लागणारी अनेक प्रकारची उपकरणे तयार करणाऱ्या बऱ्याच कंपन्या इंग्लंड व अमेरिकेत आहेत. तथापि धोक्याच्या सूचना देण्याच्या व्यवस्थांनी अजूनही सर्व काम भागते असे नाही. कारण ह्या पद्धतीत माणसाचा निष्काळजीपणा टाळण्याचीच फक्त व्यवस्था असते. म्हणून रात्रीचा सडा पहारा देण्याची व्यवस्था अजूनही पूर्णपणे बंद झालेली नाही.

संरक्षण देणारांचा नवा धंदा

हे काम आता एखाद्या सामान्य पोलिसाकडे न सोपविता ते संघटित धंदेवाइकांकडे देण्याची वृत्ती वाढत चालली आहे. बँकांचे अगर तत्सम संस्थांचे व्यवहार बंद असण्याचा जो रोजचा काळ असतो, त्या काळात त्यांच्या जागांत पहारा देण्याचे व नजर ठेवण्याचे काम करणाऱ्या कंत्राटी संस्थांचा पाश्चात्य देशांतून असतात. ह्याच संस्थांकडे बँकांमधील पैसा व इतर मूल्यवान माल नेण्याआणण्याचे काम अधिकाधिक प्रमाणांत सोपविण्यात येऊ लागले आहे. अर्थातच बँका ह्या संस्थांचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करून घेतात. अशा प्रकारचे काम करणाऱ्या संस्था इंग्लंडमध्ये दरसाल सुमारे ९० लाख पौंडांचा धंदा करतात. १९७० च्या सुमारास त्यांच्या धंद्यांत दुपटीने वाढ होईल असा अंदाज आहे. पण, हा धंदा आता तज्ज्ञांचा झाला आहे. कारण नेआण करण्यासाठी लागणारी खास बनविलेली वाहने ह्या बाबतीत फार महत्त्वाची असतात आणि त्यांचा वापर करणे आर्थिक दृष्टीनेही कमी खर्चाचे होते. ब्रिटनमधील एक कंपनी बँकांच्या महत्त्वाच्या वस्तूंची ने आण करण्याचा धंदा करीत असे. परंतु आता तिने मूल्यवान वस्तूंच्या वाहतुकीसाठी लागणारी खास प्रकारची सुरक्षित वाहने उत्पादन करण्याचा कारखाना काढला आहे. अशा प्रकारच्या वाहनांना ब्रिटनमध्ये चांगली मागणी आहे आणि त्यांच्या किमतीही फारशा नाहीत. त्यांचा उपयोग नेहमीच्या वाहतुकीला चांगला होतो. अगदी ९९ टक्के सुरक्षितता पाहिजे असेल तर थोड्याफार खर्चात तीही मिळू शकते. मात्र सुरक्षितता-वाहने चालविणाऱ्यांनी शिस्तीने व कवायतीपद्धतीने आपले काम केले पाहिजे. १०० टक्के सुरक्षितता पाहिजे असेल तर मात्र बराच खर्च करून विशेष प्रकारच्या गाड्यांची व्यवस्था करावी लागेल. ही गाडी म्हणजे चाकावरील एक किल्लाच असतो. गाडीतून सेफ डिपॉझिट व्हाल्टमध्ये नेताना मूल्यवान वस्तूंच्या बाबतीत जो धोका संभवतो, तो नष्ट करण्यासाठी ह्या गाडीत अनेक युक्त्या केलेल्या असतात. आर्थिक अदृष्ट्या नसेल तर शास्त्रीय ज्ञान ह्या बाबतीत पूर्ण बरोबर मार्ग दाखवून देऊ शकेल. मूल्यवान वस्तूंचे स्थलांतर करताना जो धोका असतो तो मोठ्या कंपन्यांकडे सोपविण्याची वृत्ती वाढत चालली आहे. हा धंदा करणाऱ्या अनेक कंपन्या आर्थिकदृष्ट्या भक्कम आहेत आणि ज्यांनी आजपर्यंत चांगले यश मिळविले आहे त्यांच्याकडेच हे काम देण्यात येते. दुसऱ्या कोठल्याही धंद्यापेक्षा ह्या धंद्यात झालेल्या एखाद्याही चुकीचे परिणाम सुरक्षिततेची हमी देणाऱ्या कंपन्यांना अधिक भोवतात.

[स्थापना १९२१]

गरगट्टी अँड सन्स

शहापूर-बेळगांव

धोबी, फॅमिली व शिंपी

पेटंट इसीचे कारखानदार

आमचे देश-

बांधवांस हें वर्ष

सुखाचे जावो !

स्वातंत्र्यरक्षणासाठी आघाडीवर प्राणार्पण
करणान्या व रक्त सांडणाऱ्या जवानांना
कृष्णेची मानवंदना

**कृष्णा सहकारी साखर
कारखाना लि., रेठरे बुद्रुक**
पो. शिवनगर, ता. कराड, जि. सातारा

सभासद, ऊसपुरवठा करणारे विगर सभासद, कामगार,
वाहतूक व तोडणी ठेकेदार, व्यापारी आणि असंख्य
हितचिंतक यांना दीपावली सुखाची व
समृद्धीची जावो.

दि. २१ ऑक्टोबर १९६५ रोजी सहाय्या गळीत
हंगामास सुरुवात करून कृषिप्रधान औद्योगिक
समाजव्यवस्थानिर्मितीचे कर्तव्य पार
पाडत आहे.

मं. रा. वरणगांवकर, मॅनेजिंग डायरेक्टर.

दि. पां. ऊर्फ आबासाहेब मोहिते, जयवंतराव भो.सले,
व्हाईस चेअरमन. चेअरमन.

शू रा मी वं दि ले

पंजाब-काश्मीरच्या रक्तरंजित भूमीवर, रावी-
शेलमच्या तीरावर आणि, हाजिपीर सिंडीच्या
परिसरांत आपल्या मातृभूमीचे संरक्षण करीत
असतां धारातीर्थी पतन पावलेल्या शूर जवानांच्या

पवित्र स्मृतीस अभिवादन !

श्रीदूधगंगा-वेदगंगा

सहकारी साखर कारखाना लि., बिंदी
(मौनीनगर), तालुका कागल, जिल्हा कोल्हापूर

बी. बी. सुळीक, सी. एन. घाटगे, व्ही. एच. पाटील,
इनचार्ज कार्यकारी व्हाईस चेअरमन चेअरमन
संचालक

लोकशाहीतील आर्थिक विकासाची सहकार ही एक गुरुकिल्ली आहे. सहकारी चळवळीचा
जन्म मुख्यतः गरीब जनांचा उद्धार करणे आणि त्यांना स्वतःच्या पायावर उभे राहण्यास
शिकविणे यासाठीच झाला. म्हणून.....

आपल्या योजनाबद्ध सहकारी पद्धतीने गरीब शेतकऱ्यांस कुक्कुटपालन व दुग्धव्यवसा-
याच्या द्वारे सबल करण्यात ठेवीदार व उत्पादक कर्जदार या दोघांनाही संतोष देण्यात ही बँक
यशस्वी झाली आहे.

दि सातारा डिस्ट्रिक्ट सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.

मुख्य कार्यालय : सातारा.

दि. ३०-६-१९६५ अखेर	:	तार : कृषि बँक	:	दूरध्वनी :—१८
वसूल भांडवल		रु.		४७,१५,२००
गंगाजळी व इतर निधी		रु.		१३,१८,६६५
ठेवी		रु.		३,५६,२२,०८६
दिलेली कर्जे		रु.		३,८९,२०,००४
खेळते भांडवल		रु.		५,२४,८१,४८३

सर्व प्रकारच्या ठेवी वाढविलेल्या आकर्षक व्याजाच्या दराने स्वीकारल्या जातात.
बँकिंगचे सर्व व्यवहार केले जातात.

ठेवीचे दर : चालू ठेव :—३%, सेव्हिंग ठेव ४%, मुदत ठेव १३ ते ०३%.

स. गो. तिलवे,
मॅनेजर.

रघुनाथरावजी पाटील,
चेअरमन.

बँकर-खातेदार कराराचे स्वरूप

हिशोबाचा यांत्रिकीकरणामुळे निर्माण झालेला उदबोधक पत्र

वेस्टमिन्स्टर बँकेचे सातेदार, मि. बर्नेट ह्यांचे बँकेच्या ब्रॉम्ले शाखेत एक आणि बरो शाखेत एक, असे दोन करंट अकाऊंट होते. बरो शाखेचे हिशोब सेंट्रल कॉम्प्युटर पद्धतीने (यंत्राने) केले जात असत; ब्रॉम्ले शाखेचे हिशोब जुन्या पद्धतीनेच केले जात असत. बर्नेटजवळ हाताशी बरो शाखेचे चेकबुक होते, पण त्याला ब्रॉम्ले शाखेवर चेक काढावयाचा होता. तेव्हा त्याने 'बरो' हे शब्द व त्या शाखेचा पत्ता आढळ्या रेषा मारून सोडून टाकून त्या ऐवजी 'ब्रॉम्ले' हा शब्द आणि त्या शाखेचा पत्ता लिहिला, आणि चेक लिहून देऊन टाकला. पुढे त्याने हा चेक रद्द करण्याचे ठरविले आणि त्याप्रमाणे त्याने ब्रॉम्ले शाखेला 'स्टॉप पेमेंट'ची सूचना दिली. परंतु, इलेक्ट्रॉनिक योजनेप्रमाणे चेकवर त्या त्या शाखेचे नाव, मॅग्नेटिक इंक कोडिंगने उमटविलेले असते आणि शाखावार सॉर्टिंग इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने आपोआप होते. तेव्हा हा चेक, त्यावरील मॅग्नेटिक इंक कोडिंगप्रमाणे बरो शाखेच्या गळ्यात गेला. (चेकवर साध्या शार्पने शाखेच्या नावात केलेली दुरुस्ती 'कॉम्प्युटर'ला 'वाचता' आली नाही, असे जज्जाने सांगितले) चेकचे पैसे ब्रॉम्ले शाखेने दिले आणि चेकच्या रकमेची (२,३०० पौंड) भरपाई करून मागणारा दावा बर्नेटने बँकेवर लावला.

वरवर पाहता, बँकेला बचावाचे काहीच मुद्दे नव्हते. पण बरो शाखेच्या सातेदारांना दिलेल्या चेकबुकाचे मुसष्टावर सालील वाक्ये होती:—"जे. बर्नेट ज्या सात्यासाठी हे चेक तयार केलेले आहेत, त्यासाठीच ते वापरले पाहिजेत. इतर कोणत्याही सात्यासाठी ते वापरता कामा नयेत."

बँकेचे म्हणणे असे, की वरील सूचना छापलेले चेकबुक सातेदाराने घेतल्यानंतर आणि त्यातील चेकचा बिनतक्रार उपयोग केल्यानंतर ह्या अटीचा त्याने कराराचा भाग म्हणून स्वािकार केल्यासारखेच होते. तेव्हा बरो सात्याने त्याचा चेक अन-विकाराने पास केला, असे म्हणता येणार नाही.

करारात बदल कोणत्या प्रकारे होऊ शकतो?

करारात बदल कोणत्या प्रकारे होऊ शकतो, हा महत्त्वाचा प्रश्न येथे उपस्थित झाला. बरो शाखेने ऑटोमॅटिक बुककीपिंग सुरू करण्याच्या आधीपासून बर्नेट हा वेस्टमिन्स्टर बँकेचा सातेदार होता. तेव्हा, आता बँक ज्याचा आधार घेत आहे ती अट पूर्वीच्या करारात असणे शक्यच नव्हते. कराराला उभयपक्षांची संमती हवी तशी करारातील बदलासही हवी; कोणताही एक पक्ष नवी अट ठरवू शकणार नाही. नव्या अटीची दुसऱ्या पक्षाला नोटीस हवी; त्या पक्षाने नवी अट प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष रीतीने तरी मान्य करायला हवी.

चेकबुकावरील दोन वाक्ये ही पुरेशी नोटीस नव्हती, असे न्यायमूर्तींनी ठरविले. पूर्वीच्या चेकबुकावर ही वाक्ये नव्हती आणि नवीन चेकबुक पूर्वीच्या चेकबुकापेक्षा दिसायला वेगळे नव्हते. चेकबुकावरील वाक्ये आपणावर बंधनकारक आहेत, अशी सातेदाराला समज मिळण्याजोगी आणि सातेदाराने ती वाक्ये वाचली नाहीत तरी ती त्याचेवर बंधनकारक होण्याजोगी येथे परिस्थिती नव्हती. चेकच्या वापरावर मर्यादा घालणारी

वाक्ये प्रत्यक्ष चेकवरच छापलेली असती, तर त्या चेकवर सही करणारा सातेदार त्यामुळे बांधला गेला असता, असे म्हणणे समर्थनीय झाले असते.

जुना आणि नवा सातेदार

बर्नेटने केलेली साढासोड विचारात घेण्याचे बँकेवर बंधन नव्हते, असे बँकेचे म्हणणे. एकाच बँकेच्या दोन शाखांत साती असणारी गिऱ्हाईके थोडी असतात; एका शाखेतील सातेदाराने त्याच शाखेतील दुसऱ्या सातेदाराला आपल्या चेकबुकातून चेक वापरासाठी काढून देण्याची प्रथाही दिसून येते. चेकबुकावरील वाक्याचा रोख ह्या प्रथेविरुद्धच असणार, असे न्यायमूर्ती म्हणाले. रेल्वे तिकिटावरील अटी उतारुवर बंधनकारक धरण्यात येतात, तद्वतच चेकबुकावरील अटी मूळ कराराचा भागच, कदाचित समजण्यात आल्या असल्या, असे न्यायमूर्तींनी उद्गार काढले. नव्या सातेदाराच्या बाबतीत बँक आपल्या अटी बदलू शकते; सातेदाराला मग पुढे व्यवहार करायचा का नाही हे ठरविण्यास संधी मिळते. उदाहरणार्थ, बँकेने बँकर-गिऱ्हाईक करारातील बावी एका मार्गदर्शक पुस्तिकेत समाविष्ट केल्या आणि ती पुस्तिका नव्या सातेदाराला देऊन त्याची पावती घेतली, कराराला ती पुस्तिका आधारभूत राहिल असे त्या पावतीत शब्द असले, म्हणजे त्या पुस्तिकेतील अटींना कराराचे स्वरूप प्राप्त होईल. तथापि, साते उघडताना दिलेल्या फक्त चेकबुकावरील वाक्ये कराराप्रमाणे बंधनकारक होतील किंवा नाही ह्याची शंकाच आहे.

करार मुख्यतः प्रथेच्या स्वरूपाच

बँकर आणि सातेदार ह्यांच्यामधील करार सर्वच काही लेखी नसतात; बहुतेक ते प्रथेवरच आधारलेले असतात. नवीन साते उघडणारा, नमुन्याच्या सहीच्या फॉर्मवर सही करण्यापलीकडे कोणत्याही करारावर सही करीत नाही. तथापि, अभिप्रेत अटी सर्वांना माहित असतात; परिस्थिती बदलेल त्याप्रमाणे अभिप्रेत अटीही बदलतील. बँकातून ऑटोमॅटिक यंत्रांचा वापर वाढला म्हणजे मॅग्नेटिक इंक कोडिंगच्या आनुषंगिक अशा नव्या अटी रूढ होतील. आजही बँका सातेदारांच्या अनुमतीची वाट न पाहता चार्जस त्यांच्या नावे टाकतात. सातेदाराने तक्रार केली तर बँका कोर्टात जाण्याच्या ऐवजी त्याचे साते बंद करणेच पत्करतात!

नव्या सातेदाराला प्रस्तुत प्रकरणातील चेकबुक दिले असते, तर त्याचा अर्थ, न्यायमूर्तींची सूचना (चेकबुकापेक्षा चेकवरच वाक्ये लिहिणे) अमलात आणावयाचे म्हटले, तर बरोचा चेक बदलून ब्रॉम्लेचा केलेला असला आणि, जरी बरोने तो वटवून त्याची रकम सातेदाराच्या नावे लिहिली तरी बँकेविरुद्ध कारवाई करता येईल. कारण बरोला बंधनकारक सूचनाच मिळाली नव्हती. पण बँक सातेदाराविरुद्ध करारभंग केल्याबद्दल कारवाई करू शकेल.

कोणत्याही करारात दुरुस्ती करताना काळजी घ्यायला हवी, हे बर्नेट प्रकरणाने स्पष्ट केले आहे. दुरुस्तीची नोटीस असंदिग्ध हवी आणि दुसऱ्या पक्षाच्या ती नजरेस आलेली असली पाहिजे. इतक्या वर्षांच्या अनुभवांतरही, बँकर-सातेदाराच्या नात्याचा करार लेखात उतरविण्याच्या प्रयत्नात एवढी जुनी बँकही अडचणीत यावी, हे विशेष.

दि मराठा को-ऑपरेटिव्ह क्रेडिट बँक लि., बेळगांव

आपल्या भारताच्या सरहद्दीचे संरक्षण करीत असताना
घारातीर्थी पडलेल्या जवानांना शतशः प्रणाम !!

सरहद्दीचे संरक्षण करीत असतानाच भारताची आर्थिक
स्थिती भरभक्कम करणे प्रत्येक भारतीयाचे आय कर्तव्य आहे.

अल्प बचतीत गुंतवलेला पैसा राष्ट्र-उभारणीच्या
कार्यात उपयोगात आणून भारताची आर्थिक स्थिती
मजबूत करता येईल.

यासाठीच बँकेने सुरू केलेल्या अल्पबचत ठेवीत
आपली रक्कम गुंतवा.

बँकेने सुरू केलेली आर्थिक आघाडी :—

शेअर भांडवल रु. १,९८,७६०
रिझर्व्ह फंड्स रु. २,२२,२६०

राष्ट्रकार्यातील बँकेचा वाटा
(इन्व्हेस्टमेंट्स) रु. ११,८०,०००

ठेवी रु. २६,०१,०००
एकूण खेळते भांडवल रु. ३१,६३,०००

राष्ट्रकार्यातील आपला वाटा उचलण्यासाठी आजपासूनच
बचत करा व बचत रकमेचा सुविनियोग करण्यासाठी बँकेने सुरू
केलेल्या अल्पबचत ठेवीमध्ये गुंतवा.

‘ठेवीवर आकर्षक व्याज व कर्जावर व्याजाचा माफक दर’
हेच आमचे ध्येय।

अधिक माहितीसाठी बँकेच्या कार्यालयात भेटा.

बेळगांव } अर्जुनराव गोविंदराव घोरपडे,
दि. ११/१०/१९६५ } चेअरमन.

स्थापना : सन १९०९

फोन क्र. ५६२८३

दि कॉसमॉस को-ऑपरेटिव्ह अर्बन बँक लि., पुणे २.

कॉसमॉस बँक विल्डिंग, कुंटे चौक, लक्ष्मी रोड, पुणे २.

कामाची वेळ—सकाळी ९-१५ ते ११-४५

सायंकाळी ५-१५ ते ६-४५

अधिकृत भांडवल रु. ३,००,०००

वसूल झालेले भांडवल रु. २,९७,३६०

गंगाजळी व इतर निधी रु. ३,११,७५६

ठेवी रु. २७,००,६०८

खेळते भांडवल रु. ३४,०२,३१९

सहाय्यार मंडळ :—(१) मा. प्रो. वा. रा. होनप, अध्यक्ष.

(२) मा. डॉ. न. का. पारुरे, उपाध्यक्ष. (३) मा. गं. मो. भणगे,

(४) मा. रा. द. भट, (५) मा. वि. ल. हर्डीकर.

कार्यकारी मंडळ :—(१) मा. व. ग. देव, कार्याध्यक्ष

(२) मा. इ. गो. महाजन, उपकार्याध्यक्ष (३) मा. डॉ. सु.

मा. कुलकर्णी, (४) मा. अ. बा. देहाबराय, (५) मा. सौ.

आशा वि. हर्डीकर, (६) मा. म. ग. खांडेकर, (७) मा. द. मो.

पाटसकर, (८) मा. डॉ. का. रा. कापरे, (९) मा. स. स.

देशपांडे, (१०) मा. म. भ. राडकर, (११) मा. म. ना. परांजपे.

स्थानिक आयुष्य निरीक्षक :—(१) मा. के. शं. कुलकर्णी,

(२) मा. म. ज. पेठे.

सभासद व विंगर सभासदांस आर्थिक साहाय्याच्या पुढील व्यवस्था

(१) कर्जे व कॅशक्रेडिट्स.

(२) हायर परचेस व्यवहार करणारी एकमेव संस्था.

(३) महाराष्ट्र राज्यातील प्रमुख शहरातील बँकांवर ड्राफ्ट.

बँकिंगचे व कलेक्शनचे सर्व व्यवहार केले जातात.

चौकशी बँकेत करावी.

—य. श्री. शाळिग्राम, कार्यवाह.

शेतकरी सहकारी साखर कारखाना लि., सांगली

१. सांगली जिल्ह्यातील औद्योगिक विकासाचा केंद्रबिंदू व सहकारी चळवळीचे स्फूर्तिस्थान.
२. शेतकऱ्यांची मालकी व शेतकरी-प्रतिनिधीचे व्यवस्थापन.
३. सन १९६४-६५ सालामध्ये २,५३,००० टन ऊस गाळून २,९२,००० पोती साखरेचे उत्पादन.
४. प्रतिदिनी १,००० मे. टन गाळित कार्यशक्ती दर दिवसास २,६०० मे. टनांपर्यंत वाढविण्यासाठी परवाना.
५. विस्तारित कार्यशक्तीनुसार नोव्हेंबर, १९६५ पासून उत्पादन सुरू होईल.
६. मळीपासून रेक्टिफाइड स्प्रिटचे उत्पादनात भागीदारी.
७. अल्पकाळात प्रगतिपथावर वाटचाल.
८. चार सहकारी साखर कारखान्यांच्या सहकार्याने निघणाऱ्या २७ कोटी रु. च्या सहकारी कागद कारखान्या-मध्ये भागीदारी.
९. भारतामध्ये सहकारी क्षेत्रातील सर्वात मोठा साखर कारखाना म्हणून प्रसिद्धीस आलेला.

शेतकरी सहकारी साखर कारखाना लि., सांगली.

राष्ट्रीय संरक्षण कार्यात आपला वाटा सहर्ष व स्वाभिमानाने उचलीत आहे.

आ. र. उपाध्याय,
मॅनेजिंग डायरेक्टर.

आबासाहेब ग. शिंदे,
व्हाइस चेअरमन.

वसंतराव पाटील, एम. एल. ए.
चेअरमन.

प्रगत शेतकरी वर्गाचा उदय

उत्पादनवाढीच्या समस्या

पूर्वी कधीही प्रत्ययाला न आलेला असा पंचप्रसंग शेतीच्या क्षेत्रात आज आपल्यापुढे उभा आहे. चांगले मरघोस पीक येणे ही गोष्ट आता निसर्गाच्या लहरीवर अवलंबून नाही; आता मानवाधीन आहे. समाजातील हुशार, कर्तबगार माणसे शेतीकडे आकर्षित होत नाहीत, तोवर शेतीला चांगले दिवस येणे कठीण आहे. म्हणूनच अशा व्यक्ती शहरांकडे न वळता शेतीकडे आकर्षित होतील ह्यासाठी जरूर ते अनुकूल वातावरण निर्माण केले पाहिजे. बुद्धिमंत आणि उत्साही तरुण पदवीधरांनाही असे वाटले पाहिजे की आपण अन्य क्षेत्रांपेक्षा शेतीतच अधिक प्रतिष्ठा मिळवू, अधिक कमाई करू.

प्रगत शेतकऱ्यांचे प्रयत्न

स्वातंत्र्योत्तर काळात आपल्याही देशात प्रगत शेतकऱ्यांचा एक लहानसा वर्ग उदयास येत आहे आणि ह्या वर्गाने ग्रामीण भागात मोठे स्थित्यंतर घडवून आणण्याची घडपड चालविली आहे. परंतु त्याचे कार्य यशस्वी व्हावे म्हणून त्याला कोणी मदतीचा हात पुढे केला नाही किंवा त्याच्या प्रयत्नांचा शेतीची उत्पादकता वाढण्यावर केवढा परिणाम होईल हेही कोणी लक्षात घेतले नाही. उलट त्याच्या मार्गात अडथळे निर्माण करण्यात येत असलेले पाहून मन व्यथित होते.

ही भीती दूर झाली पाहिजे

कोणत्याही प्रगत शेतकऱ्याला यशस्वी उत्पादक होण्यासाठी आपल्या प्रयत्नांच्या बरोबरीने सत्ते, चांगली बी-बियाणी, आर्थिक साहाय्य, पाणीपुरवठा, ह्यांची योग्य वेळी सोय होणे अवश्य असते. बऱ्याच वेळा असे प्रत्ययास येते की, कोणत्याही चाह्य मदतीशिवाय हे सगळे आपल्यालाच केले पाहिजे. सर्व गोष्टींची तरतूद केल्यावरही त्याला सारखी अशी भीती वाटत असते की आपले अस्तित्वच धोक्यात आहे. ही भीती दूर केली पाहिजे. जमिनीतून अधिकाधिक उत्पन्न काढण्यासाठी त्याने केलेले प्रयत्न वाया जाणार नाहीत, अशी हमी त्याला मिळाली पाहिजे. त्याचे हितसंबंध जमिनीत गुंतलेले आहेत. जमीन सुधारणा कायद्यांचा हेतू चांगला असला तरी त्यामुळे, प्रगत शेतकऱ्याची उपक्रमशीलता व उद्योगीपणा ह्यांतून त्याला लाभणाऱ्या सुरक्षिततेला धक्का पोचता कामा नये. औद्योगिक क्षेत्रात एसादा चांगले कार्य करित असला तर त्याला कोणी हात लावीत नाही; उलट त्याला जरूर ते संरक्षण दिले जाते. तसे झाले तरच त्याला आपले कर्तृत्व दाखविता येते.

उत्पादनवाढ कशी होईल ?

उत्पादनवाढीसाठी हेच घोरण अवलंबण्याची गरज आहे. त्या दृष्टीने पुढील काही महत्त्वाच्या मुद्यांचाही विचार झाला पाहिजे.

(१) निरनिराळ्या विभागांत 'आदर्श शेते' तयार करण्यास उत्तेजन दिले पाहिजे. अशी आदर्श शेते सरकारी मालकीची किंवा प्रगत शेतकऱ्यांनी तयार केलेलीही असू शकतील. अन्य शेतकऱ्यांना शिक्षण देण्याची सोयही ह्या शेतांवर असावी.

(२) चटकन सत्ते मिळणे ही शेतीच्या यशाची गुरुकिडीच

आहे. योग्य प्रमाणात सत्ते पुरविण्याची आपण व्यवस्था करू शकलो नाही तर शेतांची उत्पादकता वाढविण्याचे प्रयत्न फसल्यावाचून राहणार नाहीत.

(३) एवढीच, किंवाहून ह्याहून थोडी अधिक गरज आहे ती पाणीपुरवठा सुधारण्याची; कारण पाण्यावाचून कोणतीच योजना मूळ धरू शकणार नाही.

(४) चांगली पिके घ्यायला हवीत तर बी-बियाणेही चांगल्या जातीचे, निवडक हवे. ही गरज पूर्ण करण्यासाठी साजगी बी-बियाणेवाल्यांना उत्तेजन घ्यायला हवे.

(५) ग्रामीण भागात कमी दराने सुलभ कर्जपुरवठा करण्याची सोय व्यापक प्रमाणावर झाली पाहिजे. शेतकऱ्यांची पत ठरविणे व परतफेडीचे मार्ग, ह्यांविषयी नव्याने विचार व्हायला हवा.

ह्याशिवाय जंतुनाशक हवेतून फवारणे, हळूहळू यांत्रिकीकरण करणे, इत्यादी सोयीही व्हायला हव्यात.

शेतीचे अधुनिकीकरण

अधुनिकीकरणाविषयी, विशेषतः सतांविषयी, बोलावयाचे तर संबंध शेतीला गवसणी बालण्याइतकी साधनसंपत्ती आपल्यापाशी नाही, ही गोष्ट आपण प्रथम ध्यानात घेतली पाहिजे. शिवाय एसादा नव्या पद्धतीमुळे पीक निरपवादपणे अधिक येते, ही गोष्ट सिद्ध झाल्यासही ती पद्धत स्वीकारण्यास शेतकरी स्वभावतःच तयार नसतो. त्यामुळे आपले प्रयत्न विशिष्ट क्षेत्रापुरतेच मर्यादित केले पाहिजेत.

शेतीची उत्पादकता वाढवावयाची असेल तर शेत लहानांत लहान केवढे मोठे असावे हे ठरवावेच लागेल. शेतकरी आणि देश ह्या दोघांच्याही हिताच्या दृष्टीने तसे करणे आवश्यक आहे.

अग्रक्रमांचा फेरविचार करा

अनेक जाणत्या निरीक्षकांचे असे मत आहे की, काही वैचारिक विकृती सोडल्या तर आपले नियोजन निर्दोष आहे; आपण कमी पडतो ते अंमलबजावणीत. शेतीच्या बाबतीत तर हे अधिकच सरे आहे. ह्याचे मुख्य कारण असे की, ज्याच्यावर ह्या योजना राबविण्याची जबाबदारी असते त्या अधिकाऱ्यांमध्ये निष्ठाच नसते. अशा स्थितीत लोकांच्या सहकार्याच्या भाषेला फारसा अर्थ उरत नाही. पंचायती राज आणि ग्रामीण सहकारी संस्था ह्यांच्या पलीकडे जाऊन ह्याबाबत थोडा विचार व्हायला हवा. सरं म्हणजे विविध गोष्टींना आपण दिलेल्या अग्रक्रमांचा फेरविचारच करायला हवा आहे.

ह्या बाबतीत एक गोष्ट प्रथम अशी करता येईल की जी शेते विशेष कार्यक्षमता दाखवितात त्यांना, त्यांचा आकार केवढाही असला तरी, हात लावू नये. ह्याचीच दुसरी बाजू अशी की कायद्याच्या तंत्रात बसत नाही म्हणून जी जमीन सरकार ताब्यात घेते ती निवळ गरजवंतांना देण्याऐवजी जमीन कसण्याची पात्रता पाहून दिली जावी.

सोलापूर शहरातील एकमेव नागरी सहकारी बँक दि लक्ष्मी को-ऑपरेटिव्ह बँक लि., सोलापूर

स्थापना ६-६-१९२९ [फोन नं. ३१७
हेड ऑफिस—नवी पेठ ★ बँच ऑफिस—साखर पठे
वसूल भांडवल १,५३,०००=००
रिझर्व व इतर फंड्स ७३,०००=००
ठेवी १२,०४,२२१=२६
एकूण खेळते भांडवल १५,२५,३६५=००

डिपॉझिट सन १९६४-६५ करिता ६३ टक्के प्रमाणे.
सुरक्षित व आकर्षक दराने ठेवी स्वीकारल्या जातात.
सोन्याचांदीच्या जिनसांच्या, व्यापारी मालाच्या व मुदत
ठेव व गव्हरमेंट सिक्युरिटीजच्या तारणांवर सभासदांना कर्जे
देण्याची सोय केली आहे.

— बोर्ड ऑफ डायरेक्टर्स :—

- (१) श्री. ति. बा. भोळा, प्रेसिडेंट. (२) श्री. वा. गुं. बागेवाडीकर,
ऑ. मॅ. डायरेक्टर. (३) श्री. मा. ह. कोंतम, (४) श्री. कृ. गो.
जानकर, (५) श्री. ग. रा. खडकीकर, (६) श्री. ना. वि. दुदगीकर,
(७) श्री. सा. हं. साळुंके, (८) श्री. ग. रा. बाळी,
(९) श्री. वा. द. आराध्ये.

के. एल्. सिद्धम
मॅनेजर

तुतन वर्ष आमच्या बँकेचे भागीदार, ठेवीदार व
हितचिंतक यांना समृद्धीचे व भरभराटीचे आवो !

दि धुळे डिस्ट्रिक्ट सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक लि., धुळे

(स्थापना : १३-९-१९५७)

मुख्य कचेरी : गुरुद बाग, धुळे, (पोस्ट बॉक्स नं. ३)

चेअरमन : श्री. पुरुषोत्तम काळू पाटील, बी. कॉम., एलएल. बी.
व्हाइस चेअरमन : श्री. वसंतराव दगाजाराव पाटील
ह्या बँकेत ठेवलेला पैसा शेतकऱ्यांच्या व औद्योगिक सहकारी
संस्थांच्या प्रगतीसाठी वापरला जातो.

बँक अल्प मुदतीच्या ठेवी आकर्षक व्याजाचे दराने स्वीकारते.

बँकेत वाढत्या प्रमाणात ठेवी ठेवून जिल्ह्यातील
शेतकऱ्यांना साहाय्य करण्यास आम्हास भवत करा.

ऑडिट वर्ग "अ" ता. ३१-८-१९६५

- (१) अधिकृत भाग भांडवल रु. ७५ लाख
(२) भरपाई झालेले भाग भांडवल रु. ५८ लाख, ५६ हजार
(३) ठेवी रु. २ कोटी, ८१ लाख
(४) कर्जे रु. ५ कोटी, ९ लाख
(५) खेळते भांडवल रु. ६ कोटी, ३९ लाख

जिल्ह्यात ह्या बँकेची मुख्य कचेरी व ३२ शाखा भवित कार्य
करीत आहेत.

जी. क्यू. शंख
मॅनेजर

श्री महावीर को-ऑप. बँक लि. कोल्हापूर

तुमचा उत्कर्ष व औद्योगिक प्रयत्नांतील,
दुवा ती कायम टिकवते.....

म्हणूनच.....

या बँकेशी जडणारे तुमचे हितसंबंध,
म्हणजे तुमचे व तुमच्या उद्योगधंद्याचे
स्थिर, सुरक्षितता व उत्कर्ष यांची हमीच.

तुमच्या बचतीवर व ठेवीवर जास्तीत जास्त व्याज देऊन,
त्यांची शक्ती देशाच्या उद्योगीकरणाकडे वळवणारी,

कोल्हापुरातील अग्रगण्य नागरी बँक

बँकेचे स्वतःचे भांडवल रु. ३,४२,९८८
एकूण ठेवी रु. ३६,५६,७०४
खेळते भांडवल रु. ४३ ते ४४ लाखांपर्यंत

— ठेवीवरील व्याजांचे आकर्षक दर :—

मुदत	व्याजाचा दर
१ वर्ष	६% टक्के
२ वर्ष	६½ टक्के
३ वर्ष	६¾ टक्के
५ वर्ष	७ टक्के
कॉल डिपॉझिट्स	५½ टक्के

: शाखा : : हेड ऑफिस :

जयसिंगपूर, (फोन नं. ३७६) कोल्हापूर, (फोन नं. १९५)
मॅनेजर प्रेसिडेंट
ए. डी. पाटील डी. वाय. मॅच

पुणे म्युनिसिपल कॉर्पोरेशन

सर्व्हंट्स को-ऑपरेटिव्ह अर्बन बँक लि., पुणे

स्थापना १९१४] ७३, बुधवार पेठ, पुणे १ [फोन नं. ५७१५६

। एकमेका साहा करू अवघे धरू सुपंथ ।

- अधिकृत शेअर भांडवल रु. ५,००,०००
वसूल शेअर भांडवल रु. ४,१०,०००
रिझर्व व इतर फंड्स रु. १,४७,०००
ठेवी रु. ४१,१३,०००
इन्व्हेस्टमेंट्स रु. ४,१६,०००
खेळते भांडवल रु. ४७,००,०००

बँकेचे ठेवीच्या व्याजाचे दर सारलीलप्रमाणे—

सेव्हिंगज :—दरसाल दररोकडा चार टक्के.

चालू :—दरसाल दररोकडा एक टक्का.

कायम ठेव :—मुदत एक वर्ष सहा टक्के. दोन वर्षे सन्वासहा
टक्के. तीन वर्षे साडेसहा टक्के. चार वर्षे
पावणेसात व पाच वर्षे सात टक्के.

रिकरिंग डिपॉझिट : दरसाल दररोकडा पाच ते साडेपाच टक्के.
बँकेने आपली स्वतःची मध्य श्मारत पुणे शहराच्या मध्यवर्ती
ठिकाणी बांधण्याचे काम सुरू केले आहे.

अधिक माहितीसाठी कृपया समक्ष भेटावे.

ना. कृ. कुलकर्णी, म. मा. खोले रा. शां. बेरकर
मॅनेजर. कार्याध्यक्ष. अध्यक्ष.

महाराष्ट्रात मुक्त व्यापार विभागाची स्थापना

निर्यातीला उत्तेजन देण्यासाठी आवश्यक

भारताचे पंतप्रधान श्री. लालबहादूर शास्त्री ह्यांनी ७ मार्च १९६५ रोजी कांडला येथील मुक्त व्यापार विभागाचे उद्घाटन केले. त्या वेळी ते म्हणाले की, कांडला बंदराची स्थापना हा हिंदी अर्थ व्यवस्थेच्या विकासातील एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. राष्ट्रीय प्रगतीत ते बंदर आपला वाटा अधिकाधिक प्रमाणात उचलील अशी आशा वाटते. ह्या मुक्त व्यापार विभागामुळे हिंदी मालाची निर्यात करण्याचे आणि बंदरामागील विस्तृत प्रदेशाचा विकास घडवून आणण्याचे, असे दोन्ही हेतू साध्य होतील असा विश्वास बाळगण्यास हरकत नाही. कांडला मुक्त व्यापार-विभागाचे क्षेत्र ३२० एकरांवर वसलेले आहे. देशाच्या निर-निराळ्या भागांतील अनेक उद्योगपतींनी उद्योगधंदे काढण्यासाठी ह्या ठिकाणी जागा घेतलेल्या आहेत. त्यामुळे ह्या विभागात नाना प्रकारच्या वांढकामांस बरेच महत्त्व आलेले आहे. हा मुक्त व्यापार विभाग कांडला बंदरापासून ६ मैल अंतरावर कांडला अहमदाबाद रेल्वे रस्त्यावर व गांधीधाम ह्या गावापासून ३ मैलावर स्थापन करण्यात आलेला आहे. त्याचा कारभार भारत सरकारच्या व्यापार सात्त्याच्या अधीन आहे. विभागाचा कारभार पाहण्यास आणि घोरण ठरावित्यास भारत सरकारने एक उच्चाधिकार समिती नेमलेली आहे. मुक्त विभागात स्थापन करण्यात येणाऱ्या उद्योगधंद्यांनी आपले सर्व उत्पादन निर्यात करावे अशी अपेक्षा आहे. अशा निर्यातीमुळे प्राप्त होणारे सर्व परदेशीय चलन एका निधीत जमा करण्यात येईल आणि भारताच्या परदेशीय चलनाच्या साठ्यात टाकण्यात येईल. विभागात कच्च्या मालाची, अर्धसंस्कारित मालाची अगर पक्क्या मालाची आयात करू दिली जाईल. मात्र ह्या आयातीसाठी लागणारे परदेशीय चलन निर्यात मालाच्या किमतीने अगर परदेशांतील हुंडणावळीतून अगर बँकेमार्फत अथवा परदेशांतील नागरिकांमार्फत मिळविलेले असले पाहिजे. म्हणजे असे की, विभागात होणाऱ्या आयातीसाठी लागणारे परदेशीय चलन स्वतंत्रपणे मिळविण्यात आलेले असले पाहिजे. उद्योगधंद्यांना परवाने देण्यासाठी व त्यांची नोंद करण्यासाठी मंजूर केलेले नियम विभागातील सर्व उद्योगधंद्यांना लागू होतील. भारतातील अशाच प्रकारच्या इतर ठिकाणच्या उद्योगधंद्यांना करविषयक ज्या सवलती मिळतात त्या ह्या विभागातील उद्योगधंद्यांनाही मिळतील. त्याचप्रमाणे प्राप्तीवरील करासंबंधी जे कायदे व नियम देशात इतर ठिकाणच्या अशाच उद्योगधंद्यांना लागू होतात तेही त्यांना लागू होतील.

इतर ठिकाणीही मुक्त व्यापार विभाग

तथापि कांडला विभाग यशस्वी होण्यावर आणखी मुक्त व्यापार विभाग स्थापन करण्याचे अवलंबून ठेवणे योग्य होणार नाही. कारण देशात काही ठिकाणे अशी असतील, नव्हे आहेत की त्या ठिकाणी नवीन मुक्त व्यापार विभाग यशस्वीपणे स्थापन करण्यास विशेष अनुकूल अशी परिस्थिती आहे. अशा ठिकाणांकडे तावडतोव लक्ष पुरविण्यात येणे अगत्याचे आहे. महाराष्ट्रात अशा प्रकारचा मुक्त व्यापार विभाग स्थापन करण्यास क्तिपत वाव आहे ते तपासून पाहण्यासाठी दोन वर्षांपूर्वी महाराष्ट्र आर्थिक विकास मंडळाने एक अभ्यास गट स्थापन केला होता. ह्या मंडळाने तपशीलवार माहिती मिळवून अशी शिफारस केली आहे, की मुंबई बंदराच्या पूर्वेस ७ मैलावर असलेल्या शेवनेवा

ह्या ठिकाणी अशा मुक्त व्यापार विभागाची स्थापना करण्यात यावी. हे ठिकाण ठाण्याच्या साडीवरील किनाऱ्यावर वसलेले आहे. बोर्ड ऑफ ट्रेडने मुक्त विभागासंबंधी नेमलेल्या कमिटीच्या मताने, मुक्त व्यापार विभाग यशस्वी होण्यासाठी ज्या बंदराच्या परिसरात तो विभाग असेल, त्या बंदराचे व्यापारी व वाहतुकीचे संबंध जगाच्या निरनिराळ्या भागांशी जोडले गेलेले असले पाहिजेत. म्हणूनच न्यूयॉर्क, सॅन फ्रॅन्सिस्को, न्यू ऑर्लिन्स, ह्या औद्योगिक बंदरांतून त्यांचे त्यांचे स्वतंत्र मुक्त व्यापार विभाग स्थापन झालेले असून ते यशस्वीही झालेले आहेत. शेवनेवा येथे मुक्त व्यापार विभाग स्थापन करण्यात आल्यास तो मुंबई बंदरानजिक असेल; ही वस्तुस्थिती फार महत्त्वाची व अर्थपूर्ण आहे. कारण, मुंबई जवळ असल्यामुळे कुशल कामगार, अनेक प्रकारचा कच्चा माल, बँकिंगच्या व विम्याच्या सोयी, वाहतुकीची व्यवस्था इत्यादींची उणीव भासणार नाही. मुक्त व्यापार विभाग यशस्वी होण्यासाठी लागणारी सर्व परिस्थिती ह्या विभागाला उपलब्ध होऊ शकेल. शेवनेवा येथील भौगोलिक परिस्थिती एका चांगल्या बंदराच्या स्थापनेसाठी चांगलीच अनुकूल आहे. येथील किनाऱ्या-नजीकच्या समुद्राची सोली २५ ते ६५ फूट आहे. नाविक गोदीच्या पुनर्घटनेसाठी नेमलेल्या कमिटीच्या मताप्रमाणे येथील जमीन गोब्रन व धके बांधण्यासाठी उपयुक्त अशी आहे. एलेफंटा बेटाच्या साजिच्यामुळे ह्या संकल्पित बंदरात येणाऱ्या बोटींचे नैर्ऋत्येकडून येणाऱ्या वाऱ्यावादळापासून चांगले संरक्षण होऊ शकेल. पश्चिम आशियातील देश, उत्तर व पूर्व आफ्रिकेतील देश आणि ऑस्ट्रेलिया ह्यांच्याशी व्यापार करण्याच्या दृष्टीने शेवनेवा मोक्याच्या ठिकाणी वसलेले आहे. शिवाय अवकारी कारभार चोस चालविण्यासाठी योग्य अशा नैसर्गिक सीमा त्याला लाभलेल्या आहेत. त्याच्या उचरेला सुला समुद्र आहे; पूर्वेला रेल्वे फाटा आहे; पश्चिमेला समुद्र आहे आणि दक्षिणेला सांगरी दलदलीचा भाग आहे. दिवा आणि पन्वेल ह्यांना जोडणारा रेल्वेमार्ग नुकताच पुरा करण्यात आला आहे. हाच मार्ग पुढे उरणपर्यंत वाढविण्यात येणार आहे. हे काम पुरे झाल्यावर शेवनेवा भारतामधील रेल्वे मार्गावर असलेल्या सर्व महत्त्वाच्या ठिकाणांना जोडले जाईल. मुंबई ते गोवा ह्या संकल्पित हमरस्त्याच्या जवळच शेवनेवा आहे. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास कॉर्पोरेशनने पाताळगंगा येथून शेवनेवा भागाला पाणी पुरवठा करण्याची योजना तयार केली आहे. ह्या भागात जमिनीच्या किमती स्वस्त असून स्थानिक लोकही मजूरीकरता भरपूर मिळतात. ह्या अनुकूल परिस्थितीचा फायदा घेऊन शेवनेवा येथे मुक्त व्यापार विभाग स्थापन करण्यात आला तर निर्यातीतील उपयुक्त अशा प्रकारचे अनेक उद्योगधंदे तेथे निघू शकतील. भारताला सध्या परदेशीय हुंडणावळीची अतिशय चणचण भासत असून त्यामुळे औद्योगिक प्रगतीचा वेगही मंदावला आहे. अशा स्थितीत देशात अनेक ठिकाणी मुक्त व्यापार विभाग तातडीने स्थापन करण्याचे महत्त्व वाढले आहे. शेवनेवा ह्या ठिकाणीही असाच विभाग स्थापन करण्यात येईल अशी अपेक्षा बाळगण्यास हरकत नाही.

चितळे बंधू

मिठाईवाले

❖❖❖

श्रीखंड, बासुंदी, पेढे, बर्फी, गुलाबजाम, जिलेबी

मेवा-मिठाई व लोणी, चक्यासाठी
सुप्रसिद्ध.

कुंडे चौक, पुणे २.

बाजीराव रोड, बँक ऑफ महाराष्ट्रसमोर पुणे २,
देकन जिमखाना, पुणे ४.दि विटा मर्चंटस् को-ऑपरेटिव्ह
बँक लि., विटा [सांगली]“नूतन वर्ष आमचे भागीदार, ठेकीदार व हितचिंतक
यांना सुखाचे जावो.”वाढत्या वयात जेव्हा आर्थिक प्रश्न भेडसावतात, उतरत्या वयाची
जेव्हा जाग येते, तेव्हा श्रेष्ठ संचयाची आवश्यकता होते. तो असेल तर
ठीक ! परंतु नसेल तर ?निराशा टाळण्यासाठी, आपल्या बँकेत आपल्या नावाने | आपल्या
मुलाच्या नावाने ‘आजच खाते सुरू करा !’

ठेकीवरील व्याजांचे नवीन वाढविलेले आकर्षक दर—

(१) चालू ठेव	१ टक्का
(२) सेव्हिंग ठेव	४ टक्के
(३) मुदत ठेवी	
(अ) एक वर्ष ...	६ टक्के
(ब) दोन वर्षे ...	६ = २५ टक्के
(क) तीन वर्षे ...	६ = ५० टक्के
(ड) चार वर्षे ...	६ = ७५ टक्के
(इ) प्राग वर्षे ...	७ = ०० टक्के

याशिवाय रकम रु. ५०००/- अगर त्यापेक्षा जास्त रकमेस,
रु. ० = २५ जास्त व्याज दिले जाईल.

(४) अल्प मुदत ठेव ...	३ महिन्यांस ६ टक्के
(कमीत कमी रु. १०,०००)	
(५) फॉल डिपॉझिट ...	३ = २५ टक्के
(तीन दिवसांची नोटीस)	

याशिवाय—

बँकेने वर्षप्रतिपदेपासून सुरू केलेल्या—

“जनता ठेव व महिला ठेव”

योजनेचा भरपूर फायदा घ्या.

याशिवाय बँकिंगच्या अन्य सोन्यापूर्ण सवलतीसाठी
भेदा अगर लिहा :—

स. वि. कोरे,	च. ग. शहा,	व. का. सोवडे,
प्रेसिडेंट	चेअरमन	मॅनेजर
		B. A. (Hons.), B. Com.

Deccan Institute

of

Commerce

717 Budhwar Peth, Poona 2

Telephone : 54960

BANKERS PRACTICAL
TRAINING COURSE

15th Batch will start on 15 November 1965.

Good prospects for securing Bank-Service.

Duration : 3 Months.

Time : 7-30 to 8-30 a. m.

Prospectus at 10 paise.

हार्डबोर्ड, टीक-प्लाय
आणि प्लायवुडची
खरेदी करण्याचे पुणे
शहरातील अगत्याचे
ठिकाण

फोन नंबर :

निवास : ५४८९९

शहरातील दुकान : २४९९४

कॅपमधील दुकान : २६२३७

दलाल
आणि
कंपनीसोन्या माखी चौक, लक्ष्मीरोड,
पुणे २.

कॅप शाखा :

२९९ महात्मा गांधी रोड,
पुणे १

महत्वाचे काही तुलनात्मक आकडे

भारताच्या परराष्ट्रीय व्यापरातील तूट

आकडे कोटी रुपयांचे

वर्ष	आयात	निर्गत	तफावत
(१)	(२)	(३)	(४)
१९५६-५७	९०२.९१	६१९.६२	- २८३.२९
१९६१-६२	१०९३.६२	६६०.५७	- ४३३.०५
१९६२-६३	११३३.१५	६८५.३२	- ४४७.८३
१९६३-६४	१२२१.१९	७९३.२४	- ४२७.९५
१९६४-६५ (ए)	१२१०.२७	८३८.४३	- ३७१.८४

प्रमुख अन्नधान्यांचे उत्पादन व आयात

वर्ष	एकूण उत्पादन (दशलक्ष टन)	तांदुळ		गहू	
		उत्पादन (दशलक्ष टन)	आयात (हजार टन)	उत्पादन (दशलक्ष टन)	आयात (हजार टन)
१९५०-५१	५४.९१	२३.५१	३५८.७	६.४१	१३२९.०
१९५५-५६	६६.८	२७.६	२६९.३	८.८	४४२.०
१९६०-६१	८१.०	३४.२	६९८.८	११.०	४३८६.१
१९६१-६२	८१.०	३४.८	३८४.४	१२.०	३०९२.२
१९६२-६३	७८.४	३१.९	३८९.६	१०.८	३२५०.४
१९६३-६४	७९.४	३६.९	४८३.४	९.७	४०७२.७
१९६४-६५	...	३८.७	६४४.५	...	५६२१.५

घाऊक किमतींचे इंडेक्स नंबर

साधनपदार्थ	दारू व तंबाखू	सर्पण, वीज, वंगणे	औद्योगिक कच्चा माल	तयार माल	सर्व जिनसा
१९६० सरासरी	१२०	१०६	११९	१३९	१२२.९
१९६१ "	१२०	१०४	१२२	१४८	१२५.८
१९६२ "	१२५	१००	१२३	१३७	१२७.२
१९६३ "	१३३	११५	१३६	१३७	१३२.५
१९६४ "	१५५	१२७	१४३	१५६	१४८.३
१९६५ जून	१६१	१३८	१४७	१७७	१५८.१

शेड्यूल्ड बँकांचे तुलनात्मक आकडे
(आकडे कोटी रुपयांचे)

वर्ष (शेवटचा शुक्रवार)	ठेवी	कॅश व बँक बॅलन्सेस	कर्जे	इनव्हेस्टमेंट्स	कॅश व बँक बॅलन्सेस	ठेवीशी प्रमाण %	
						कर्जाचे	इनव्हेस्टमेंट्सचे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१९५६	११२१.८०	१०३.८३	७८८.४६	३६४.७५	९.२६	७०.२९	३२.५१
१९६१	२०४९.३१	१७४.२८	१२८५.२८	५७९.९४	८.५०	६२.७२	२८.३०
१९६२	२२५९.५१	१५४.०४	१४३०.५६	६५३.७०	६.८५	६३.३१	२९.९३
१९६३	२४८१.०७	१६६.७०	१५८५.८०	७०९.२०	६.७१	६३.८४	२८.५५
१९६४	२८६४.२८	१९६.०२	१८३३.५८	७६४.९१	६.४९	६४.०२	२६.७१
१९६५ जून	२९९१	१७१.००	२०७०	७२७	५.७	६९.२	२४.३

सर्वात मोठी तेलवाहू बोट

जपानमध्ये १॥ लाख टन वजनाची एक मोठी तेलवाहू बोट बांधण्यात येत आहे. अशा प्रकारची ही जगातील सर्वात मोठी बोट होईल असे म्हणतात. येत्या डिसेंबरमध्ये अगर पुढील वर्षाच्या प्रारंभी ही बोट इराणचे आखात व जपान ह्यांच्या दरम्यान सेपा घालू लागेल. बोटीवरील सर्व व्यवस्था स्वयंचालित आहे. बोट एका वेळेला १॥ लाख टन अशुद्ध तेल वाहून नेऊ शकेल. तेल भरण्याचे व तेलाच्या टाक्या रिकाम्या करण्याचे काम २४ तासात होऊ शकेल. कोणत्याही व्यापारी बोटीत बसविण्यात आले नसेल इतके मोठे म्हणजे ३० हजार अश्वशक्तीचे वाफेचे टर्बाइन तीत बसविण्यात आले आहे. बोटीवरील तेलाचे पंप एकाच कळीने चालविता येतात.

ब्रिटनमध्ये इंडो-पाकिस्तानी सोसायटी

ब्रिटनमधील ब्रॅडफर्ड हे शहर औद्योगिक दृष्ट्या महत्त्वाचे असून तेथे परदेशांतून आलेल्या कामगारांची बरीच वस्ती आहे. ह्या शहरातील हिंदी व पाकिस्तानी नागरिकांनी भारत व पाकिस्तान ह्यांच्यातील संबंध सुधारण्यासाठी इंडो-पाकिस्तानी सोसायटी स्थापन केली आहे. उभयता देशांत कायमची शांती व स्नेह नांदावा म्हणून सोसायटी प्रयत्न करणार आहे.

संरक्षण निधीसाठी सक्ती

पूर्व पाकिस्तानात स्थावर मालमतेची सरेदी-विक्री करताना सक्तीचा संरक्षणनिधी गोळा करण्यात येत आहे. सरेदीदाराला व विकणाराला दोघांनाही मालमतेच्या किमतीच्या ५ टक्के रक्कम निधीला द्यावी लागते. त्याशिवाय प्रत्येक कुटुंबाला सरकारने ठरविलेली किमान रक्कम द्यावी लागते. ह्या सक्तीच्या वसुलीमुळे पूर्व पाकिस्तानातील गरीब लोकांचे मरणच ओढवले आहे. पूर्वपाकिस्तानात रोजच्या गरजांच्या वस्तू भलत्याच महाग झाल्या आहेत. मोहरीच्या तेलाचा दर शेराला १२ रुपये आणि मिठाचा दर शेराला ५ रुपये असा झाला आहे. हे व्यवहारसुद्धा चोरून करावे लागतात. तांदुळाच्या साठ्यापैकी बराच मोठा हिस्सा पाकिस्तान सरकारने लष्करासाठी आपल्या ताब्यात घेतला आहे.

फ्रान्सचे दूर पल्ल्याचे अग्निबाण

फ्रान्सजवळ २,८०० ते ४,००० किलोमीटर अंतरापर्यंत पल्ला असणारी अग्निबाणाच्या साखाने सोडता येणारी प्रक्षेपणास्त्रे आहेत. ह्या अस्त्रांच्या साखाने रशियातील कोठलेही लक्ष्य नष्ट करता येईल. ही दूर पल्ल्याची अस्त्रे साठवून ठेवण्यासाठी फ्रान्सने ३० भूमिगत तळ बांधले आहेत अशी वार्ता आहे.

धुळे जिल्हा सहकारी भू-विकास बँक लि., धुळे

टेलिफोन नं. : ८६]

[र. नं. ७३०३

२५ व्या राज्य सहकारी परिषदेस सुयश
धुळे जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांचे स्फूर्तिस्थान

१०१ इमानी एंजीन्स, ७१ लिस्टर एंजीन्स व ५१ हिन्दुस्थान ट्रॅक्टरचा एकाच वेळी वितरण करण्याचा अभिनव प्रयोग करणारी, 'अधिक धान्य प्रिकवा' मोहीम यशस्वी करणारी, शेतीचा विकास व उत्पादन वाढ करणारी महाराष्ट्रातील एकमेव आय भू-विकास बँक—धुळे जिल्हा सह. भू-विकास बँक लि., धुळे.

—संचालक मंडळ—

१. श्री. ग. तु. पाटील, एम. एल. ए., चेअरमन
३. श्री. ज्यं. गं. पाटील, डायरेक्टर
५. श्री. व. फ. अहिरराव, डायरेक्टर
७. श्री. वे. मा. निकम, बार-अॅट-लॉ, डायरेक्टर

२. श्री. व. मा. पाटील, व्हा. चेअरमन
४. श्री. मा. घं. पाटील, डायरेक्टर
६. श्री. रं. मा. पाटील, डायरेक्टर

या बँकेने ८ शाखा उघडून सहकाराची ज्योत तेवत ठेवली आहे व ता. १-५-६५ पासून ९ वी शाखा उघडण्यात येत आहे. बँकेमार्फत एंजिन खरेदी, जमीन खरेदी, बँडींग, ट्रॅक्टर, विहीरी खोदणे, जुन्या विहीरी दुरुस्त करणे, वगैरेसाठी कर्ज दिले जाते.

तपशील

रक्कम रुपये

(ता. ३०-६-६५)

(१) शेअर भांडवल	रु. ३८,७८,०००
(२) रिझर्व फंड	रु. २,१६,००५
(३) बिलिडिंग "	रु. १,७२,२७१
(४) इतर "	रु. ४२,२९९
(५) स्टॉफ प्रॉ. "	रु. ४५,१०७
(६) गुंतवणूक	रु. ५८,५००
(७) बॉम्बे स्टेट को-ऑप. लँड मॉर्गेज बँक शेअर्स	रु. १८,२७,९३०
(८) खेळते भांडवल	रु. ३,८२,९२,६००

सो. वि. राजे,
व्यवस्थापक

ग. तु. पाटील, एम. एल. ए.,
चेअरमन

मेहनतीपेक्षा कामाचा दर्जा महत्वाचा

संस्था आणि गुणवत्ता, दोन्ही हवी

मूतकाळाशी तुलना करता स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातला औद्योगिक विकास झपाट्याने झाला आहे. १७० वर्षांत जो विकास होऊ शकला नाही तितका विकास गत १७ वर्षांत झालेला आहे. १९३१-३२ ते १९५०-५१ या कालखंडात साण व्यवसाय व कारखानदारी यांत शेकडा ५.५ टक्के उत्पादन वाढ झाली होती. तर १९५१ ते १९६४ या दरम्यानची शेकडा उत्पादनवाढ २३० टक्के पडते. १९४७ पासून भारताची बीज-उत्पादनक्षमता ५०० टक्के वाढली आहे.

या वाढीची प्रमुख गरज म्हणजे तंत्रज्ञान, व्यापार व वाजार या क्षेत्रातले तज्ज्ञ व प्रमुख व्यवस्थापक यांचा योग्य असा पुरवठा होत राहणे ही आहे. चौथ्या योजनाकाळात दोन कोटी नवे कामगार लागतील. ब्रिटन व अमेरिका या देशांत कामगार व व्यवस्थापक यांचे प्रमाण अनुक्रमे १:१२ व १:७ असे दिसून येते. युरोपीय देशांत उद्योगांचे ज्या प्रमाणात आधुनिकीकरण आणि यांत्रिकीकरण झाले आहे त्याच्या पासंगालाही भारताची प्रगती नाही. बहुतेक उद्योग, व्यापार व पाटबंधारे योजना या माणसबळावरच अवलंबून आहेत. तेव्हा येथे सामान्य कामगारांचे प्रमाण व व्यवस्थापकांचे प्रमाण यांत मोठी तफावत आहे. या संवंधात कमीत कमी अंदाज जरी आपण घेता तरी १०० कामगारांमागे एक व्यवस्थापन तंत्रज्ञ लागेल हे उघड आहे. या हिशोबाने ही सर्व जबाबदारी उचलण्यासाठी आपल्याला निदान दोन लक्ष तरी व्यवस्थापक उद्योग, व्यापार व अर्थकारण या क्षेत्रांत लागतील. तरच चौथ्या योजनेत अभिप्रेत असलेली आर्थिक वाढ आपण करू शकू. मध्यम प्रतीचा व्यवस्थापक निर्माण करण्यासाठी शिक्षण व अनुभव किमान आठ ते दहा वर्षे अशा व्यक्तीला आवश्यक ठरतो. प्रमुख व्यवस्थापकांला (जनरल मॅनेजर) दहा ते पंधरा वर्षांच्या शिक्षणाची जरूरी असते. असे हे व्यवस्थापक आपण कोठून मिळविणार आहोत ?

हल्लीचे कारखाने अशा व्यवस्थापकांच्या शिक्षणाच्या प्रमुख शाळा होत. जेथे ५०० पेक्षा अधिक कामगार कामात आहेत अशा ब्रिटनमधल्या फक्त चार टक्के व्यवस्थापकांनाच अगोदरचे काही शिक्षण नव्हते असे दिसेल. ब्रिटनमधले उद्योग व व्यापारी संस्था आपल्याला हवे असलेले व्यवस्थापक यशस्वीपणे शिकवून तयार करीत आले आहेत. भारतात औद्योगिक पाया फारच अपुरा आहे. प्रारंभी वर्णन केल्याप्रमाणे जो व्यवस्थापक वर्ग लागेल तो शिकवून तयार करण्यासाठी पुरेसा ठरणारा नाही. सुप्रतिष्ठित अशा उद्योगात या मावी व्यवस्थापकांना आपण काही प्रमाणात शिकवून तयार करू शकू यात शंका नाही. पण जेथे उद्योगाची जलद वाढ व्यवस्थापक शिक्षणाच्या कूर्म-गतीपेक्षा कितीतरी पटीने अधिक होईल तेथे आपण काय सोय करणार आहोत ? त्याबरोबरच नवे उद्योग निघतील व नवे उत्पादन तंत्रही अनुसरावे लागेल. ती एक वेगळीच समस्या व्यवस्थापनाच्या दृष्टीकोणातून ठरणार आहे. हेही आव्हान आपल्याला स्वीकारावे लागेल.

मावी व्यवस्थापकांचा पुरवठा शैक्षणिक संस्थेमधूनही होऊ शकेल. भारताची शैक्षणिक परंपरा त्या दृष्टीने मोठी भाग्याची

आहे. गत १७ वर्षांत देशात शैक्षणिक सोयींची गतिमान वाढ झाली आहे. १९४७ मध्ये देशात अवघी १८ विद्यापीठे होती. आज त्यांची संख्या ५५ झालेली आहे. १९४७ मध्ये तांत्रिक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची असलेली ६,६०० संख्या १९६३ मध्ये ६०,००० पर्यंत वाढलेली आहे. १९६२ ची आकडेवारी पाहता ब्रिटनमध्ये विद्यार्थ्यांचे एकूण प्रमाण (महाविद्यालयीन) एकूण लोकसंख्येशी १:४४० असे होते. भारतात तेच प्रमाण १:४६० असे पडते. ही गोष्ट संतोषदायक अशीच म्हटली पाहिजे. देशात शिक्षणाचा प्रसार कमी आहे असे असूनही वरील चमत्कार भारतात दिसतो ही गोष्ट उद्देसनीय आहे. आता तुम्ही विचाराल 'यात गुणवत्ता किती ?' 'संस्था हवी ही गुणवत्ता ?' हा एक फार किचकट सवाल आहे व निक-सनशील राष्ट्रांला यात निर्णय घेणे कठीणच असते. जेव्हा युद्ध सुरू होते तेव्हा हाच प्रश्न सर्व राष्ट्रांपुढे निर्माण होत असतो. आणीबाणीसाठी खूप सैन्य वाढविले जाते. पण या सैन्याची गुणवत्ता व कार्यक्षमता नेहमीच्या सैन्याइतकी वाढत नाही. संस्था व गुणवत्ता या संवंधात साधता येईल त्या अधिक प्रमाणात समतोल राखला गेला तर गुणवत्तेबाबत फारही चिकित्सक बनण्याचे कारण नाही. शिवाय गुणवत्ता त्या प्रमाणात कमी-जास्त कार्य हा न्यायही लागू असतोच. शिक्षणाला तो लागू आहे. युद्धमान राष्ट्रांपुढे जो प्रश्न तोच आज भारतासारख्या विकसनशील राष्ट्रांपुढे आहे. देशाची विकासाची गरज भागविण्यासाठी आपल्या शिक्षणव्यवस्थेत जरूर त्या सुधारणा करण्यात भारताने कसूर केलेली नाही. गरज आहे त्यामानाने ही शिक्षणाची व्यवस्था परिपूर्ण आहे असे मात्र नाही. तसेच संस्था व गुणवत्ता यांच्या बाबतीत अधिकांतल्या अधिक समतोल आपण सावला आहे असेही मला सूचित करावयाचे नाही. पण आपण चुकत माकत का होईना योग्य ते घडे घेत आहोत. भविष्यकाळाबाबत मी फार आशावादी आहे.

तांत्रिक ज्ञान, त्याचा व्यापार व व्यवस्थापन कला यांच्या-पुरताच व्यवस्थापन विकास हा प्रश्न मर्यादित नाही. औद्योगिक व्यवस्थापनाची सुयोग्य मूल्ये निर्माण करणारी पद्धती आणि त्या दृष्टीने सुयोग्य अशी प्रवृत्ती जन्मास घालणे या गोष्टी विकासशील राष्ट्रांला करावयाच्या असतात व हे काम अत्यंत जिकिरीचे असते. परंपरागत पद्धती आणि मूल्ये कितीही प्रशंसनीय असली तरी प्रसंगी ती औद्योगिक विकासाला मंदगती आणण्याचा धोका असतो. यांपैकी काहीबाबत येथे चर्चा करावयाची आहे.

मूलतः आपली अर्थव्यवस्था शेतीप्रधान आहे व सर्व दृष्टींनी निसर्गाच्या कृपेवर अवलंबून असते. त्यामुळे साहजिकच भारतीय मनोवृत्ती दैवप्रधान बनलेली आहे. समृद्धी आणि यश देवाची आहे, आपल्या हातच्या या गोष्टी नाहीत, असे त्यांना वाटते व आपले प्रयत्न, आपली शक्ती यावर विसंश्रुती त्यांची वृत्ती नसते. यशस्वी औद्योगिक व्यवस्थापनात ही दैववादी वृत्ती उपयोगी पडत नाही. औद्योगिक अथवा व्यापार क्षेत्रात आजू-बाजूची परिस्थिती काहीही असो, यश अथवा अपयश ही व्यवस्थापकांचीच जबाबदारी असते.

आपल्या प्रवृत्तीत ढोर मेहनत करावी असेच बीज असते. त्या मेहनतीचे श्रेय मिळावे, त्याची फळे चाखायला मिळावीत ही वृत्ती नसते. कर्म हाच धर्म या आपल्या मूलभूत शिकवणुकीतून ही प्रवृत्ती निर्माण झालेली असावी. काम हेच अंतिम तत्त्व नाही. अंतिम तत्त्वाकडे नेणारे ते एक साधन आहे. ढोर मेहनतीवर आपला सारा भर असतो. कामाच्या दर्जाकडे आपण दुर्लक्ष करीत असतो. “तो फार मेहनती आहे!” असे उद्गार आपल्याला नेहमी ऐकायला मिळतात. पण आपण येथेच थांबतो. कामाचा उत्तम दर्जा व श्रेष्ठ कार्य यांबद्दल चर्चा झालेली सहसा ऐकायला मिळत नाही. विविध प्रकल्पांवर खर्च झालेल्या अफाट द्रव्यनिधीची चर्चा कानावर कितीतरी वेळेला पडत असते. पण हे पैसे खर्च झाल्याने अल्पावधीत कामे पार पाडली व त्यामुळे उत्पादन व नफा यांची पातळी उंचावली हे काही कोठे ऐकायला मिळत नाही.

तेव्हा ठराविलेले ध्येय गाठण्याची व काहीतरी श्रेष्ठ कार्य करून दाखविण्याची नशा खाजगी व सार्वजनिक व्यवस्थापकांना चढणे ही आजची जरूरी आहे. भारताशी याबाबत रशियाची तुलना करता येईल. कांतीनंतरच्या काळात देशात त्यांनी उत्पादन व कार्यसिद्धी यांच्या बाबतीत एक वातावरण निर्माण केले होते व त्यामुळेच त्यांना आपला औद्योगिक विकास सफल करता आला.

नफ्याकडे पाहण्याची आपली प्रवृत्तीही भांडवल निर्माण होण्याच्या व उद्योगीकरणाच्या आढ येणारी आहे. नफा घेणे हे अनैतिक व पापयुक्त आहे असेच भारतीय सहसा मानतो. नफा घेण्याच्या बाबतीत प्रमादशीलतेची तीव्र भावना मनात बसत असते. तेव्हा अवाजवी नफा घेण्याच्या वृत्तीवर फार तर टीका व्हावी, नफाप्रवृत्ती हाच टीकाविषय होऊ नये. ऐतिहासिक सत्य काही असो व सदाचारहीन व्यापाऱ्यांची वृत्ती काही असो, आपली नफ्याकडे पाहण्याची मूळ प्रवृत्तीच बदलली पाहिजे. तरच आपली झपाट्याची औद्योगिक प्रगती होऊ शकेल. कोणताही उद्योग, मग तो सरकारी असो अथवा खाजगी असो, तो नफा मिळविण्यासाठीच असावा. एखादा व्यवसाय किती कार्यक्षम रीतीने चालला आहे हे दाखविणारा नफ्यासारखा सोयीचा व अचूक निर्देशक काटा दुसरा क्वचितच सापडेल. आता रशियातही प्रगतीचे मूल्यमापन करणारा नफा स्वीकृत होत आहे.

नफ्याबाबत योग्य प्रवृत्ती निर्माण केल्याशिवाय व्यवस्थापन विकासाचे कार्य पूर्ण होऊ शकणार नाही. ही प्रवृत्ती बदलणे तितके सोपे नाही. आपण तत्त्वतः नफा मान्य करतो, पण नफा घेण्याच्या बाबतीत आपल्या भावना प्रतिकारामक व तीव्र असतात. दैनंदिन जीवनात, प्रकल्प उभारण्यात अथवा राष्ट्रीय धोरण ठरविण्यात अशा अनेक पातळींवर नफ्याचा संबंध येत असतो.

तेव्हा केवळ आमच्या व्यवस्थापकांना कार्यज्ञान आणि तांत्रिक ज्ञान असूनच भागणार नाही, तर त्यांनी उद्योगीकरणासाठी सुसंगत अशा प्रवृत्ती आणि योग्य अशी मूल्येही आत्मसात करायला हवीत. व्यवस्थापकांनी यशाची व अपयशाची जबाबदारी वैयक्तिकरीत्या घेतली पाहिजे व कर्तृत्व दाखविण्याची ईर्ष्या त्यांनी बाळगावी. तसेच भावनिक पातळीवर आपल्या कर्तृत्वाच्या मापनासाठी नफ्याची योजना त्यांनी करावी. परंपरागत मूल्यपेक्षा ही मूल्ये अधिक चांगली

दि पैसाफंड शेतकी सहकारी बँक लि.

हुपरी (कोल्हापूर)

स्थापना : २४-१-५०

रजि. नं. १८३१०

अधिकृत शेअर भांडवल

रु. ५,००,०००

वसूल शेअर भांडवल

रु. २,०२,९१०

रिझर्व्ह व इतर फंड्स

रु. १,७३,३६७

ढेवी

रु. ५,७४,४७९

सेवते भांडवल

रु. १८,१७,७७७

आ. वा. नाईक,

एल. वाय. पाटील

मॅनेजिंग डायरेक्टर

चेअरमन

रेखा फर्निशर्स

३२४, सदाशिव, पुणे.

(टेलिफोन नं. ५६५१३)

उत्कृष्ट फर्निचरसाठी सुप्रसिद्ध;
घरांची व दुकानांची शोभा वाढविणे
हे आमचे वैशिष्ट्य आहे.

रिगल बेकरी

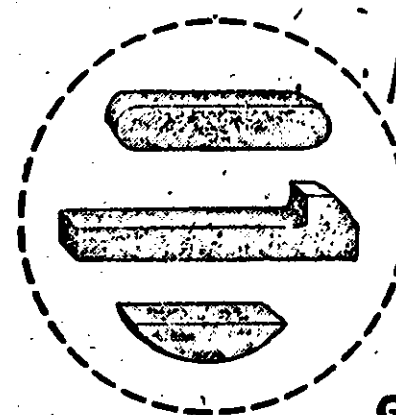

डेक्कन जिमखाना, गोखले चौक, पुणे नं. ४

आमचेकडे सॅन्डविच, ब्रेड, खारा माल व पेस्ट्रीज,
जॅम्स, सरबते, बिस्किटे, कन्फेक्शनरी व इतर
तदनुषंगिक माल मिळेल.

प्रोग्रायडर — एस. एस. कुलकर्णी

BUT FOR KEY APPLICATION TO MACHINES

Make doubly sure
by fitting

MANUFACTURERS OF
MACHINE SPARE PARTS & TOOLS

GADRE BANDHU
MADHAVNAGAR (S.R.)
INDIA

आहेत, अथवा त्या मूल्यापेक्षा ती अधिक वाईट आहेत असे म्हणावयाचे नाही. इतकेच म्हणावयाचे आहे की भारतात गतिमान आर्थिक विकास ऋचावयाचा असेल तर त्याने एक प्राप्त धर्म म्हणून नवी मूल्ये स्वीकारली पाहिजेत.

जनतेत नवी मूल्ये निर्माण करणे व त्याच्या असलेल्या कल्पना बदलणे हे कार्य फार मंद गतीने होत असते. कारण ही मूल्ये व कल्पना त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि धार्मिक हितसंबंधांशी एकजीव झालेल्या असतात. नवी मूल्ये स्वीकारण्यासाठी कदाचित आपल्याला काही दशके अथवा एखादे शतक लागेल. पण इतके थांबण्याची आपली शक्ती नाही. तेव्हा आपआपल्या कार्यक्षेत्रात त्या क्षेत्राला योग्य अशी मूल्ये निर्माण करण्याचा प्रयत्न व्यवस्थापकांनी केला पाहिजे.

पाकिस्तानच्या अंदाजपत्रकाचे लष्करीकरण

पाकिस्तानचे लष्करी राज्यकर्ते आपल्या प्रादेशिक व लष्करी महत्वाकांक्षा सफल करण्यासाठी पाकिस्तानच्या जनतेचा उपयोग करून घेत आहेत. देशातील संपत्तीचा उपयोग युद्धयंत्राची शक्ती वाढविण्याकडेच मुख्यतः करण्यात येत आहे. भारताशी संघर्ष सुरू होण्यापूर्वी पाकिस्तानच्या अंदाजपत्रकातील ४० ते ५० टक्के खर्च युद्धोपयोगी कामासाठी करण्यात येत असे. विकासाच्या कामासाठी राखून ठेवण्यात आलेला पैसासुद्धा युद्धातील हावपेचांना उपयोगी पडतील अशा

योजनांवर खर्च करण्याकडे पाकिस्तानचा कल होता. लाहोरच्या बाह्य परिसरात असणाऱ्या इचोगिल कालव्याकडेला जी लष्करी बांधकामे करण्यात आलेली दिसून आली ती ह्याचीच साक्ष देत आहेत. परिणामी पाकिस्तान आर्थिक दृष्ट्या दिवाळखोर होत असून युद्धामुळे त्याचा लष्करी कणाही मोडला आहे. लोकांच्या दैन्याला पारावार राहिलेला नाही.

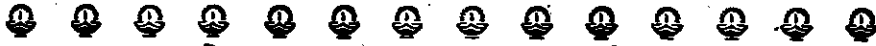
वैश्य को. बँक लि., मुंबई

वैश्य को. बँकेच्या वार्षिक सभेत भागावर डिव्हिडंड मुक्तीच वाटण्यात येऊ नये व रु. ७,३०७-२० ही रक्कम संरक्षण निधीस देण्यात यावी असे ठरले.

साखरेचे उत्पादन, निर्गत आणि अंतर्गत खप

वर्ष	उत्पादन (लक्ष टन)	निर्गत (लक्ष टन)	अंतर्गत खप (लक्ष टन)	वर्ष अखेर साठा (लक्ष टन)
१९५०-५१	११-३४	—	१०-९८	१-८०
१९५५-५६	१८-९२	—	१९-७२	५-४०
१९६०-६१	३०-२९	२-४७	२१-२७	१२-०२
१९६१-६२	२७-१४	३-६१	२५-८७	१०-२६
१९६२-६३	२१-५२	५-१४	२४-८८	१-७६
१९६३-६४	२५-६९	२-५०	२३-३६	१-५९
१९६४-६५	२६-१२	०-५९	२५-५३	...
२१-३-६५ पर्यंत				

दीपावली व नूतन वर्ष आमच्या असंख्य ग्राहकांना सुखाचे व भरभराटीचे जावो !

सेवा — सहकार — सचोटी

हे आमच्या बँकेचे आधारस्तंभ होत.

दि वेळगांव जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि.

हेड ऑफिस : १५० मांडुर गल्ली, वेळगांव.

प्रगतीचे पाऊल

अधिकृत शेअर मांडवल	रु. ४०,००,०००
वसूल झालेले	रु. ३१,०३,१००
रिझर्व्ह व इतर फंड	रु. १४,७९,७००
ठेवी	रु. २,६२,०२,७००
खेळते मांडवल	रु. ५,१४,३५,५००

ही बँक शहरी व ग्रामीण जीवन सुधारणेच्या कामी, त्याचप्रमाणे अधिक धान्य पिकविणेच्या मोहिमेसाठी शेतकऱ्यांना कमी व्याजाच्या दराने कर्जे देऊन सर्वतोपरी साहाय्य करीत आहे. तसेच, त्यांच्या मात्स्य योग्य किंमत येऊन त्यांचा वेदा क्रियायतशीर, न्हावा यासाठी सेल सोसायट्या व विविधोद्देश संघामार्फत विक्री करून देण्याच्या कामी त्यांना मदत करीत आहे.

या बँकेच्या सर्व शाखांमध्ये चालू व सेव्हिंग बँक ठेवी, एक महिन्यापासून पाच वर्षावरील मुदती ठेवी व तसेच रिक्रिंग ठेवी स्वीकारण्यात येतात. तसेच सर्व तऱ्हेचे बँकिंगचे व्यवहारही केले जातात.

वेळगांव बजार, बैलहोंग व सौंदत्ती येथील शाखांमध्ये मॉल्यवान जिनसांच्या सुरक्षिततेसाठी सेफ डिपॉझिट बॉक्सची व्यवस्था आहे. जिल्ह्यातील प्रमुख शहरांमध्ये आमच्या २२ शाखा आहेत.

विशेष माहिती बँकेचे ऑफिसमध्ये मिळेल.

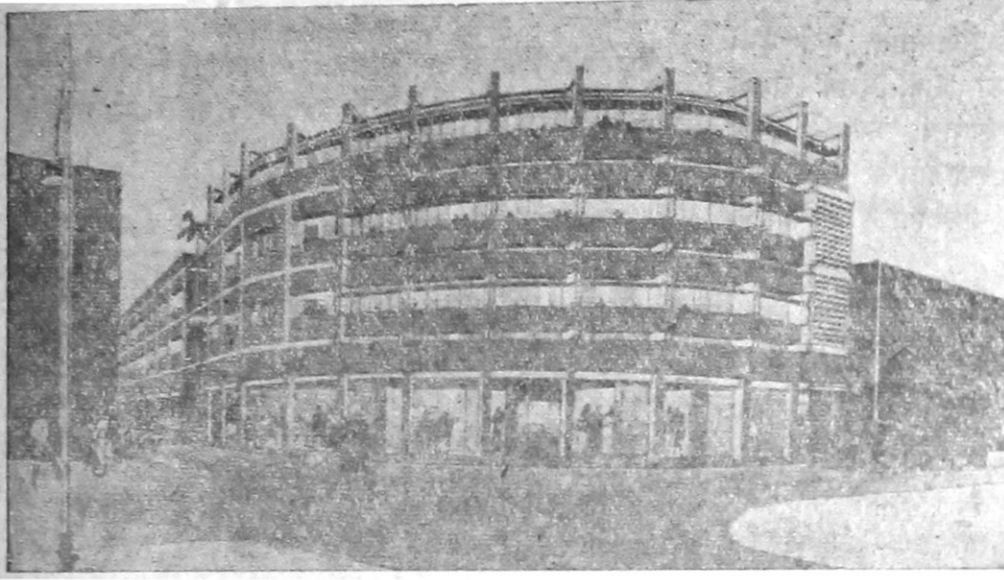
जी. व्ही. घोडगेरी,
व्हाईस प्रेसिडेंट.

एम. एस. होसमनी,
प्रेसिडेंट.

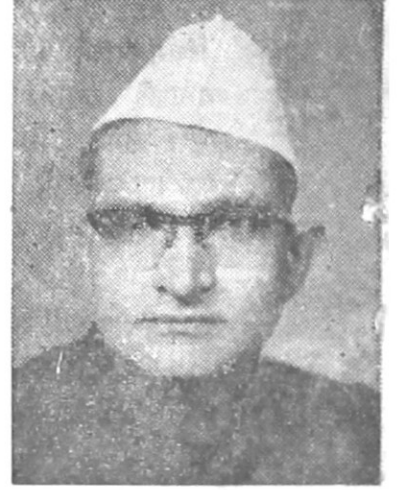
दोन सहकारी अर्बन बँकांचे महोत्सव

सुवर्णमहोत्सव

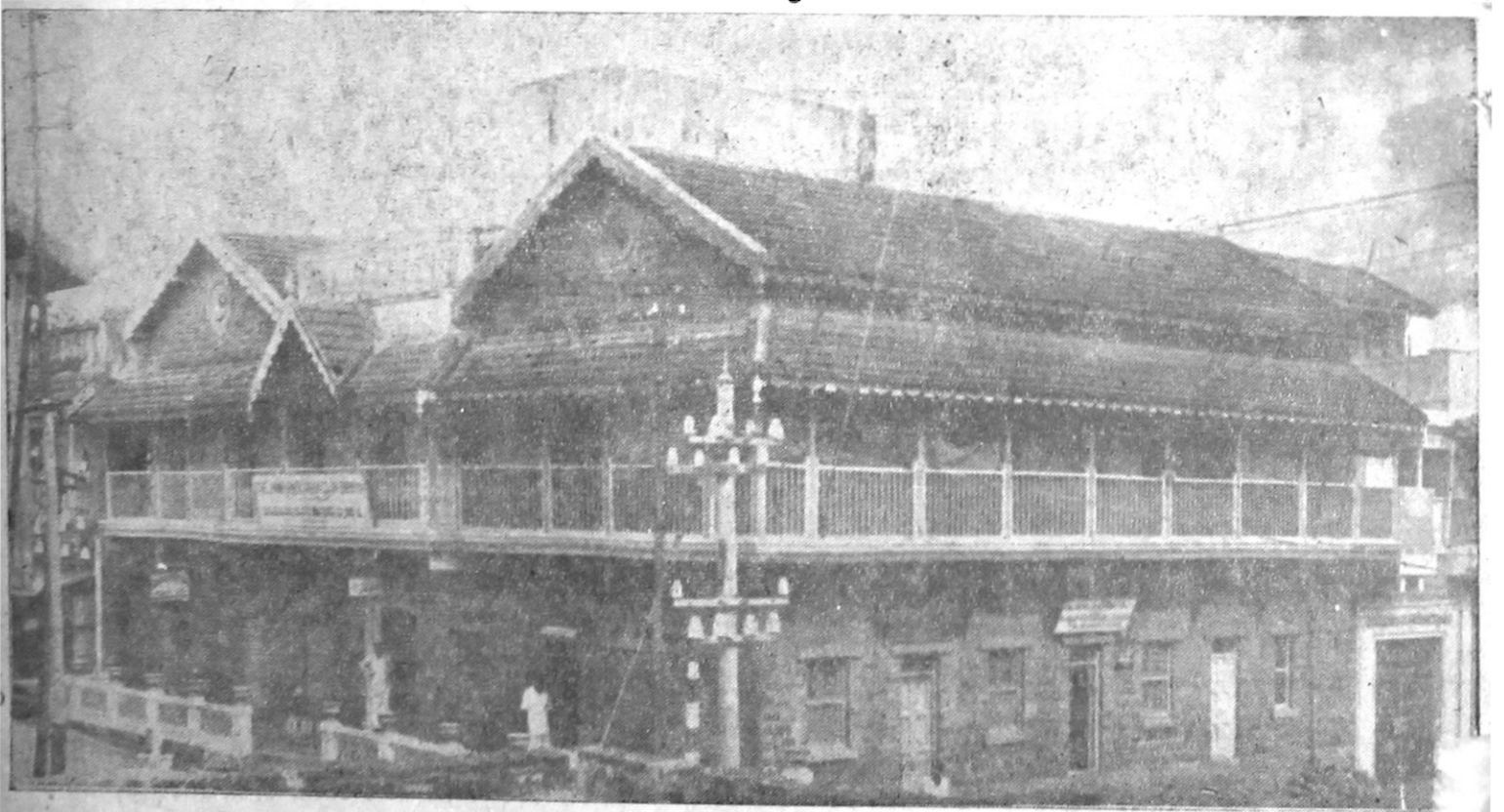
पुणे म्यु. कॉ. सर्व्हिसेस को. अर्बन बँक लि. (नियोजित इमारत)

श्री. श्री. म. अथणा
चेअरमन,
जमखंडी अर्बन को. बँक लि.

रौप्यमहोत्सव

जमखंडी अर्बन को. बँक लि. (मुख्य कचेरी)

ठाणे जिल्ह्यातील सहकारी चळवळीचे आधारस्तंभ

ठाणे जिल्हा मध्य. सह. बँक लि.

१९६४-६५ मधील प्रगतीचे बोलके आकडे

वसूल भाग मांडवल	रु. २०.६२ लाख
ठेवी	रु. २१४.१३ लाख
कर्जे	रु. १२५.२७ लाख
गुंतवणूक	रु. ९४.८७ लाख

प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी शाखा
जिल्ह्यासाठी सह. उद्योग मंडळाची योजना

श्री. श. ह. भिडे
मॅनेजर

श्री. द. दा. काले
चेअरमन

ठाणे जिल्हा मध्य. सह. ख. वि. संघ लि.

१९६४-६५ मधील कामकाज

	किं.	किंमत रु.
मातखरेदी	२०,८९५	११,३२,६३०
नागलीखरेदी	२,०८०	१,५६,८५०
साखर वाटप	६०,११४	७०,३३,३३८
खांडसरी	२,७८१	३,७५,०००
खा, आटा, मैदा ५२९ गोणी		२४,५७३

श्री. आर. एन्. त्रिवेदी
मॅनेजर

श्री. द. दा. काले
चेअरमन

ही दिवाळी आमच्या भागीदारांना, ठेवीदारांना, खातेदारांना आणि हितचिंतकांना सुखसमृद्धीची जावो.
अल्पावधीत आम जनतेच्या विश्वासास पात्र ठरलेली

आणि

उत्तरोत्तर प्रगतिपथावर असलेली

जनता सहकारी बँक लिमिटेड, सांगली

(कराळे विल्डिंग, हायस्कूल रोड, सांगली)

फोन नं. २४४]

रजिस्टर नं. २४०९८

[पोस्ट बॅग नं. ९८

शाखा : मार्केट यार्ड — फोन नं. ४८४

प्रगतिपथावरील बोलके आकडे

अधिकृत शेअर मांडवल	रु. ५,००,०००
वसूल झालेले शेअर मांडवल	रु. २,७०,०००

रिझर्व्ह फंड व इतर फंड	रु. १,१६,२३६
एकूण ठेवी	रु. १९,१७,४२४
एकूण खेऱते मांडवल	रु. ५२,७९,४३४

संपूर्ण सेवा]

—: खास वैशिष्ट्ये :-

[संपूर्ण सुरक्षितता

ज) आकर्षक व्याजाच्या दराने सर्व प्रकारच्या ठेवी स्वीकारल्या जातात.

न) बँकिंगचे सर्व प्रकारचे व्यवहार केले जातात.

ता) बँकेने या वर्षी ५ टक्के डिव्हिडंड जाहीर केले असून सुरुवातीपासून “ अ ” वर्गात आहे.

बँ) दि. २६-१-१९६५ पासून बचत-निधी योजना चालू आहे.

क) लोकल बॉडीज, नगरपालिका व ट्रस्ट ॲक्टसाठी नोंदविलेल्या संस्थांच्या ठेवी स्वीकारण्यास सरकारची मंजूरी मिळाली आहे.

एम्. एस्. पांड्याजी
मॅनेजर

आ. वसंतरावजी पाटील
व्हा. चेअरमन

एम्. एस्. कराळे
चेअरमन

SCG-1 MIN

नहीं—
यह कोई
साधारण कार्य नहीं!

सरदार

सोडा वाटर
यंत्रसामग्री

यह यंत्रसामग्री ६० वर्ष पहिले प्रस्तुत की गयी है और आजभी इसकी कोई तुलना नहीं। भारत और पूरबी देशों में हजारों की संख्या में ये यंत्र उपयोगमें हैं और सैनिकी भोजनशाला, क्लब, अस्पताल, उपाहारगृह और खाद्यालय आदि में ये कितने ही यंत्र गत २० वर्षोंसे काम देते आये हैं।

हर दिन ५० से ४०० दर्जनों तक शीतल पेयों की बोटलें निर्माण करनेवाले इन यंत्रों की कीमत का थोड़े ही काल में कई गुना सुबदला मिल जाता है।

हमारे दूसरे निमोण ह: १. रंगहीन द्रव कार्बन डायऑक्साईड वायु जो कार्बोनेशन में तथा भाग बुझाने में उपयोगी है,
२. सोडा वाटर यंत्रों के कलपुर्जे, ३. सूखा बरफ

यंत्रों और कलपुर्जोंकी नकल से सावधान रहिये

दि सरदार कार्बोनिक गैस कंपनी लिमिटेड

सर विठ्ठलदास चेम्बर्स, १६, अपोलो स्ट्रीट, बम्बई १.

फोन : कार्यालय : २५३३७१ कारखाना : ७६१०२